

**Aktuálne otázky
výskumu humanitných vied VI**

**Katarína Jančová
Štefan Dvorský (eds.)**

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied VI

Zborník

Katarína Jančová, Štefan Dvorský (eds.)

Aktuálne otázky výskumu humanitných vied VI
Vedecký zborník Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity v Ružomberku

Editori: Katarína Jančová, Štefan Dvorský

Recenzenti:

doc. Mgr. Marek Babic, PhD.

Mgr. Róbert Ďurka, PhD.

prof. ThDr. Cyril Hišem, PhD.

Mgr. Miroslav Hufka, PhD.

Mgr. Jela Kehoe, PhD.

PhD. Mgr. Peter Kravčák, PhD.

doc. Mgr. Juraj Šuch, PhD.

Grafická úprava a sadzba: Marek Hasák

Za jazykovú úpravu článkov zodpovedajú autori.

© Katarína Jančová, Dvorský Štefan (eds.)

Rok vydania: 2024

Vydavateľ: Verbum – Vydavateľstvo

Katolíckej univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1/A

034 01 Ružomberok

ISBN 978 – 80 – 561 – 1124 – 6

Obsah

Modelling linguistic variation in generative phonology (Katalin Balogné Bérce)	7
Kierkegaard a Wittgenstein v harmonii s paradoxy současné epistemologie: víra a rozum v kvantové realitě (Jiří Kučera)	25
„Walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii – prehľad používaných kvantitatívnych metodík (Katarína Matejová)	48
Informačná, mediálna a digitálna gramotnosť – triáda pre novinára súčasnosti (Katarína Matušková)	72
Príspevok k výskumu cirkevnej správy na Spiši v kontexte donačnej listiny Bela IV. z roku 1264 (Peter Olexák)	88
Pôsobenie talianskeho rodu Noffry na Bojnicksom hradnom panstve v 15. storočí (Kamila Píšová)	107
Vzdialený a nedosiahnuteľný cudzinec, alebo odveký nepriateľ? – archetyp otca v mytologických predstavách (Robert Rybanský)	127
Žáner recenzie v odbornej a mediálnej komunikačnej sfére s dôrazom na jej klasifikáciu (Lukáš Švajlenin)	158
Wissenschaft und Leben aus dem Glauben (Peter Volek)	178
Rehoľné spoločnosti v Trnavskej apoštolskej administratúre počas pôsobenia biskupa Pavla Jantauscha (1922 – 1947) (Stanislav Žlnay)	190

Modelling linguistic variation in generative phonology¹

KATALIN BALOGNÉ BÉRCES

ABSTRACT: The paper aims to evaluate how formal-generative phonological theory handles (inter- and intra-speaker) variation. It identifies four current models (Rule-Based, Representation-Based, Constraint-Based and Usage-Based Phonology), and discusses approaches to inter-speaker, dialectal variation in the former three, generative strands. The most detail is devoted to the polylectal account, which derives the differing surface structures of several accents with minimally distinct mechanisms. Then, the claim is made that Constraint-Based Phonology is inherently polylectal, but is also suitable for modelling intra-speaker variation, as many OT(-like) analyses exemplify. Two current phenomena are identified: first, relatively frequent implicit polylectalism hidden in the analysis, and second, Constraint-Based Phonology's interest in variation, having led to the emergence of probabilistic, stochastic models.

KEYWORDS: linguistic variation, phonological theory, generative phonology, inter- and intra-speaker variation, stochastic grammatical models

1. Introduction

The paper examines two questions. The first concerns the analytical difficulties that formal-generative phonological theories have in dealing with intra- and inter-speaker variation (dialectal differences, vacillation, optionality, etc.) in linguistic data. We will see that until recently, the question of modelling variation in generative accounts

¹ The paper heavily draws on the argumentation and insights of Balogné Bérces (2019), which appeared in Hungarian, and which was substantially revised and updated for a conference plenary in 2024. It is this 'second edition' that the present work is based on. However, the feedback originally received from a team of PhD students in the Doctoral School of Linguistics at PPCU University, Budapest, from the anonymous reviewers of the Hungarian paper, as well as from the audience of the 21st STaPs conference must be acknowledged. As usual, all remaining errors are mine.

did not even arise, even though very often some kind of dialectal or intra-speaker variation was integral to the phenomenon under scrutiny, with a superficial or hidden impact on the analysis. The other question addressed is how this variation contributes, at the same time, to the development of phonological theory, by providing new data for understanding Universal Grammar through parametric variation, and by inspiring (or even provoking) the proposal of new (e.g., stochastic) models through the very difficulties it causes, by broadening the empirical scope of the studies.

2. Background

2.1 Forms of linguistic variation

In sociolinguistics, there are (at least) two common divisions of linguistic variation. One distinguishes between user-related and use-related variation. **User-related variation** emerges along the lines of the speaker's geographical affiliation (regional dialects) and social group/stratum affiliation (ethno- and sociolects), while **use-related variation** is driven by the dimensions of the communicative situation (spoken and written varieties, styles, registers). The other well-known division is between **intra-speaker** (within-speaker, individual) and **inter-speaker** (cross-speaker) variation. The two divisions overlap at several points. User-related variation mostly produces variation *between* speakers, but it is also common for the *same* speaker to apply regular code-switching between two dialects (e.g., a vernacular and a standard); and it is along the use-related dimensions, e.g., the formal–informal register continuum, that the (stylistic) choices from the individual's repertoire are made, leading to intra-speaker variation. In what follows, we will primarily rely on the distinction between inter-speaker and intra-speaker variation.

An important property of linguistic variation is that it is determined by both grammatical – in this case: phonological – factors (a phonetic feature, e.g., place of articulation; syllabic position; stress) and non-grammatical ones (word frequency; or even non-linguistic aspects like social status): for example, certain processes may be more frequent in certain phonological positions (e.g., in unstressed syllables), certain (e.g., more frequent) words, certain social groups (e.g.,

among younger females), etc. Another issue concerns whether totally free, i.e., completely random, variation exists: after all, it is possible that what we perceive as random (or incorporate into our model as such) arises as the combined effect of several factors, or is due to factors not yet known – i.e., the variation is not entirely random. We will see later that some contemporary phonological models use stochastic methods to analyse variation by adding random ‘noise’ to the model, that is, the assumption is inherent in them that, at least from the perspective of phonology, the observed variation is unsystematic.

2.2 Current generative and non-generative phonological models

In the phonological-theoretical climate that had emerged by the 2010s and has been around since, based on the classification of Honeybone (2011a) and Balogné Bérces & Honeybone (2020), four general strands can be distinguished, given in (1).

- | | | |
|-----|-----------------------------------|---------|
| (1) | a. Rule-Based Phonology | (RBP) |
| | b. Representation-Based Phonology | (RepBP) |
| | c. Constraint-Based Phonology | (CBP) |
| | d. Usage-Based Phonology | (UBP) |

The first three (1a–c) can be considered formal-generative models: in one way or another, they all observe the legacy of Noam Chomsky and Morris Halle’s seminal work *The Sound Pattern of English* (SPE; Chomsky & Halle 1968), and thus constitute the current mainstream school of structural/theoretical linguistics. RBP includes early (‘SPE-type’, ‘linear’) generative phonology as well as its development, lexical phonology – now relegated to minority status, this strand still has some prominent representatives (see, e.g., Vaux 2008). The two main families of generative phonology today are RepBP and CBP; although they focus on two complementary aspects of phonology, representations (RepBP) and input–output computation (CBP), there seems to be an irreconcilable conflict between them, with attempts to ‘marry’ them being met with either total indifference or outright hostility from both sides. Current RepBP has its roots in autosegmental phonology, and includes variants of Dependency Phonology as well as the most successful and widely known offspring, Govern-

ment Phonology (GP). Its practitioners form a significant minority, mainly in Europe. The majority theoretical framework today, however, widespread all over the world, is, without doubt, CBP, with Optimality Theory (OT) and its many versions (Serial OT, Stratal OT, Sympathy Theory, Stochastic OT, etc.). Besides ‘OT proper’, there are also numerous OT-like models: some can be considered as precursors to OT (e.g., Harmonic Grammar), but most have developed in parallel with it.

In contrast, the strands that can be classified as **usage-based phonology** (UBP; (1d)), emphasise the role of factors of language use (type/token frequency, paradigm effects and analogy, phonetics, social factors; see Bybee 2001 in particular) rather than the purely cognitive linguistic ability of the individual. Instead of a ‘dynamic’ input–output correspondence, they assume more ‘static’ relations between linguistic elements (e.g., ‘clouds’ of exemplars stored in the lexicon, or analogical relations between lexemes). Exemplar Theory (and its phonetic adaptation, **Exemplar Phonology**; e.g., Pierrehumbert 2001) claims that during language acquisition, large amounts of apparently redundant information are stored in the form of instances (‘exemplars’), and it overlaps in its approach with paradigm-based, analogical and connectionist models. Well-known examples of **analogy-based language modelling** are the *Tilburg Memory-Based Learner* (TiMBL; Daelemans & van den Bosch 2005)² and the *Analogical Modeling of Language* (Skousen 1989).

UBP also includes **phonetically-based phonology** (e.g., Archangeli & Pulleyblank 1994, Hayes et al. 2004), along with Laboratory Phonology (e.g., Kingston & Beckman 1990, etc.) and sociophonetics (studying phonetic processes in terms of sociolinguistic dimensions). Technological advances in recent decades have given a boost to the typically corpus-based studies that motivate such accounts. However, UBP is characterised by eclecticism and hybridity; often the boundaries between the different trends are not clear, and typically, authors/researchers do not even strive for uniformity (e.g., Laboratory Phonology is admittedly not a theoretical framework but a research method, and its practitioners often feed their data into OT analyses). What these models in the UBP group share is taking variation as the

² TiMBL is an open-source software package; the *Reference Guide* on its website (<https://language-machines.github.io/timbl/>) is marked as ‘still in edit’, but its current (29.04.2024) version, version 6.4, is available for download.

starting point for investigation: its treatment is not a difficulty for, but the primary goal of the research – the problem is, thus, more endemic to formal-generative phonology (1a–c).

3. Approaches to inter-speaker, dialectal variation in generative phonology

Early generative phonology did acknowledge the existence of linguistic variation, but since it did not consider it to be incorporated into the language model, analyses either ignored it or treated it very superficially. SPE mentions that some rules may be optional, but their operation remains undeveloped; even Vaux (2008), a modern representative of rule-based phonology, simply assigns the [+optional] feature to the rule. Interestingly, in parallel with the birth of generative phonology, Labov developed a formalism for modelling variation to describe what he called **variable rules** (Labov 1969). This, however, did not find much resonance in generative circles,³ even though Labov based his formalism on the rewrite rules used in ('classical') generative phonology at the time, and incorporated the frequency of rule application into the formalism: optionality is indicated by the structural change being in parentheses, and Greek-letter variables denote contextual factors that affect the probability of rule application.

$$X \rightarrow (Y) / \left[\begin{array}{c} \alpha \text{fea}_i \\ \vdots \end{array} \right] \left[\begin{array}{c} \overline{\gamma \text{fea}_j} \\ \vdots \end{array} \right] \left[\begin{array}{c} \beta \text{fea}_k \\ \vdots \\ \delta \text{fea}_1 \end{array} \right]$$

(2) General format of variable rules (Labov 1969, 738)

³ One example is Cedergren & Sankoff (1974), developing Labov's variable rules into a probabilistic grammatical model. The early name of the software package was *Varbrul*, a contraction of *variable rules*; the current (28.04.2024) versions are available for free download as *Goldvarb Z/Yosemite/Lion* (for Macintosh – latest version from 2018) and *Goldvarb X* (for Macintosh and MS Windows – latest version from 2005) at <http://individual.utoronto.ca/tagliamonte/goldvarb.html>. There are also versions for the statistical programming language R, e.g., *Rbrul* (<http://www.danielezrajohnson.com/rbrul.html>); the latest version is *Rbrul* 3.1.6 (from 2022) (access date 28.03.2024).

Of the strands of formal phonological theory, the most recent versions of OT embrace the Labovian heritage, and trace their development back to his variable rules – these will be presented in section 4. But first, we turn to how, before this ‘renaissance’ of the analysis of linguistic variation and the proliferation of OT-like frameworks used for corpus-based data analysis (i.e., roughly in the period before the 2000s, and in many theoretical frameworks up to the present day), analysts tried to cope with, or even avoid, the problem of variation in the data. Since in most of these cases, what the generative phonological analysis is affected by is inter-speaker, dialectal variation, that is what we will focus on.

Based on how an analysis relates to variation, which and how many language variants are considered, Honeybone (2011b, section 3) distinguishes four types of approach. These do not necessarily appear in their pure form and may even be mixed in the same analysis. Approaches that (implicitly or explicitly) ignore variation range, in Honeybone’s terminology, from **idiolectalism** (the study of a single speaker’s idiolect, following from the basic doctrine of Chomskyan generative linguistics) to **dialectalism** (the description of a single, well-defined dialect) – these are rather irrelevant to our present purposes. Analyses in which linguistic variation appears in the form of some dialectal difference can be placed between what Honeybone calls the two extremes of poly- and panlectalism, which stem from the idea that generative linguistics does have the task of simultaneously describing several dialects. While it is true that the generative dialectology that emerged from this in the 1960s and 1970s (e.g., Bailey 1973) was very short-lived, the basic idea has nevertheless remained ‘in traces’, still appearing in generative analyses to this day. This view, that the surface forms of different dialects can be described via minimally distinct derivations, is what Honeybone calls the **polylectal** approach, while a less common, extreme version, that ideally, the description covers *all* variants of a language, can be called **panlectal**.

Honeybone’s ‘polylectal’ approach is often based on the idea that the varieties of the same language may differ greatly in surface realisation but are similar (or even identical) in the underlying representation: the outputs are produced by slightly different mechanisms from the same input – it is this difference in computation that ultimately causes the surface variants. Very often, the result is that analyses intended to be synchronic actually reproduce diachronic processes in

such a way that the input reflects a previous linguistic state. This is clear in Honeybone's example (in (3)): it is common practice in the analysis of English to derive the intervocalic consonantal pronunciations characterising two or three dialect types⁴ from the same underlying, voiceless alveolar plosive, with reference to two or three different phonological rules (tapping, glottalling, fricativisation). Note, however, that these rules are in fact sound changes of the relatively recent past, and the derived pronunciations are the historical reflexes of the /t/ preserved by standard orthography.

	Standard American English	London English	Liverpool English
underlying representation	/beti/	/beti/	/beti/
tapping	[bɛɾi]	-	-
glottalling	-	[bɛʔi]	-
fricativisation	-	-	[bɛʃi]
surface representation	[bɛɾi]	[bɛʔi]	[bɛʃi]

(3) Dialectal allophonic alternation: English /t/-allophony (example from Honeybone 2011b)

Looking back on the literature in generative phonology, anyone could easily list further examples of the polylectal approach: in English phonology, for example, the other 'favourite' topic besides /t/-allophony is the so-called R-dropping rule, whose traditional description (e.g., Wells 1982⁵) follows the same logic. Even in forms such as *bird* /bɜːd/, in which there is no /r/~ zero alternation in the accent of the same speaker, it assumes an underlying /r/, which the rule deletes. Therefore, the central concept of the analysis is the underlying form shared by the language varieties, which the analyst constructs based

⁴ An illustrative example of a parallel description of two dialects is Harris & Kaye (1990), whose very title reflects the idea of polylectalism: *A Tale of Two Cities* (a reference to Dickens' novel); the two cities in their case are New York City and London.

⁵ Wells' (1982) idea of describing *all* (native) accents of English, with the methodology he developed (and is still widely used as the most basic method in English dialectology), using the so-called *standard lexical sets* as reference points for the description of vowels, most probably meets the definition of Honeybone's panlectal approach.

on the pronunciation that appears in certain (other) dialects (e.g., [beti] in Standard British English; /bɜrd/ in a rhotic English accent); based on what the historical antecedent was (voiceless alveolar plosive; non-alternating /r/); or on what the orthography shows (very often coincides with the former). Honeybone (2011b) remarks that this common underlying representation can be highly abstract in the polylectal approach, to allow different surface shapes to be mapped from it – at the same time, the derivational distance between input and output increases. In contrast, dialectal (or idiolectal) descriptions tend to use more concrete representations and simpler derivations.

Thus, polylectal analyses mostly derive different surface forms from the same input, and the output variants are attributed to differences in the mechanisms of the computational module. Frequently, the phonological rules differ in the structural change they induce (while their structural description is the same): this is illustrated by the example in (3) above, but also, e.g., by the GP analysis in Harris & Kaye (1990). Here, both tapping and glottalling are considered as segmental decomposition (i.e., literally: weakening), triggered by rules deleting different phonological features in the same phonological positions in the New York and London accents of English. It is also possible that the phonetic realisation causing the difference is not part of the phonological computation, so the dialects can be considered phonologically identical. Perhaps the most exciting possibility, however, is the suggestion, highly controversial from the point of view of phonological theory and much-debated in the literature, that two dialects can differ from each other merely in the order in which the rules apply (Halle 1962).

We have seen, then, that from time to time, polylectalism does appear in both classical and less classical generative analyses. Whatever the specific description of the phenomena, variation itself is not regarded as part of the linguistic knowledge of the same speaker, however, the ‘language’ that holds the varieties (or the idiolects) together is phonologically embodied in a common underlying representation (or even a common set of rules, with subtle differences in realisation or ordering). The revolution of the 1990s, leading to a spread of constraint-based models (notably OT), replaced Chomsky’s notion of principles and parameters in mainstream phonological theory, with the language-specific ranking of universal constraints as the main mechanism of grammar. That is, the differences between phonological systems (call them languages or language varieties) are encoded

in a hierarchy of constraints: from the same inputs, a different order of universal constraints can derive different outputs as optimal surface forms. As van Oostendorp (2008) puts it: the linguistic distance between two dialects is the minimal number of minimal rerankings needed to get from one grammar to the other. OT is thus inherently polylectal (or at least can be easily applied as such). In the case of OT, then, the more relevant question is how it responds to *intra*-speaker variation – to which we turn in the next section.

4. Approaches to intra-speaker variation in generative phonology

While variation between speakers is, in one form or another, taken into account by analyses that can be considered poly- or panlectal, the problem of within-speaker variation remains, both for them and for others (those exhibiting signs of idiolectalism or dialectalism), even though it is well-known that many phenomena show empirical uncertainty, non-discrete behaviour even for the same homogeneous group of speakers (or even the same speaker). Thus, the issue of how to account for intra-speaker variation is still to be addressed. Is it possible, and if so, how, to generate different outputs at different moments during the application of the same grammar?

A possible answer is that it cannot – the vacillation is at the level of the input since different underlying representations of the same lexeme are stored by the speaker, from which identical processes produce phonetically different outputs. Another traditional view is that neither the inputs are multiple nor the grammar is ambivalent: the vacillation is the result of **competition between grammars** (e.g., Multiple Grammars Theory – Anttila 2007). Under this view, intra-speaker variation is, in fact, the same as inter-speaker variation (i.e., both cases involve parallel grammars), the only difference is that the competing grammars reside in a single speaker, not in an entire speech community. So there is no such thing as *intra-grammar* variation, but there can be variation *between* grammars: either within a single speaker or between several speakers.

However, a more common approach in the literature is based on the view that a single uniform grammar generates all the output variants. Attempts in this spirit have been made primarily within OT and similar constraint-based frameworks. First, the possibility that the variation is

caused by the simultaneous evaluation of several optimal outputs was raised, but this was soon dismissed. Still within the early ‘standard’ OT framework, the theory of **partially ordered constraints** (POCs) (e.g., Kiparsky 1993 and Anttila 1997 et seq.) is based on the idea that certain constraints are unordered with respect to each other in the grammar; once the evaluation mechanism is triggered, one of their possible rankings is randomly selected. Whenever different possible rankings generate phonetically different surface forms as optimal outputs, variation is yielded. That is, both categorical and variable phenomena are represented by the same partially ordered constraint ranking, from which multiple fully ordered evaluation tableaux can be derived. A quantitative interpretation of these rankings is also possible: the probability of occurrence of a variant can be predicted from the number of rankings that evaluate it as an optimal candidate.⁶ The example in (4) (from Coetzee & Pater 2011) shows, on a process of alveolar plosive deletion in varieties of English, how half of the possible rankings predict no deletion in any of three potential deletion contexts, also meaning that in the other 50% of the cases *some* elision will occur. In addition to a few other predictions, it spectacularly illustrates that the preconsonantal position favours deletion the most: *if* deletion happens, it does so in that environment, even when no other context hosts elision.

Crucial rankings	Total # rankings	Deletion produced?		
		Pre-V	Phrase-final	Pre-C
a. MAX >> *CT	12	No	No	No
b. MAX-PRE-V >> *CT >> {MAX, MAX-FINAL}	2	No	Yes	Yes
c. MAX-FINAL >> *CT >> {MAX, MAX-PRE-V}	2	Yes	No	Yes
d. {MAX-PRE-V, MAX-FINAL} >> *CT >> MAX	2	No	No	Yes
e. *CT >> {MAX, MAX-PRE-V, MAX-FINAL}	6	Yes	Yes	Yes

(4) Crucial constraint rankings, numbers of corresponding possible total rankings, and outcomes predicted in a process of alveolar consonant deletion (Coetzee & Pater 2011)

In addition to the theory of POCs, other ‘standard’ OT analyses have been developed (Coetzee 2004, 2006 and 2009; Bane 2011), but a more forceful theoretical demand has arisen for more precise math-

⁶ For a more detailed presentation of POC grammars and an evaluation of the predictions of POC theory, see the survey in Coetzee & Pater (2011). A similar idea to POCs appears in the theory of so-called **floating constraints** (Nagy & Reynolds 1997).

emational-statistical solutions beyond the quantitative interpretation of rankings. Thus, OT or OT-like theoretical frameworks have been formulated that attempt to quantify variation: **probabilistic models** that locate the constraints on some numerical scale (i.e., assign numerical values to them); using statistical methods, they attempt to express variation mathematically and model its locus and magnitude. We will see two basic solutions to this: the analyses either retain the OT ranking of constraints but assign numerical values to them (Stochastic OT), or replace it with numerical weighting of constraints (e.g., Maximum Entropy (maxent) models, (Noisy) Harmonic Grammar). They share the common feature that they are supported by computer software, making them relatively easy to test and applicable for a variety of purposes (for example, OTSoft: *Optimality Theory Software*⁷ can run not only OT constraint rankings and factorial typologies, but also maxent and Noisy Harmonic Grammar weightings, as well as the so-called *Gradual Learning Algorithm* in Stochastic OT).

The best-known version of OT modelling variation is **Stochastic OT** (Boersma 1997). Its main idea is that constraints are stochastically (i.e., randomly) ranked in the grammar. Each constraint has a fixed *ranking value*, to which a random positive or negative value ('noise') is temporarily added during stochastic evaluation (at a given speech event). The resulting value is the *selection point* – this will be the value that determines the ranking position of the constraint in a given specific evaluation. The evaluation therefore also generates the instantaneous final ranking of the constraints, not just the optimal output. The selection points are assumed to have a normal distribution around the ranking value, and all constraints have the same standard deviation (at least in Boersma's model). The result is that the ranking of constraints differs in each evaluation (i.e., in each specific speech event): if different rankings produce phonetically different outputs, variation is generated.

A component of stochastic OT is the *Gradual Learning Algorithm* (GLA – Boersma & Hayes 2001), which attempts to determine the ranking values of the constraints based on variable learning data. Several empirical tests have shown that in most cases, the GLA guesses the relative frequencies of the variants with very good accuracy.

⁷ OTSoft (<http://linguistics.ucla.edu/people/hayes/otsoft/>) was developed by Bruce Hayes, but Bruce Tesar and Kie Zuraw have also contributed. The current version is Version 2.5, the last update to the page was made in 2021. (Accessed 30.04.2024.)

However, there is a difference between certain particular rankings in how likely they are to end up as the final one in a given evaluation. It has been proposed that this probability approximately corresponds to the lexical frequency of the outputs they generate; that is, there is a correlation between the statistical relations of phonological properties in the lexicon and the gradual well-formedness intuitions characteristic of variable phenomena: speakers' grammatical knowledge includes the (type) frequency of phonological patterns, which causes asymmetries in the selection and assessment of variants and helps to generate new forms. A study following this insight is Hayes & Londe (2006), which analyses vacillation in Hungarian vowel harmony by first carrying out a corpus study of the harmonic behaviour of existing (vacillating) mixed roots, containing both back-harmonic (e.g., /a:/) and front-harmonic/transparent (e.g., /e:/) vowels. Based on their findings, they identify the probability values of such roots taking front (0.624 in the example in (5) below) or back (0.376 in (5)) suffixes (where the two values, of course, add up to 1.000, i.e., 100%). They then render these values to the respective crucial rankings in the OT tableaux, and test the ensuing evaluation mechanism on logatoms (nonsense words) (e.g., /ha:de:l/ in (5)).

└ 0.624 ┘

/ha:de:l-nAk/	IDENT- IO[bk] _{rt}	LOCAL [B]	LOCAL [ε]	LOCAL [e:]	DISTAL [B]	LOCAL [i]
0.624 a. ha:de:l-nek		*			**	
b. ha:de:l-nok		*		*!	*	
c. ha:da:l-nok	*!					

└ 0.376 ┘

/ha:de:l-nAk/	IDENT- IO[bk] _{rt}	LOCAL [B]	LOCAL [ε]	DISTAL [B]	LOCAL [e:]	LOCAL [i]
a. ha:de:l-nek		*		**!		
0.376 b. ha:de:l-nok		*		*	*	
c. ha:da:l-nok	*!					

(5) Two possible final rankings of two stochastically ordered constraints (Hayes & Londe 2006, 80)

Maximum Entropy (maxent) models (Goldwater & Johnson 2003, Hayes & Wilson 2008, etc.) are computational learning models in which possible outputs are evaluated according to the weights of constraints

and violations: the higher the weight of a constraint, the lower the expected probability of outputs that violate it. Thus, a given derivation does not select a single optimal candidate but instead, it generates a probabilistic sequence of candidate outputs by assigning a probability value to each candidate. This probability value is greater than zero in all cases, but for most forms, it is so low that the occurrence of those candidates is not predicted in a larger corpus, or only in a negligibly small number. Variation is expected when two or more forms are assigned relatively high probability values – as in the Hungarian example in (5) above.

Several analyses have been carried out to describe variation in OT-like probabilistic theoretical frameworks similar to maxent models. These include **Harmonic Grammar** (which in some respects can be regarded as a precursor of OT – see Legendre et al. 1990, etc.), and its variant known as **Noisy Harmonic Grammar** (Coetzee & Pater 2011, Coetzee 2016). From the latter, we would highlight Coetzee (2016), which, by examining the grammatical and non-grammatical factors of variation (cf. section 2.1), points out that the two should be separated in our model: the form of variation itself is determined by grammar, and non-grammatical factors can only influence the frequency of occurrence of these grammatically determined variants. That is, grammatical factors are incorporated into the constraints, while non-grammatical factors can only move the weights of the faithfulness constraints up or down. The example in (6) comes from the analysis of nasal place assimilation the paper uses as illustration.

a.	/...nk.../	AGR[place] 133.82	MAX[alv] 66.18	DEP[vel] 66.18	DEP[lab] -27.43	<i>H</i>
	i. ...nk...	-1				-133.82
	ii. ...ŋk...		-1	-1		-132.36
b.	/...np.../					
	i. ...np...	-1				-133.82
	ii. ...mp...		-1	-1	-1	-133.36

(6) Illustration of an analysis in Noisy Harmonic Grammar (Coetzee 2016)⁸

⁸ I assume the -1 assigned to Dep[vel] in (6b) is only a typographical error.

As can be seen in (6), the tableau, unlike an OT evaluation, does not select the optimal candidate, but, from the different weight values of the constraints (decreasing from left to right), it calculates the probability (*harmony score* – *H*) of each possible candidate.

This section looked at the generative analysis (mainly in OT or OT-like frameworks) of intra-speaker variation. It should be noted, however, as mentioned earlier, that in the statistical treatment of large amounts of data that can be extracted from corpora, within-speaker and cross-speaker variation are easily confounded: in a questionnaire survey, dialectal and, to some extent, sociolectal variation can be excluded by a sociodemographic screening of the respondents; but in methods relying on web corpora and Google queries (used in several of the studies cited above) it may become uncertain which element of variation in the data is of which type. This, in turn, leads us back to a question posed earlier: can the observed variation be considered as part of the same grammar? The analyses presented here assume that it can, and interpret their empirical observations accordingly.

5. Conclusion

Our study attempted to show how the different strands in contemporary phonological theory relate to the issue of phonological variation. Very often, user-related, inter-speaker (mainly dialectal) variation is part of analysis, but there is no explicit discussion of how the description of multiple varieties can be reconciled with the generative-mentalistic framework it is couched in. This approach, which we call (implicit) polylectalism, is most often found in forms of RepBP (1b), but to a lesser extent also in CBP (1c).

More typically, however, variants of CBP addressing variation do so explicitly, using computational tools and statistical methods to precisely identify the locus of variation, incorporating into their models use-related and/or (random) intra-speaker variation, too. This, however, requires the introduction of new theoretical machinery (surveyed in section 4) that must form an essential part of the analysis, which illustrates how linguistic variation provides a powerful stimulus to generative phonology through the analytical difficulties it causes. However, in the meantime, the corpus-based approach, with the introduction of a full range of sociolinguistic factors, has

somewhat confused inter- and intra-speaker variation, making it difficult to separate the notions of internal and external language.

Finally, let us note that the issues and analytical difficulties discussed above are primarily of concern to generative theoretical frameworks (since they are based on mentalist/cognitive assumptions), and can only be seen as problems to be solved from *their* point of view, as opposed to UBP (1d), which has also been dynamically developing recently, especially Laboratory Phonology and sociophonetics. To many, however, the variationist and the mentalist approaches remain separate, separable and to be separated: as van Oostendorp (2008) puts it, ‘Why study variation if you are interested in grammar?’.

References

- ANTTILA, Arto. 1997. Deriving variation from grammar. In HINKENS, Franks – VAN HOUT, Roeland – WETZELS, W. Leo (eds.). *Variation, change and phonological theory*. Amsterdam: John Benjamins. 35–68.
- ANTTILA, Arto. 2007. Variation and optionality. In DE LACY, Paul (ed.). *The Cambridge handbook of phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 519 – 536.
- ARCHANGELI, Diana – PULLEYBLANK, Douglas (eds.). 1994. *Grounded phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BAILEY, Charles J. N. 1973. *Variation and linguistic theory*. Arlington: Center for Applied Linguistics.
- BALOGNÉ BÉRCES, Katalin. 2019. Fonológiai variáció és generatív nyelvelmélet [Phonological variation and generative linguistics]. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXI*: 29 – 56.
- BALOGNÉ BÉRCES, Katalin – HONEYBONE, Patrick. 2020. Representational models in the current landscape of phonological theory. *Acta Linguistica Academica* 67(1): 3 – 27.
- BANE, Max. 2011. Deriving the structure of variation from the structure of non-variation in the English dative alternation. In WASHBURN, Mary B. – MCKINNEY-BOCK, Katherine – VARIS, Erika – SAWYER, Ann – TOMASZEWICZ, Barbara (eds.). *Proceedings of the 28th Annual Meeting of the West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville: Cascadia Press. 42 – 50.

- BOERSMA, Paul. 1997. How we learn variation, optionality, and probability. *Proceedings of the Institute of Phonetic Sciences of the University of Amsterdam* 21: 43 – 58.
- BOERSMA, Paul – HAYES, Bruce. 2001. Empirical tests of the Gradual Learning Algorithm. *Linguistic Inquiry* 32: 45 – 86.
- BYBEE, Joan. 2001. *Phonology and language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CEDERGREN, Henrietta J. – SANKOFF, David. 1974. Variable rules: Performance as a statistical reflection of competence. *Language* 50: 333 – 355.
- CHOMSKY, Noam – HALLE, Morris. 1968. *The sound pattern of English*. New York: Harper and Row.
- COETZEE, Andries W. 2004. *What it means to be a loser: Non-optimal candidates in Optimality Theory*. PhD dissertation. University of Massachusetts, Amherst.
- COETZEE, Andries W. 2006. Variation as accessing ‘non-optimal’ candidates. *Phonology* 23: 337 – 385.
- COETZEE, Andries W. 2009. Phonological variation and lexical frequency. In SCHARDL, Anisa – WALKOW, Martin – ABDURRAHMAN, Muhammad (eds.). *Proceedings of the 38th Annual Meeting of the North East Linguistic Society*. Vol.1. Amherst: GLSA Publications. 189 – 202.
- COETZEE, Andries W. 2016. A comprehensive model of phonological variation: Grammatical and non-grammatical factors in variable nasal place assimilation. *Phonology* 33: 211 – 246.
- COETZEE, Andries W. – PATER, Joe. 2011. The place of variation in phonological theory. In GOLDSMITH, John – RIGGLE, Jason – YU, Alan (eds.). *The handbook of phonological theory*. 2nd edn. Malden, MA & Oxford: Wiley-Blackwell. 401 – 434.
- DAELEMANS, Walter – VAN DEN BOSCH, Antal. 2005. *Memory-based language processing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDWATER, Sharon – JOHNSON, Mark. 2003. Learning OT constraint rankings using a Maximum Entropy model. In SPENADOR, Jennifer – ERIKSSON, Anders – DAHL, Östen (eds.). *Proceedings of the Stockholm Workshop on Variation within Optimality Theory*. Stockholm: Stockholm University. 111 – 120.
- HALLE, Morris. 1962. Phonology in generative grammar. *Word* 18: 54 – 72.

- HARRIS, John – KAYE, Jonathan D. 1990. A tale of two cities: London glottaling and New York City tapping. *The Linguistic Review* 7: 251 – 273.
- HAYES, Bruce – LONDE, Zsuzsa C. 2006. Stochastic phonological knowledge: The case of Hungarian vowel harmony. *Phonology* 23: 59 – 104.
- HAYES, Bruce – KIRCHNER, Robert – STERIADE, Donca (eds.). 2004. *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HAYES, Bruce – WILSON, Colin. 2008. A maximum entropy model of phonotactics and phonotactic learning. *Linguistic Inquiry* 39: 379 – 440.
- HONEYBONE, Patrick. 2011a. *Lost in linguistics: A guide to the current landscape of linguistic theory*. *Phonology*. Handouts from the mini-course held at the University of Oslo, October 2011.
- HONEYBONE, Patrick. 2011b. Variation and linguistic theory. <http://www.lel.ed.ac.uk/homes/patrick/publications.html>. (Access date: 30.04.2024.)
- KINGSTON, John – BECKMAN, Mary E. (eds.). 1990. *Papers in laboratory phonology I: Between the grammar and physics of speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KIPARSKY, Paul. 1993. An OT perspective on phonological variation. Paper presented at *Rutgers Optimality Workshop 1993* and *New Ways of Analyzing Variation 1994*, Stanford University.
- LABOV, William. 1969. Contraction, deletion, and inherent variability of the English copula. *Language* 45: 715 – 762.
- LEGENDRE, Géraldine – MIYATA, Yoshiro – SMOLENSKY, Paul. 1990. Can connectionism contribute to syntax? Harmonic grammar, with an application. In ZIOLKOWSKI, Michael – NOSKE, Manuela – DEATON, Karen (eds.). *Papers from the 26th Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 237 – 252.
- NAGY, Naomi – REYNOLDS, Bill. 1997. Optimality Theory and variable word-final deletion in Faetar. *Language Variation and Change* 9: 37 – 55.
- OOSTENDORP, Marc van. 2008. *Variation in Generative Grammar*. <http://www.vanoostendorp.nl/pdf/variation.pdf>. (Access date: 30.04.2024.)

- PIERREHUMBERT, Janet. 2001. Exemplar dynamics: Word frequency, lenition and contrast. In BYBEE, Joan L. – HOPPER, Paul (eds.). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: John Benjamins. 137 – 157.
- SKOUSEN, Royal. 1989. *Analogical modeling of language*. Dordrecht: Kluwer.
- VAUX, Bert. 2008. Why the phonological component must be serial and rule-based. In VAUX, Bert – NEVINS, Andrew (eds.). *Rules, constraints, and phonological phenomena*. Oxford: Oxford University Press. 20 – 61.
- WELLS, John C. 1982. *Accents of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mgr. Katalin Balogné Bérces, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra anglického jazyka a literatúry
SK-034 01 Ružomberok;
Hrabovská cesta 1B

Pázmány Péter Catholic University
Faculty of Humanities, Department
of Theoretical Linguistics
H-1088 Budapest; Művész tér 1

katalin.berces@ku.sk

ORCID ID: 0000-0002-7251-3839

Kierkegaard a Wittgenstein v harmonii s paradoxy současné *epistemologie*: víra a rozum v kvantové realitě.

Kierkegaard and Wittgenstein in harmony with paradoxes of contemporary *epistemology*: faith and reason in quantum reality.

JIŘÍ KUČERA

ABSTRACT: The aim of the article is, with reference to the still current and discussed problem of the relationship between reason and religious faith, to point out the surprising harmony of the philosophically intuitive positions of Kierkegaard and Wittgenstein, emphasizing the a-rationality of belief in an infinite God and in his ‚absurd‘ incarnation into the ‚finite‘, with the experimentally proven ‚irrational‘ conclusions of modern quantum philosophy. Kierkegaard's emphasis on the subjectivity of belief in the ‚absolute paradox‘ is in strong congruence with Wittgenstein's ‚necessary silence‘ before the ineffable, mystical and transcendent ‚point beyond the world‘, God. The inability to ‚grasp‘ reality philosophically and objectively corresponds to the impossibility of expressing faith through formal-logical reasoning. The common denominator of both philosophical positions is the important acceptance of the limit of human reason with the preference of orthopraxy over absolutizing orthodoxy in matters of religious faith, and over objectifying rational ‚proving‘ of divine existence.

KEYWORDS: paradox, mystics, transcendent, quantum

„Paradox víry je tento: že jednotlivec je vyšší než univerzální, že jednotlivec určuje svůj vztah k univerzálnímu prostřednictvím svého vztahu k Bohu, nikoli svůj vztah k Bohu prostřednictvím svého vztahu prostřednictvím univerzálního...“

Sören Kierkegaard: *Bázeň a chvění*

Něco je přece nevyslovitelné.

To, co se ukazuje, je tím, co je mystické, mimo svět...“

Ludwig Wittgenstein: *Tractatus* 6.522

„Jak nádherné, že se setkáváme s šokujícím „paradoxem“ kvanta. Nyní máme nějakou naději udělat pokrok...“

Niels Bohr: *Člověk, věda a svět, který změnili*

Úvod

Jeden z nedávno zesnulých „apokalyptických koňů“ nové vlny světového ateismu, Christopher Hitchens, rád opakoval ve svých debatách, že víra znamená vzdát se rozumu a myšlení, k němuž člověk po mnoha tisících letech pracně dospěl evolucí, tudíž obětovat jedinou věc, která nás odlišuje od ostatních zvířat. Jedná se o lidskou potřebu věřit a vzdát se našeho zdravého skepticismu a logického přemýšlení, touhu zahodit vědecké poznání a vložit veškerou důvěru v někoho nebo v něco, co diktátorsky podrobuje člověka k věčné a slepé poslušnosti. Proti náboženské víře existují údajně čtyři neredukovatelné námitky: že zcela zkresluje původ člověka a kosmu, že díky tomuto původnímu „omylu“ dokáže spojit maximum servility s maximum *solipsismu*, že je výsledkem i příčinou nebezpečné sexuální represe, a že je nakonec založena na pocitech toužebného přání. Dodával, že jelikož jsme technologicky pokročili a nyní můžeme vesmír pozorovat vědecky, nepotřebujeme k vysvětlení našeho světa žádné ze stovek různých náboženství. Terry Eagleton z Yale mu vždy brilantně odpovídal: „Křesťanství nikdy nebylo zamýšleno jako vysvětlení čehokoli. Je to jako říkat, že díky elektrickému toustovači můžeme na Bibli a Shakespeara zapomenout.“¹ Rozum, spolu s vírou, vysvětlují aspekty toho, co historicky znamenalo a stále znamená uznat skrze naše rostoucí poznání nutnost „Existence nad stvořením“, totiž nadpřirozené „Ideje“ jako *apriorní* počáteční „Informace“ ve vesmíru, obhájí v debatách Stephen Meyer, paleontolog konvertovaný ke křesťanství. Podle Eagletona, kritici jako Hitchens nebo slavný biolog Richard Dawkins nejen zaměňují určité verze současného fundamentalismu za křesťanství samotné, ale povrchně relativizují význam, poselství a historické naplnění svatých Písem. Jednou z hlavních mylných představ, kterou Eagleton řeší, je falešná *dichotomie* mezi „vírou“ a „rozumem“. Oddělení těchto dvou pojmů umožňuje obviňování „víry“ za neduhy společnosti, zatímco pouze „rozum“ lze charakterizovat jako logicky „rozumný“ a „racionální“. Rozum a víra jsou pro Eagletona spjaté, a už po tisíciletí před papežskou encyklikou *„Fides et Ratio“* byly chápány a brány společně, a tak by vztah mezi rozumem a vírou měl i nadále přetrvávat.

¹ EAGLETON, Terry. *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*. Yale University Press, 2010, s. 29.

Na druhé straně je nutné podotknout, že přesvědčovat mladého člověka v současné době o víře nebo se účastnit *apologetických* debat na půdě sekulárních univerzit nepřinese bohaté plody s odvoláním se na čistě logické myšlení či *metafyzické* „důkazy“ Boha. Žijeme v době, kdy věda otevírá stále rychleji nové „dveře“ k poznání podstaty rozpínajícího se vesmíru, a zdá se, že filozofie i teologie musejí držet krok k udržení svých pozic jak na poli *ontologie*, tak především *epistemologie*. Mají-li víra a rozum zůstat i nadále „dvě křídla“, na nichž se lidský duch zvedá ke kontemplaci pravdy a dospět tak k plnosti Pravdy, v přirovnání papeže Jana Pavla II, je nutné se otevřít novým náhledům a možnostem nekončícího filozoficko-teologického bádání nekonečného a věčně udivujícího Stvořitele vesmíru. V tomto smyslu, je velmi pravděpodobné, že tak jako se poznatky Galilea a Newtona jemně zařadily do většího rámce relativistické fyziky Einsteina, a později i Einsteinova teorie byla vstřebána do širšího pohledu *indeterministické* kvantové mechaniky, bez toho, aniž by předchozí názory byly změněny či zavrženy, tak se i *scholastická metafyzika* spolu s neměnným a někdy *dogmatizujícím* myšlením musí zařadit do většího úhlu pohledu díky novým objevům v biblistice, antropologii, psychologii a hlavně kosmologii. Církev dnes sama cítí nutnost najít nové cesty k evangelizaci, mnohem obtížnější než kdykoliv předtím, spolu s předtuchou nadcházejících mnohem radikálnějších změn ve společnosti, s nimiž se teologické myšlení bude muset konfrontovat. Celosvětový katolický „*Synod*“ těchto dní je toho důkazem i znamením.

S touto *premisou*, a hlavně výzvou k budoucím pokolením křesťanských intelektuálů, připomíná autor této práce souběžnost v úsilí o „nový“ náhled na vztah mezi rozumem a vírou u dvou zcela nezávislých filozofů, Kierkegaarda a Wittgensteina, které oddělovala nejen rozdílná geografie, ale i časový úsek historie. Zakladatel existencialismu, Sören Kierkegaard, zahájil tradici nutného subjektivismu v případě individuálního vztahu k Bohu, jako obranu proti objektivizujícím snahám Hegelovy filozofie. Kierkegaardovo niterné studium víry jako „skoku“ do „*a-racionálního*“, pokorného a *volitivního* přijetí „Absolutního Paradoxu“ Boha v „*inkarnaci*“ nabídlo nejen nejdůslednější analýzu poslušnosti a víry starozákonního Abrahama, ale taktéž praktický návod k přechodu od esteticko-etického stádia jedince k nábožensky odevzdanému životu, založeném ne na formální logice, nýbrž na božské „*racionalitě*“ Stvořitelova plánu.

Jeho křesťanská filozofie zdůrazňuje nekonečnou svrchovanost „*Mysteria*“, nepochopitelného a neuchopitelného ve své božské podstatě lidským chápáním.

O sto let později, i když z nenáboženských důvodů, ustanovil Ludwig Wittgenstein, ve vši skromnosti, nemožnost jazykového vyjádření náboženské víry a rituálů, které zařadil do svého „ne-smyslného“ světa, s hlubokým respektem k náboženství jako ke specifické a důležité, byť nepochopitelné „formy života“ („*Lebensform*“). Stejně jako v případě Kierkegaarda, i on odsunul snahy po „formálně-logických důkazech“ víry zcela na vedlejší kolej. V obou případech vyvstává jasně před očima to, co už tušili Tomáš Akvinský, Duns Scotus, později Kantovská škola, John Newman, a v poslední době Karl Rahner a Richard Swinburne, totiž, že „intelekt“ a s ním spojená *ortodoxie* jsou důležitými aspekty náboženství, avšak bez vůle, svobodného rozhodnutí ke „skoku víry“ a povinné *ortopraxe* v životě jedince zůstanou v podstatě nedostačující k opravdovému duchovnímu životu.

Kromě překvapivých konvergencí kierkegaardovsko-wittgensteinovského pojetí náboženského života v otázce víry a rozumu se zjevuje neuvěřitelná shoda nábožensko-filozofického myšlení obou filozofů s novodobými poznatky kvantové filozofie poukazující na experimentálně dokázaný fakt, že realita a vše co existuje je mnohem komplikovanější a absurdnější, než si je člověk schopen představit, co se s odpovídající kierkegaardovsko-wittgensteinskou pokorou musí prohlásit za nepochopitelné metodami formální logiky. V této perspektivě se Kierkegaard i Wittgenstein stávají opravdovými „pionýry“ nového myšlení a nové filozofie náboženství, absorbující předchozí *metafyzické* úvahy jako „odrazový můstek“ k novým představám o nekonečném Bohu, jehož stvoření se dnes prokazatelně ukazuje mnohem zajímavější a komplikovanější, než veškerá dosavadní filozofie mohla definovat. V tomto smyslu, představují oba geniální myslitelé překvapivě nadějnou *avantgardu* filozofického uvažování ve shodě s výsledky soudobého vědeckého výzkumu o vesmírné realitě. Filozofie náboženství, stejně jako „přirozená“ teologie, vedou nezadržitelně k důkazu, že i když Bůh daroval člověku kapacitu „rozumu“, nelze k Bohu „dojít“ skrze pouhý intelekt, jak již mimochodem ukázali v praxi bibličtí stavitelé „Babylonské věže“.

Wittgenstein: filozofické konvergence s „iracionalitou“ kvantové mechaniky

Wittgensteinova filozofie, stejně jako Kiekegaardova, vrhá světlo na současné debaty o *indeterminismu* a subjektivitě/objektivitě v kvantové teorii. Tim Andersen došel ve své studii v rámci projektu „Nekonečný vesmír“ k závěru, že „klasické interpretace kvantových jevů, které se žádným experimentálně ověřitelným způsobem neodchylovaly od existující sto let staré kvantové teorie, nedokázaly vlastně nic vyřešit, protože byly *tautologické*. Nepřidali do vědy nic nového, než aby nám připomněli to, co už víme.“² Je tudíž evidentně cennější přemýšlet „absurdně“, jak to „dělá“ příroda, než se snažit „přetahovat“ kvantovou teorii zpět do říše klasické intuice.³ Že důsledky, prokázané experimentálně a vyplývající ze závěrů kvantové mechaniky, jsou paradoxní a z hlediska formálně-logického myšlení „absurdní“, definoval již Richard Feynmann, spolu se zakladateli kvantové teorie Bohrem a Schrödingerem.⁴ Předností kvantové teorie je, že se pokusila zodpovědět tu nejpodstatnější otázku „co je realita?“ na základě seriózního, solidního a trvalého vědeckého výzkumu. Tradičně bylo hledání základní povahy reality součástí *metafyziky* ve filozofii. Kvantová teorie je svým způsobem zapojena do *metafyzického* zkoumání skutečné povahy materiální reality, a vrhla na tento problém velmi cenné světlo. To ukazuje, že *metafyzika* se nemusí omezovat na abstraktní, spekulativní oblast filozofie. Vědecké poznatky kvantové mechaniky odhalily (ironicky) vážnou omezenost samotné vědy, která není „absolutní“, nemůže si nárokovat absolutní jistotu, a hlavně nemůže poskytnout přesnou předpověď na charakter jsoucna, o kterou se snažila aristotelovské *metafyzika* či klasická newtonovská věda.

Richard Feynman, na rozdíl od mnoha jeho současníků jako John Wheeler, David Bohm a jeho předchůdce Albert Einstein, se neza-

² ANDERSEN. Wittgenstein. Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. In *The Infinite Universe*, 2022, č.10, s. 2 [on-line]. Dostupné na internetu: <<https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>> [29.12.2023]

³ Více v REICHENBACH, Hans. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York : Dover Publications, 1944, s. 12 – 14; SAKURAJ, J. John. *Modern Quantum Mechanics*. New York: Addison-Wesley, 2000; LEWIS, J. Peter. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford : University Press, 2016.

⁴ Mnoho vědců a filozofických škol se dnes hlásí s odvahou a zájmem k novému pohledu na vědu, poznání, a důsledkem na „spirituální“ pohled na svět.

jímal o záchranu kvantové fyziky a z ní vyplývající nové filozofie před „absurditou“.⁵ V každodenním životě triumfuje *pragmatismus* často nad *ontologií*.⁶ Pokud zaujmeme Feynmanův postoj, břemeno odpovídání na filozofické otázky „proč?“ zůstává, i přes obrovské úspěchy vědy a technologie. Totéž naznačil i pozdní Wittgenstein skrze svá zobrazení „jazykových her“ (*Sprachspiel*) ve „Filosofických výzkumech“.⁷ Problém subjektivity/objektivity v poznání reality nastává, když se hluboce podíváme na to, jak „fakta“ vůbec vznikají. Wittgenstein myslel vážně, že nemůžeme mluvit o věcech (stavech), které nejsou ve „světě“.⁸ I kdy bychom mohli mluvit o kvantové mechanice z hlediska částic, měření a výpočtů, jakékoliv filozofické atributy, které připisují význam tomu, co můžeme pozorovat jako „skutečné“, jsou „nesmysl“. Ústředním bodem *wittgensteinského* rámce je nutný předpoklad vytvoření měnících se systémů pro „klasifikaci“ před získáním příslušných faktů. Systém pro „fakta“ je lingvistická konstrukce (*wittgensteinovská* „jazyková hra“), které se učíme účastí v systému, v aktuálním případě v kvantovém systému náhodnosti, *indeterminismu* a pravděpodobnostních (*stochastických*) jevů.⁹ Nová filozofie kvantové mechaniky vyžadovala nový jazyk, novou logiku a „jazykovou hru“. Byla požadována nová adjektiva a podstatná jména, nová schémata, nová „racionalita“ připouštějící logické rozpory s klasickým pojetím světa. Z *wittgensteinovského* hlediska je to jedno, protože názvy, které dáváme fyzikálním polím jako „elektromagnetické“, „gravitační“ a podobně, jsou jen součástí „jazykové hry“ kvantové fyziky, „hry“ nabízející množství subjektivních „lokálních“

⁵ Jeho cílem bylo spíše zabránit lidem, aby se jí snažili porozumět kvantovou realitu z hlediska jejich každodenní intuice, alespoň dokud nezískají náhled ze studia matematiky kvantové teorie, jazyka vlnových funkcí a operátorů. V tomto postoji byl Feynman velmi realistický a pragmatický. FEYNMAN, P. Richard. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. Basic Books, 1998.

⁶ „Jsme daleko od toho, abychom naznačovali, že realismus je jediným praktickým přístupem v životě, ... utíkáme do „úkrytu“ pod *nominalismus* a jako realisté vycházíme pouze tehdy, když to naše sociální prostředí vyžaduje.“ ANDERSEN, Tim, s. 3.

⁷ Více v: WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofická zkoumání*. Praha : Filosofia Praga, 2019.

⁸ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*, Praha : Oikoymenth, 2017, č. 7, s. 83; PRESTON, John. *Wittgenstein and Reason*. Blackwell Publishing, MA : Malden, 2008, s. 48 –64.

⁹ Ve dvacátých letech minulého století vynalezli kvantoví teoretici nové systémy pro popis polí pomocí pokročilých matematických konceptů, jako jsou nekonečně rozměrné vektory nazývané „vlnové funkce“. Obyčejná fakta byla nahrazena nekonečně dimenzionálními operátory na vlnových spojitých funkcích. Více v: ANDERSEN, Tim, s. 4 – 5.

interpretací v nekonečném množství různých náhledů na pravděpodobnostní „vlnovou funkci“ existence.¹⁰

Pokud se nám podaří získat intuici z kvantové teorie, otázkou zůstane, jestli této „absurdní“ teorii budeme skutečně „rozumět“. To bude záležet na tom, co rozumíme pod pojmem „rozumět“. Wittgensteinův pohled byl takový, že „rozumět něčemu“ znamená vědět, jak dobře „hrát jazykovou hru“, nevyjímajíc všechny alternativní „jazykové hry“, jak by si přáli „hrát“ mnozí kvantoví filozofové.¹¹ Závěr z toho je, že jak Wittgensteinův tichý respekt před „nevyslovitelnou“ a mystickou dimenzí kvantové existence, spojený s předchozím Kierkegaardovým odkazem na „paradox“, se jen málo liší od nadpřirozených vysvětlení náboženství. Veškerá lidská řeč a činnost jsou rituální, mající „význam“ svou propojeností. Je nemožné se ptát v dnešní fyzice, co znamená „vlnová funkce“, aniž by se specifikovaly jednotlivé (*diskrétní*) činnosti v jejich konkrétních individuálních bodech. Tudíž aktivní (subjektivní) „činnost“ jednoho okamžiku praktické víry (*ortopraxis*) nemůže dát přesně popsateľný, matematicky definovatelný a objektivní model „náboženské víry“.¹²

Co nejvíce fascinuje dnešní filozofy v *ontologickém* hledání „reality“ korespondující s nejnovějšími objevy současné fyziky, je objevená synchronizace mezi pohledem Wittgensteina a zakladatele kvantové filozofie, Nielsem Bohrem.¹³ Bohr i Wittgenstein kladou velký důraz na roli, kterou hraje jazyk v našem přístupu k realitě. Oba zažili stejný pocit, když odborné pohledy na svět nebylo snadné vyjádřit slovy; ve skutečnosti oba zoufali z omezené možnosti vyjádřit cokoli podstatného slovně. Výchozím bodem pro analytické srovnání myšlenek

¹⁰ Názvy ve vytváření nových filozofických systémů nejsou o objektivní realitě, ani o subjektivních smyslových dojmech. Spíše fyzikům říkají, jak mají danou „hru“ hrát.

¹¹ Jen málokdo byl ve „hře“ s fyzikou lepší než Feynman, je možné, že právě on se nejvíce aproximačně přiblížil k porozumění „nepochopitelného“ světa, stvořeného nepochopitelným „Nekonečnem“.

¹² Kvantová filozofie nabídla možnost přemýšlet o světě nikoli jako o světě plném ostře definovaných pravd, ale spíše jako o místě obsahujícím nesčetné možnosti, z nichž každá, stejně jako možnosti v rámci samotné vlnové funkce, může být současně pravdivá i nepravdivá. Podobně ani matematika a její jazyk nereprezentují „realitu“, ale slouží jako důvěryhodný nástroj, který lidem pomáhá orientovat se ve světě. Neurčitost a nemožnost definitivního poznání nejen obohacuje jazyk matematiky s pojmy „fuzzy“ logiky, ale zároveň otvírá více „dveří“ k náboženské víře v Boha, „Paradoxem“ všech paradoxů.

¹³ STENHOLM, Stig. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford: University Press, 2011.

dvou velikanů je pokrok vědy, zejména fyziky, který nás vede od newtonovského determinismu do současné „neurčitosti“, *kontraintuitivnosti* a paradoxnosti, což jsou vše rysy plynoucí z kvantové mechaniky.¹⁴ „Nejistota“ vznikající v kvantové teorii zaručeně otvírá nové horizonty našeho poznání reality. Jak vědecká „zabezpečenost“, nabízená v devatenáctém století, tak *scholastická* neměnnost *ontologicko-rozumových* argumentů byly pohlceny novým poznáním a staly se speciálním (klasickým) případem v rámci mnohem širšího, navíc zjevně a-racionálního *paradigmatu* vidění světa a vesmíru.

Hlavním představitelem změny filozofického myšlení od „statického/diskrétního“ do „dynamického/spojitého“ je bezesporu právě Ludwig Wittgenstein, jehož „Traktát“ formálně uzavřel svět logickým způsobem a otevřel prostor k novému konceptu myšlení ve „Filozofických zkoumáních“.¹⁵ Všechno, co lze říci, má být řečeno, zbytek je povinné „ticho“ (*silentium*). V rámci logicko-rozumové konstrukce se zdá, že jeho dílo zachycuje svět v jeho celistvosti, ale i hlubší uvažování vyvolává potřebu jít za hranice logicky „bezpečného“ a mluvit o tom, co je považováno za nevyslovitelné, i když v nutné tichosti.¹⁶ Svět kvantové fyziky musí mít nějakou opodstatněnou existenci, ale

¹⁴ Vývoj nás vede od plně kauzální Maxwellovy teorie, přes statistický chaos tepelné fyziky. „Kvantová filozofie, kterou je těžké pochopit či „rozumně“ vysvětlit, způsobuje i zhroucení logických struktur předpokládaných pozitivisticky nakloněnými staviteli dobře uspořádaných světů.“ STENHOLM, Stig, s. 213 – 214.

¹⁵ PIREDDA, Patrizia. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguísticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. In *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 2003, roč. 8, č. 1, s. 263 – 281 [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/when_language_goes_on_holiday> [25.11.2023]; ISHIKAWA, Shiro. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview. In *Journal of Quantum Information Science*, 2020, roč. 10, č.4, s. 104 – 125 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.scirp.org/journal/jqis>> [25.11.2023]; OMNÉS Roland. A new interpretation of quantum mechanics and its consequences in epistemology. In *Foundations of Physics*. 1995, roč. 25, č.4, s. 605 – 629 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1007/BF02059008>> [25.11.2023]

¹⁶ Možnost „uzavřeného“ konzistentního logického rámce měla být demonstrována založením matematických systémů Russellem a Fregem. Poslední překážku v cestě postavil však Kurt Gödel, čímž se očekávaná „jistota“ při podrobném zkoumání vypařila. Ztráta „naivního“ chápání byla v přírodních vědách ještě zřetelnější. Einstein jako první zničil trvalost prostoru a času: pak kvantová fyzika odstranila zbývající zbytky naděje zachytit realitu ve spojení formálně-logicky zavedených symbolů. Extrémně úspěšná kvantová teorie neposkytuje popis naší zkušenosti jako uzavřené totality. Klasický vesmír Newtona a Maxwella byl nahrazen Bohrovým *efemérním* popisem lidského vědění jako *epistemologické* konstrukce (model), jehož vztah ke skutečnosti je přinejlepším „roztříštěný“.

jeho charakter se zdá být dán výhradně jeho reakcemi na individuální lidská rozhodnutí. Uvažování o Wittgensteinově přeměně z přísné logické analýzy na vyšetřovatele lidské komunikace se všemi možnostmi a omezeními běžného jazyka vede k obrazu transformačního světa moderní fyziky, jejímž „prorokem“ byl právě Niels Bohr, který obhajoval neúplnou představu o ne-lokálnosti kvantového světa. I když byl jeho *epistemologický* pohled mnoha způsoby zpochybňován, přesto, že prokázal svou užitečnost, žádný konkurent jej nedokázal zatím nahradit.¹⁷ Vývoj od logicky a rozumově „uspořádané“ jistoty k ne-logickým a a-rationálním charakterům existence nám zanechává svět „nejistý“ a možná *sémanticky* nedokonale definovaný, ale jak zdůrazňuje opakovaně fyzik Lawrence Krauss, „vesmír zde není proto, aby se nám líbil.“¹⁸ „Spolupráce“ mezi Wittgensteinem a Bohrem v mnoha ohledech účinně popisuje celek lidské zkušenosti. I když mnozí považují strukturu kvantové mechaniky za logicky „nevyhovující“ (počínaje samotným Einsteinem), *epistemologicky* zamlženou a *ontologicky* otevřenou, je nutné tuto novou realitu přijmout s překvapením, ale i s povděkem za to, že Stvořitel nabízí svět, který je stále novější, nepochopitelnější, záhadnější, více fascinující, a především nikdy „nudný“. *Ontologii* neurčuje zjevně ani ta nejúspěšnější *epistemologie*.¹⁹

Kierkegaard a moderní kosmologické myšlení

Je vysoce pravděpodobné, že filozoficko-teologické „uchopení“ existujícího vesmíru a přiblížení se k myšlení a jednání jeho Stvořitele

¹⁷ Wittgenstein a Bohr přinesli analogické reformy metodologie výzkumu. Oba končí přesvědčením, že veškeré skutečné znalosti musí být založeny na běžném jazyce fungujícím jako komunikační prostředek mezi jednotlivci. Bez jazyka nemohou být výsledky experimentů deklarovány veřejně a bez přímé komunikace mezi nimi by skončil vědecký pokrok. Tudiž, Bohr a Wittgenstein velmi podobně deklarují svou vizi epistemické aktivity lidí. Více v: STENHOLM, *The Quest for Reality*, s. 215.

¹⁸ KRAUSS, Lawrence. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. Post Hill Press, 2023, s. 9.

¹⁹ To ponechává scénu otevřenou různým modelům „reality“. Nic dnes nevylučuje ani ta *nejesoteričtější* vyznání a náboženství. To, co víme, nepodporuje vše, co si myslíme, že víme. To tušili a vyznávali Kierkegaard i Wittgenstein, i když upřednostňovali křesťanství jako pravou cestu k „Pravdě“, založené na události *inkarnace*. Situace není zdaleka uspokojivá, ale může to být nakonec ten nejlepší obraz světa, jaký je k dispozici našemu omezenému lidskému intelektu.

nebude s rostoucí pravděpodobností možné uspokojivě a definitivně „rozhodnout“ jednou provždy jen *scholastickými* postuláty, odvolávajícími se převážně na „racionální“ schopnosti myslícího člověka.²⁰ A to právě díky kvantové revoluci a vědeckého pokroku za posledních sto let. Stejně jako Wittgensteinova, i ranější Kierkegaardova reflexe má co říci k mysterióznímu chování a struktuře vesmíru, otvírajíc další a nové pohledy na zázrak stvoření, jehož původní model v klasické mechanice se stává speciálním případem nekonečně širšího pojetí stále překvapivější „Existence“.

Slavný fyzik Steven Hawking zápasil ve své knize „Krátká historie času“ s problémem „proč“ existuje vesmír, ale stejně jako mnoho jiných před ním, se nikdy nevyhnul možnosti, že nekonečný *prostor-čas* má svůj počátek v singularitě „stvořitelské *Ideje*“.²¹ Když se podíváme pozorně na Kierkegaardovy spisy a dokumenty, je zcela jasné, že křesťanský filozof a zakladatel existencialismu předpokládá vesmír definitivně stvořený Bohem.²² Na rozdíl od Hawkinga se však Kierkegaard nesnaží vysvětlit vesmír výlučně pomocí vědy. I když připouští platnost určitých vědeckých snažení, je podezřívavý k pokusům vědců vysvětlit lidskou existenci, a místo toho dělá teologicko-filozofický „skok ve víře“ k uznání Boha, který stvořil svět z „ničeho“ (*ex nihilo*).²³ Kierkegaardův vesmír je proto velmi odlišný od toho Hawkingova. Pro Kierkegaarda i slovo „vesmír“ znamená něco jiného: „Celé stvoření slouží a ukazuje pouze na jediného Boha, který je pánem všech možností, bedlivě bdí nad stvořením a je do něj zapojen, čímž ukazuje, že základní silou vesmíru je „láska“, kterou nyní Bůh může přijímat i dávat skrze zjeveného Krista. I nekonečná Boží „Láska“ může používat k vyjadřování jazyk vědy a (kvantové) filozofie.“²⁴

Přesto lze u Kierkegaarda a Hawkinga nalézt shodu v určitých bodech, i když na rozdílných základech. Kierkegaard by souhlasil

²⁰ *Apriorní i posteriorní metafyzicko-kosmologické „důkazy“* (Akvinský, Anselm, Scotus, Swinburne) pomohly k navedení na rozjezdovou „dráhu“ rozumové úvahy o existenci *transcendentního* božství, ale zastavily se před „iracionálností“ nových a nečekaných *ontologických* poznatků o kvantové povaze existence.

²¹ WATKIN, Julia. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. Religious Experience Research Centre, 1997 [on-line]. Dostupné na internetu: <<https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>> [25.11.2023]; HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. Random House Publishing Group, 1998.

²² V tom se jak Kierkegaard, tak Wittgenstein shodují s premisou scholastické filozofie.

²³ KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Ed. H. Hong. Indiana University Press. Sv. 3, 1967, s. 2806 – 2818.

²⁴ WATKIN, *Kierkegaard's God*, s. 5.

s Hawkingem, že vesmír není ani svévolný, ani deterministický, avšak Kierkegaard hovoří o možnosti a nutnosti existence Boha, stvořitele, jenž má nekonečné poznání, i když nepředurčuje budoucnost. Oba myslitelé se shodují v tom, že lidstvo je konečné, omezené, pokud jde o vědění: Hawking poukazuje na faktor Heisenbergovy nejistoty, ale také si uvědomuje, že nárůst specializace ve vědění neznamená, že lidé jsou schopni obsáhnout více než jen malé oblasti poznání.²⁵ Jediněc zaujímá své místo v Hawkingově vesmíru jako součást probíhajícího „proudu“ hmoty a energie, zatímco zajímavá „singularita“ spojená s jedinečností lidské osobnosti, je ignorována. Právě zde, v zaměření na subjektivitu víry, si však Kierkegaard přijde na své v tom, že ve svém uvažování objasňuje další otázky, které si klade Hawking bez odpovědí.

Za prvé, Kierkegaard velmi pečlivě rozlišuje mezi „subjektem“ a „objektem“. Nejenže pohlíží na „objektivní pravdu“ jako objektivně „nejistou“, ale také pečlivě rozlišuje mezi subjektivní pravdou skutečného „závazku víry“ a nejistotou „objektivní pravdy“. Aby také zabránil záměně objektivující pravdy matematiky s objektivní historickou pravdou, činí rozlišení mezi logickým a existenciálním systémem: logika vede člověka od intelektuálních pokusů dospět ke konečnému historickému „proč“ ohledně vesmíru. Podle Kierkegaarda nevzniká otázka „proč vesmír“ jako problém v oblasti objektivního poznání skrze formálně-logické dokazování. Takže zatímco Hawkingova kniha je prostoupena dilematem, zda lze odpovědět na otázku konečného původu vesmíru, Kierkegaard s ohledem na představu Boha-stvořitele objasňuje, že se Boží existence *apriori* předpokládá jako základ víry pro existenciálně-etický náboženský život. Snaha „dokázat“ existenci Boha je pro Kierkegaarda „absurdní“ a tudíž pevně posouvá původce vesmíru ze sféry objektivní do sféry intimně-subjektivní.²⁶

²⁵ *Ibid.*, s. 6 – 7.

²⁶ Pokud se někdo rozhodne věřit v osobního Boha, pak jím není „věc“ v dalekých oblastech časoprostoru nebo za ním, ale „Subjekt“. Tudíž bytost Kierkegaardova Boha je bytostí čisté, nesobecké, osobní, milující subjektivity. Bůh a lidé patří do říše subjektu, ačkoli jako syntéza časného a věčného se lidstvo podílí i na objektivním, materiálním aspektu stvoření. Protože existuje kvalitativní rozdíl mezi Bohem a člověkem, což s sebou nese „paradox“, že Bůh je jak nekonečně blízko, tak nekonečně daleko, způsob, jakým může lidská bytost najít Boha jako „Subjekt“ a mít k němu vztah, je na základě osobního vztahu. Aby člověk našel cestu k Bohu, musí jedinec podniknout cestu do „nitra“, sám do sebe, aby objevil a čelil tomu, co činí Boha tak nekonečně vzdáleným, totiž faktor vlastní hříšnosti.

Tím, že Kierkegaard rozlišuje mezi dočasností a věčností a mezi subjektivitou lidské bytosti a objektivitou, poukazuje na možnost jiných nehmotných energií a sil a upozorňuje na význam lidského „já“ (ego) pro Hawkingovo myšlení. Na jedné straně nechává prostor další velmi reálné síle, která v popisech pocházejících z oblasti teoretické fyziky vůbec nefiguruje, totiž „síle lásky“ pramenící z říše věčnosti milujícího Ducha. Na druhé straně jeho analýza vlastní existence nastoluje zpochybňující otazník Hawkingovým zdánlivým předpokladům, že člověk jako „pozorovatel“ formuluje zákony a činí objevy pouze prostřednictvím čistě intelektuální nebo myšlenkové stránky osobnosti.²⁷ Kierkegaardův model může osvětlit Hawkingovo hledání jednoduchého sjednocujícího „principu“ („teorie všeho“), i když jiným směrem než zkoumání čtyř základních fyzikálních sil. Namísto hledání sjednocených sil v přírodě by se pro Hawkinga mohlo ukázat jako plodnější prozkoumat pojem Kierkegaardových dvou základních říší vesmíru: „Nekonečné“ dalo základ materiálnímu vesmíru a stalo se „konečným“ (člověkem) v paradoxu vtělení (*inkarnace*). Kierkegaardův obraz vesmíru nabízí představu „víry“ a ukazuje cestu od intelektuálního pozorování k možné volbě existenciálního závazku ve zkušenosti vášnivého „skoku víry“.

„Iracionálně“ kvantové reality: Sören Kierkegaard a Niels Bohr

Rekonstrukce evoluce západní fyziky považovala Kantovo postavení za ústřední pro pochopení ostatních odvětví (racionální) vědy. Niels

²⁷ Zejména prostřednictvím svých pseudonymů „*Climacus*“ a „*Anti-Climacus*“ nastiňuje Kierkegaard své „já“ jako syntézu těla a duše, bytost, která cítí, myslí a chce. Dále, toto počáteční „já“ má potenciál pro věčný život, který může být realizován prostřednictvím správného eticko-náboženského vztahu k ideálnímu „já“ na základě vztahu k Bohu. Kierkegaardův „*Climacus*“ by mohl reagovat na Hawkinga, když lituje tendence učinit intelektuální aspekt sebe sama, totiž myšlení, nejvyšším prvkem v osobnosti jedince. Poukazuje na to, že v existenci jsou myšlení, představitost a citění koordinované, zatímco „*Anti-Climacus*“ naléhá na důležitost schopnosti představitosti ve vztahu k „*Idealitě*“, ale zdůrazňuje, že vůle je nakonec rozhodujícím prvkem naší osobnosti. Podle Kierkegaarda, moderní tendence upřednostňovat význam „mysli“ vnímané exkluzivně jako uvažující nebo racionalizační činitel je zásadní chyba. KIERKEGAARD, Sören. *Philosophical Fragments*. Princeton: University Press, 1985; KIERKEGAARD, Sören. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: University Press, 2009.

Bohr však vycházel z předpokladů, které již byly mimo *kantianismus* a které jej už nepovažovaly za povinný odkaz k následování nebo kritice.²⁸ Bohr vychází z filozofie Kierkegaarda, jenž vyměnil abstraktní kantovský subjekt vědeckého, *transcendentálního*, ideálního a univerzálního poznání s jeho intelektuálními kategoriemi a jeho *apriorními* formami, za konkrétně existující „subjekt“, zcela ponořený do jedinečnosti své čisté zkušenosti.²⁹ Co se existence individuálního subjektu týče, základní zkušeností konkrétně existujícího subjektu je zkušenost víry, v níž Kierkegaard *anti-metafyzickým* způsobem získává výsledky teologického „voluntarismu“, víry, jejíž zkušenost je zkušeností absolutní lidské „konečnosti“, a která zdůrazňuje hranice lidského „rozumu“.³⁰ Kierkegaard tak rozvíjí radikální filozofii přírody, jejíž chápání vyplývá z absolutní lidské konečnosti a limitovanosti rozumu, zaviněnou lidskou hříšností v augustiniánské definici „*peccatum concupiscentie*“, kdy hluboká křesťanská existenciální zkušenost odhaluje strukturu lidské „existence“.³¹

V Bohrově modelu atomu je zdůrazněna neurčitost mezi elektromagnetickými a mechanickými proměnnými. V jeho „planetárním modelu“ atomu mohou elektrony rotovat kolem atomového jádra pouze na určitých drahách s kvantovaným momentem hybnosti, které představovaly stacionární stavy: elektron je možné „zachytit“ pou-

²⁸ GIANNETTO, Enrico. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. Bergamo : Università degli Studi, 1994 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>> [25.11.2023]

²⁹ Kierkegaard se vrátil ke kritice Huma, s níž Kant začal, ale od níž se pak distancoval. Bohr však odmítl pojmut Kierkegaardův konkrétně existující „subjekt“ jako fyzickou „subjektivitu“ tvořenou množstvím vědeckých nástrojů, které vždy přesahují lidskou zkušenost, spolu s jeho možnou přímou intuicí viditelné fyzikální reality.

³⁰ Nevzpytatelnost Boží vůle neznamená pouze *apriorní* nepoznatelnost stvoření přírody pouhým rozumem, ale také jistou nahodilost uvnitř stvoření ve všech jeho částech a aspektech: není možné stanovit žádnou nutnost přirozeného „stávání se“, tedy žádný *determinismus* nebo *kauzalitu* mezi událostmi, přesně jak ukázala kvantová fyzika. To otvírá další prostor k následné filozofické debatě o svobodě a svobodné vůli.

³¹ Kierkegaardova filozofie přírody tedy nemá specificky *teisticko-metafyzickou* konotaci, ale je taková, kterou lze nastínit po odstranění všech *metafyzických* předpokladů, a proto je přijatelná i pro ateistu, jako byl Bohr. Kierkegaardova perspektiva tak předčí i Hegelovu historickou konkretizaci lidského vědění: skutečné nelze nijak racionalizovat do té míry, do jaké racionalizace spočívá v reprezentacích nutných souvislostí. „Stát se“ je vždy částečným „zničením“ možností nahrazených realitou („kolaps“ vlnové funkce bytí): minulost není nutná ani poté, co se stala, jinak by byla nutná i budoucnost; „nutné“, typické pro neměnné bytí, nezahrnuje možnost „stát se“, avšak opak je pravdou.

ze ve stacionárních (*diskrétních*) stavech atomu a nikdy v přechodu z jednoho stavu do druhého, což nelze popsat nepřetržitými matematickými funkcemi nebo předvídatelnými kauzálními souvislostmi.³² Tyto změny energetických stavů jsou podle Bohra konfigurovány metaforicky jako Kierkegaardovy „skoky“ mezi různými stavy (sférami) lidské existence, „přeskakujícími“ od estetického k etickému a konečně k náboženskému stavu.³³ Podle Kierkegaarda je to tedy křesťanství, které odhaluje strukturu lidské existence a podle Bohra strukturu *mikrofyzické* existence, která, unikajíc přímé viditelnosti a zkušenosti, je určitým způsobem předmětem víry. Pro Kierkegaarda tak lze představit realitu mezi (částicovou) přírodou a (božskou) milostí, které jsou „opačné“, ale prezentují se jako doplňkové aspekty jednoho „*Mystéria*“.

Kierkegaard a Wittgenstein: vizionáři „kvantové“ víry

Mnoho komentátorů vzalo na vědomí, že Wittgenstein a Kierkegaard jsou stejně „vinní“ tím, že redukuje náboženství na pouhé „žítí“ života

³² Některá obvinění proti kvantové filozofii neberou v úvahu, že její konceptuální původ spočívá právě u Kierkegaarda v přijetí rozporů, které se projevují ve skutečnosti, ve snaze je nezamaskovat nebo vyřešit v nové syntéze, tudíž v odmítnutí jejich zkreslující racionalizace. Ani princip *non-kontradikce* nelze *apriori* aplikovat na fyzikální realitu a jeho porušování musí být konstituováno v nové experimentální logice. To vše našlo protějšek v Heisenbergově principu neurčitosti, který je považován za efektivní *ontologickou* neurčitost, spojenou s *epistemologickým* omezením. Mnohé pokusy byly učiněny o „racionalizaci“ kvantového chování, ale zatím se nedařilo je zrealizovat.

³³ Bohr prohlásil, že četl Kierkegaardova díla dnem i nocí a měl v oblíbenou myšlenku spojenou s kierkegaardovskou idejí „sfér“ existence, jejíž tři stupně jsou vnímány jako soustředné sféry: volný elektron odpovídá stádiu „náboženského“ života, skutečné svobody; elektron v základním stavu odpovídá „estetickému stádiu“ vázanému na potěšení a hřích; elektron ve vyšším excitovaném stavu odpovídá stádiu „etického“ života. Mezi jednou a druhou fází života a elektronem je stejná propast a elektron musí udělat „skok“, stejně jako lidská bytost v případě víry. Elektron může přejít do vyššího stavu pouze prostřednictvím „světla“, které ho osvětluje a dává mu tu energii jako při přechodu z etického života do náboženského života, který není kontinuální a který není možný pro samotný elektron jako pro samotného člověka, bez potřebného „světla“. Tato zajímavá úvaha není srozumitelná racionálně ani mechanicky. „Světlo“ (Kierkegaardův „Bůh,“) k dodání energie jak pro elektron, tak pro člověka, je stejně nepředvídatelné jako „Milost“ (*Gratia*). Při přechodu do vyššího stupně nabývá chování elektronu/jedince „singularity“ a není z hlediska pravidel srozumitelné. Jedinečnost existence, jak ji křesťanství chápe, představuje pochopení jedinečnosti existence částic, jež tvoří strukturu hmoty. GIANNETTO, *Something is rotten*, s. 184.

určitým způsobem, což, jak se domnívají, nemůže odpovídat tomu, čemu věřící lidé skutečně věří. Souhlasím s Geníí Schönbaumfeldovou v názoru, že je to chybné a je to částečně důsledek toho, že jsme byli uchvázeni dvěma vyčerpávajícími *dichotomiemi* scénářů: buď lze náboženské přesvědčení „vyplatit“ propozičně (realismus), nebo „redukovat“ pouze na zaujetí určitého druhu postoje (anti-realismus). Existuje však mnoho oblastí diskurzu, kde je toto strohé buď/nebo (*aut-aut*) prostě nevhodné, včetně etiky a estetiky. Myslím si, že jedním z hlavních motivačních faktorů v pozadí Wittgensteinovy pozdější filozofie bylo ukázat, že neexistuje nic takového jako prostě „žít život určitým způsobem“ a přitom nevěřit jistým věcem. Skutečné přesvědčení nelze nikdy oddělit od jeho důsledků vyvolaných v životě člověka. To je důvod, proč například Wittgenstein zastává názor, že idealismus nebo globální skepticismus není ve skutečnosti dobrý začátek, jelikož vše redukuje v posledním kroku na to, že „mluví“ určitým způsobem, aniž by to znamenalo nějaký praktický rozdíl.

Víru a „formu života“ („*Lebensform*„), která je jejím domovem, nelze od sebe oddělit. Neexistuje nic takového, jako věřit něčemu ve „vakuu“, bez kontextu, pokud si člověk nemyslí, že věřit se rovná držení určitého mentálního obrazu před svou myslí.³⁴ V důsledku toho není pravda, že Wittgenstein a Kierkegaard popírají, že náboženští lidé věří jiným věcem než lidé bez vyznání – zdaleka ne. Co však popírají, je, že tato přesvědčení mohou mít jakýkoli smysl zcela nezávisle na „formě života“, která jim dává smysl. V tomto ohledu je zajímavé poznamenat, že Wittgenstein, na rozdíl od Kierkegaarda, jenž byl podle všeho posedlý svými „hříchy“, se přesto nemohl stát skutečně „věřícím“ člověkem v obvyklém smyslu slova. Zdá se tedy, že tvrzení, že pouze vědomí viny může člověka donutit ke křesťanství, vynechává něco docela zásadního. Nezbytné je nejen vědomí hříchu, ale také víra, že hříchy budou nakonec odpuštěny Vykupitelem.³⁵

Wittgenstein netvrdí, že věřící lidé nevěří jiným věcem než lidé bez vyznání. V důsledku toho neobhazuje nějakou formu „anti-realismu“ o náboženství. Souhlasí však s Kierkegaardem, že křesťanské učení se zabývá především (individuálním) životem jednotlivce a způsobem, jakým jednotlivec přemýšlí a hodnotí svůj život, nikoli myslí spekulativního filozofa hledající formální důkazy, které by nikdy nevyvi-

³⁴ SCHÖNBAUMSFELD, Genia. *Confusion of the Spheres: Kierkegaard and Wittgenstein on Philosophy and Religion*. Oxford : University Press, 2007, s. 151 – 168.

³⁵ WITTGENSTEIN. *Culture and Value*, s. 33.

nuly dostatečnou motivaci pro tak drastickou životní změnu, jakou vyžaduje křesťanství. Proto by se oba filozofové shodli, že cesta „objektivit“, i když žitá v církevním společenství a vázaná k povinným pravidlům *ortodoxie*, vede někdy na scestí, a ne k pravé víře.³⁶

Nazývat zakladatele existencialismu, Sörena Kierkegaarda, a jeho „jazykového“ následníka Wittgensteina, „iracionalistou“, by bylo tradičním stereotypem, bez důkladnějšího studia, dokazuje C. S. Evans, mezi dalšími.³⁷ Kierkegaard byl „kritikem“ rozumu či snahy po pochopení náboženské víry, podobně jako byl svým způsobem o století později i Wittgenstein, především v raném traktátovském období. Nicméně, je nutné argumentovat, že Kierkegaardova kritika rozumu ohledně víry nepoukazuje na „iracionalismus“, a že obvyklé nařčení z *fideismu*, rezonující mimochodem i u Wittgensteina, jako kompletní zavržení logické konzistence, je hlubokým omylem. Na druhé straně, musíme však přiznat, že není těžké nalézt mytologické prvky či úvahy o mysticismu jak u Kierkegaarda, tak u Wittgensteina, vzbuzující jistá podezření na náznaky *iracionalismu*.³⁸ Většina myslitelů, kteří nazývali Kierkegaarda iracionalistou, zakládali svá tvrzení na jeho pojmu „paradoxu“ ve spojení s křesťanskou vírou.³⁹

Víra je konfliktní slovo. Kierkegaard vyznával, že „víra v Boha a její boj se světem není boj mezi myšlenkou a pochybností, nebo mezi myšlenkou a myšlenkou, nýbrž je bojem charakteru“. ⁴⁰ Dánský filozof dokazoval, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž víra je „vášeň“ (*ardor*), která utváří osobní „charakter“. Nicméně, z faktu, že víra není *apriori* intelektuální, nevyplývá, že víra nemá intelektuální důsledky. Podle Kierkegaarda je víra aspektem celé osobnosti jedince, esenciální k nabití náboženského poznání. Navíc, lidský rozum má svoje limity a je rozumné tyto limity vlastního rozumu rozpoznat a přijmout. To jsou základní dvě témata Kierkegaardova postoje

³⁶ SCHÖNBAUMSFELD, *Confusion of the Spheres*, s. 147.

³⁷ EVANS, Stephen. Is Kierkegaard an Irrationalist? Reason, Paradox, and Faith. In *Religious Studies*, 1989, roč. 25, č. 3, s. 347-362 [on-line]. Dostupné na: <<https://doi.org/10.1017/S0034412500019892>> [25.11.2023]

³⁸ Někteří pojímali Kierkegaarda jako *iracionalistu*, protože v něm viděli představitele radikálních voleb a arbitrárních skutků vůle jako předpokladu a základu etického života. Mezi filozofy představuje tuto pozici A. MacIntyre. MACINTYRE, Alasdair. *After Virtue*. Indiana : University Press, 1984, s. 36 – 50.

³⁹ KIERKEGAARD, . *Philosophical Fragments*, 1985.

⁴⁰ KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Bloomington : Indiana University Press. Sv. II, 1970, s. 13 – 14.

ohledně filozofie náboženství. Cílem této práce nebylo ponížít rozum či eliminovat rozum z diskuze o filozofických aspektech náboženství v případě Kierkegaarda nebo později Wittgensteina. Lidský rozum má určitě své hranice a bylo by velmi nereálné a „nerozumné“ snažit se tyto hranice nějakým způsobem přirozeně determinovat.⁴¹ Víra je především individuální a soustřeďuje se na důvěru, totiž důvěru v to, co Bůh řekl a ustanovil.⁴²

„Racionalismem“ čili vírou postavenou čistě na rozumové reflexi, budeme zvažovat přístup, ve kterém je víra „podrobená“ rozumu: všechny aspekty náboženství musejí být ovládány rozumem. Představitelem směru byl Bertrand Russell, typický „evidencialista“, který požadoval důkazy a pragmatická vysvětlení víry a odmítal veškeré snahy o přechod do *transcendentní* roviny. Dalším příkladem racionalismu byl John Locke z osvěcenského období nebo v současnosti Richard Swinburne, kteří zakládají víru převážně na schopnostech rozumového uvažování⁴³ Opačným směrem k racionalismu čili rozumovému pojetí všeho je *fideismus*, z něhož byl nařčen jak Kierkegaard, tak později Wittgenstein. Naším úkolem bylo také dokázat, že v obou případech je takové nařčení nedostatečně podložené, vysoce diskutabilní, a téměř jistě nepravdivé.⁴⁴ Křesťanským autorem, který je často citován v textech jako klasický příklad *fideismu*, je právě dánský myslitel z 19. století Søren Kierkegaard píšící často pod pseu-

⁴¹ Víra má specifické významy nejen v náboženském, nýbrž i v sekulárním kontextu. Častokrát mluvíme o tom, že věříme někomu nebo něčemu. Mluvíme o tom, že máme víru v osobního lékaře, víru v politického *leadera*, nebo také víru ve vědu či v nějaký nový lék na léčení nemoci. Mluvíme také o víře jako o jistém aspektu nebo stupni nejistoty. V náboženském kontextu je termín „víra“ častokrát použit jako *synonym* pro náboženství. Víra se používá k popisu určité množiny charakteristik týkajících se právě náboženství.

⁴² Mnozí také myslí, že víra znamená dobrovolné podřízení se individua některým náboženským příkazům a ustanovením. V této práci je používán význam „víry“ v intimnějším křesťanském smyslu, kdy „náboženství“ zahrnuje především důvěru, víru a poslušnost. Je pochopitelné, že víra v náboženském smyslu vyžaduje propozice, i když „propozice víry“ nedefinují kompletně náboženskou víru.

⁴³ Některé aspekty víry jsou poznatelné rozumem, jiné lze rozpoznat a získat bádáním skrze přirozené fakulty, které máme. U Locka je nám přirozený rozum dán a musí hrát podstatnou roli, nejenom tedy zjevení, které je samo od sebe nedostačující. EVANS, Stephen. *Faith Beyond Reason*. New York : Eerdmans Publishing Company, 1998, s. 7 – 11.

⁴⁴ Příkladem *fideismu* byl už Tertulian třetího století, který trval na striktním oddělení víry v Boha, zjeveného skrze Abraháma a biblických patriarchů, od „boha ve filozofování“.

donymem „*Johannes Climacus*“. Ve svém „*Postscriptu*“ nabízí různé důvody proč náboženská víra, především křesťanská víra, by neměla být založena čistě na rozumu.⁴⁵

Jeden z podpůrných argumentů k obhajobě *kierkegaardovské* pozice, analyzovaných Robertem Adamsem, je tzv. „aproximační argument“.⁴⁶ Jeho podstatou je, že racionální „evidence“ o historické události, tudíž i té křesťanské, nemůže být nikdy více než pouhá aproximace. To znamená, že evidenci pro historickou víru nikdy nelze dokonale vytvořit bez nějaké možnosti chyby.⁴⁷ Avšak, jak zdůrazňuje Kierkegaard, zájem náboženské víry se týká „Nekonečna“. To znamená, že zapojení se náboženské osoby do úsilí o věčnost má nelimitovaný charakter vyplývající z touhy po „nekonečnu“. Pro takový druh nekonečného zájmu by dokonce i minimální možnost chyby mohla být problémem, jelikož se jedná o možnost spásy. Lze říci, že se jedná o neměřitelnost mezi touhou individua po jistotě, po evidenci, s rozumem, který by takovou evidenci nabídnul.⁴⁸ Víra a rozum jsou tedy nesouměřitelné, ve smyslu, že nemají společnou „míru“ umožňující je nějakým způsobem spojit dohromady.⁴⁹

Dalším bodem v „kauze“ rozum vs. víra v Kierkegaardově „*Postskriptu*“ je argument „odkladu“ stojící na bázi, že racionální vztah ke světu je vždy „otevřený“. Ať se snažíme, jak se snažíme trávit dlouhý čas s hledáním „evidence“, je vždy potenciálně možné, že se v budoucnu objeví další (nová) evidence.⁵⁰ Důsledkem by musela být náboženská víra jako „jistota“ posouvána do nedohledna a nekonečně odsunována až do neurčitosti. Aby naše rozhodnutí pro „víru s evidencí“ nebylo odsouváno, muselo by být učiněno pokusné a připra-

⁴⁵ KIERKEGAARD, *Concluding Unscientific Postscript*, 2009.

⁴⁶ ADAMS, Robert. *The Virtú of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*. Oxford : University Press, 1987, s. 106 – 110.

⁴⁷ KIERKEGAARD, *Concluding Unscientific Postscript*, 2009, s. 30.

KIERKEGAARD, *Philosophical Fragments*, 1985, s. 79 – 86.

⁴⁸ To není snadné. Ani ti nejlepší odborníci nemohou překonat propast mezi „kvantitativním“ charakterem této evidence a „kvalitativním“ charakterem závazku, který pravá víra vyžaduje. I historické poznání samo o sobě přináší pouze aproximaci, nikdy stoprocentní „jistotu“. Tato argumentace je tudíž znakem nesouměřitelnosti mezi vírou a rozumem, protože na bázi tohoto argumentu je právě tvrzení, že víra požaduje druh „jistoty“, která nemůže být dána čistým rozumem.

⁴⁹ EVANS, C. Stephen, *Faith Beyond Reason*, s. 12.

⁵⁰ Všechny diskuse týkající se historicity biblických údajů, včetně debat o existenci Boha, trvají už mnoho let a neukazují, že by byly definitivně uzavřeny či že by přinášly konečné definitivní tvrzení.

veno na změnu každý okamžik. Avšak křesťanská víra, jak říká Kierkegard ústy svého fiktivního „*Climacuse*“, potřebuje a vyžaduje právě takové rozhodující odhodlání k jejímu přijetí.⁵¹

Druhým podkladem k obhajobě Kierkegaardovy pozice, předloženým Adamsem, je argument nazývaný „argument vášně“.⁵² Objektivní racionalita nemůže zaručit „jistotu“, kterou požaduje víra. Zdá se, že víra naopak potřebuje objektivní nejistotu, protože víra vyžaduje risk. Víra je vždy riskantní; bez risku není víry.⁵³ Křesťanská víra je vírou ve vtělení nekonečného Boha do „konečného“ člověka, což je jedinečný a neopakovatelný „absolutní paradox“ *par excellence*. Taková víra tedy opravdu vyžaduje, aby obsah víry byl vskutku „absolutní“, jelikož běžně se Bůh člověkem nestává.⁵⁴ Hlavním důvodem pro Kierkegaarda a Wittgensteina, proč rozum a víra jsou nesouměřitelné, je, že náš rozum je „poškozen“ lidskou slabostí a hříšností, což je také důvod teologický. Jestliže hovoříme o Bohu jako „Pravdě“ a hledáme kategorie k nalezení „Pravdy“, ty musí být dány „zvenčí“, darovány Bohem. Křesťanství má hlavní důraz na hledání „Pravdy“, ne *parciálních* „pravd“ a nechce pouze vidět filozofické propozice či hypotézy, nýbrž něco aplikovatelného v praktickém životě subjektu, něco, co by šlo zapojit, *inkorporovat* doslova do praktického života.⁵⁵ Filozofie náboženství má zřejmě v zásobě další ohromující překvapení, připravené od nekonečného Stvořitele, který chce a vyžaduje od věřících i nevěřících přemýšlení o jeho „Existenci“, jež vede ke stále dokonalejšímu poznávání Boha.

Závěr

Kierkegaard, spolu s Wittgensteinem, se snažili poukázat na fakt, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž „vášně“ a „skoku do mysteriózního Neznáma“, utvářející osobní „charakter“ v duchov-

⁵¹ EVANS, Stephen. Kierkegaard's „Fragments“ and „Postscript„: The Religious Philosophy of Johannes Climacus. In *Humanities Press International Inc*, 1989.

⁵² ADAMS, *The Virtú of Faith*, s. 115 – 119.

⁵³ EVANS, *Faith Beyond Reason*, s. 12 – 13.

⁵⁴ Argumenty „proti“ rozumu, jako primárního základu víry, jsou podle Kierkegaarda převážně jazykového charakteru. Kierkegaard dává konceptuálně přednost argumentu týkajícího se „charakteru“ křesťanské víry.

⁵⁵ Snaha nebo úsilí „rozumovat“ nad *transcendentními* realitami byla popsána již ve spisech Tertuliana, Augustina, Lutera, a ve dvacátém století u Karl Bartha.

ním životě. Víra je konfliktní slovo. Kierkegaard vyznával, že víra je boj o „charakter“ individua. Dánský filozof hluboce věřil, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž víra je vášně, která utváří osobní „charakter“. Nicméně, z faktu, že víra není *apriori* intelektuální, vyplývá, že víra nemá intelektuální důsledky. Podle Kierkegaarda je víra aspektem celé osobnosti jedince, esenciální k nabytí náboženského poznání, přiznávající limity vlastního rozumu a schopná rozpoznat vlastní paradoxnost. To je společným jmenovatelem s poznatký „šokující“ kvantové reality, a to jsou základní témata Kierkegaardova postoje ohledně filozofie náboženství. Cílem úvahy nebylo ponížit rozum či eliminovat rozum z diskuze o filozofických aspektech náboženství u Kierkegaarda/Wittgensteina. Znovu je třeba zdůraznit, že lidský rozum má určité své hranice a bylo by velmi nereálné a „nerozumné“ snažit se tyto hranice nějakým způsobem přirozeně determinovat.⁵⁶ V náboženské víře jde na prvním místě o víru individuální, která se soustřeďuje především na důvěru, totiž důvěru biblického Abrahama v to, co Bůh řekl a ustanovil.⁵⁷ Opačným směrem, k racionalismu čili k výhradně rozumovému pojetí všeho, je *fideismus*, z něhož byl nařčen jak Kierkegaard, tak později Wittgenstein. V obou případech je takové nařčení nedostatečně podložené a vysoce diskutabilní, jak dokazuje *tomista* Cornelio Fabro či Stephen Evans ve svých studiích.⁵⁸

Primární zájem náboženské víry se týká „Nekonečna“. Existuje neměřitelnost mezi touhou jednotlivce po jistotě a rozumem, který by takovou evidenci nabídnul. Víra a rozum jsou *per se* filozoficky ne-

⁵⁶ Víra má specifické významy nejen v náboženském, nýbrž i v sekulárním kontextu. Častokrát mluvíme o tom, že věříme někomu nebo něčemu. Mluvíme o tom, že máme víru v osobního lékaře, víru v politického *leadera*, nebo také víru ve vědu či v nějaký nový lék na léčení nemoci. Mluvíme také o víře jako o jistém aspektu nebo „stupni“ nejistoty. V náboženském kontextu je termín „víra“ častokrát použit jako *synonym* pro náboženství. Víra se používá k popisu určité množiny charakteristik týkajících se právě náboženství.

⁵⁷ Mnozí také myslí, že víra znamená dobrovolné podřízení se individua některým náboženským příkazům a ustanovením. Víra v křesťanském smyslu zahrnuje především důvěru, víru a poslušnost. Je pochopitelné, že víra v náboženském smyslu vyžaduje propozice, i když „propozice víry“ nedefinují kompletně náboženskou víru.

⁵⁸ EVANS, Steven. Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible Fideism? In *Revista Portuguesa de Filosofia*, roč. 64, č. 2/4, s. 1021 – 1035 [on-line]. Dostupné na: <<https://www.jstor.org/stable/40419599>> [25.11.2023]; FABRO, Cornelio. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. In *Revue de sciences philosophiques et theologiques*, 1948, sv. 32, č. 3, s. 169 – 206 [on-line]. Dostupné na: <<https://www.jstor.org/stable/44410576>> [25.11.2023]

souměřitelné, stejně jako i důsledky kvantové filozofie jsou nekompatibilní s formálně-logickým uvažováním lidského rozumu. Více jak po sto letech od objevu kvantové reality veškeré existence nebyla ještě nalezena metoda k jejímu vyvrácení.⁵⁹ Důvodem její *a-racionality*, stejně jako v případě náboženské „paradoxní“ víry, by mohlo být fakt, že v obou případech se „konečno“ setkává s „Nekonečnem“.⁶⁰ Intuitivně se ohledně limitovanosti lidského rozumového poznání vyjádřila nestarší kniha Bible, kde Job definuje: „Až sem můžeš dojít, ale dál ne, tady se musí tvé hrdé vlny zastavit“ (Job 38:11).

Seznam použitých zdrojů

- ADAMS, Robert. *The Virtú of Faith and Other Essays in Philosophical Theology*. Oxford : University Press, 1987.
- ANDERSEN, Tim. Wittgenstein, Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. [on-line]. In *The Infinite Universe*, 2022, č. 10, Dostupné na internetu: <<https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>> [25.11.2023]
- EAGLETON, Terry. *Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate*. Yale : University Press, 2010.
- EVANS, Stephen. Is Kierkegaard an Irrationalist? Reason, Paradox, and Faith. In *Religious Studies*. 1989, s. 347 – 362 [on-line]. Dostupné na internetu: <<https://doi.org/10.1017/S0034412500019892>> [25.11.2023]
- EVANS, Stephen. *Faith Beyond Reason: a Kierkegaardian Account*. Michigan : Grand Rapids/W.B. Eerdmans Publishing Company, 1998.
- EVANS, Stephen. Kierkegaard's „Fragments“ and „Postscript„: The Religious Philosophy of Johannes Climacus. In *Humanities Press International Inc*, 1989.

⁵⁹ Hlavním důvodem pro Kierkegaarda a Wittgensteina, proč rozum a víra jsou nesouměřitelné, je, že náš rozum je „poškozen“ lidskou hříšností, což je také důvod teologický. Jestliže hovoříme o Bohu jako „Pravdě“ a hledáme kategorie k nalezení „Pravdy“, ty musí být dány „zvenčí“, darovány Bohem.

⁶⁰ Církev dnes sama cítí nutnost najít nové cesty k evangelizaci, mnohem obtížnější než kdykoliv předtím, spolu s předtuchou nadcházejících mnohem radikálnějších změn ve společnosti a v pohledu na vesmír, s nimiž se filozoficko-teologické myšlení bude muset nevyhnutelně konfrontovat.

- EVANS, Steven. Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible Fideism? In *Revista Portuguesa de Filosofia*, roč. 64. č. 2/4, s. 1021 – 1035 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.jstor.org/stable/40419599>> [25.11.2023]
- FABRO, Cornelio. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. In *Revue Des Sciences Philosophiques et Théologiques*, roč. 32, č. 3, s. 169 – 206 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.jstor.org/stable/44410576>> [25.11.2023]
- FEYNMAN, Richard. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. New York : Basic Books, 1998.
- GIANNETTO, Enrico. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. Bergamo : Università degli Studi, 2019, [on-line]. Dostupné na: <<http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>> [25.11.2023]
- HAWKING, Stephen. *A Brief History of Time*. New York : Random House Publishing Group, 1998.
- ISHIKAWA, Shiro. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview. In *Journal of Quantum Information Science*, 2020. č. 10 [on-line]. Dostupné na: <<https://www.scirp.org/journal/jqis>> [25.11.2023]
- KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Indiana : Indiana University Press, 1967.
- KIERKEGAARD, Sören. *Journals and Papers*. Bloomington : Indiana University Press, 1970.
- KIERKEGAARD, Sören. *Philosophical Fragments*. Princeton : University Press, 1985.
- KIERKEGAARD, Sören. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge : University Press, 2009.
- KRAUSS, Lawrence. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. New York : Post Hill Press, 2023.
- LEWIS, J. Peter. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford : University Press, 2016.
- MacINTYRE, Alasdair. *After Virtue*, 2nd ed. Notre Dame, Indiana: University Press, 1984.
- OMNÉS Roland. A new interpretation of quantum mechanics and its consequences in epistemology. In *Foundations of Physics*, 1995, roč. 25 č.4, s. 605 – 629 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1007/BF02059008>> [25.11.2023]

- OMNÉS Roland. New Interpretations of Quantum Mechanics and the Theory of Knowledge. In *The Foundational Debate*, VCIY/3, 1995.
- PIREDDA, Patrizia. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. In *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 2003, roč 8. č 1, s. 263-281 [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/when_language_goes_on_holiday> [25.11.2023]
- PRESTON, John. *Wittgenstein and Reason*. Blackwell Publishing, MA : Malden, 2008.
- REICHENBACH, Hans. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York : Dover Publications, 1944.
- SAKURAJ, J. John. *Modern Quantum Mechanics*. New York : Addison-Wesley, 2020.
- SCHÖNBAUMSFELD, Genia. *Confusion of the Spheres: Kierkegaard and Wittgenstein on Philosophy and Religion*. Oxford : University Press, 2007.
- STENHOLM, Stig. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford : University Press, 2011.
- WATKIN, Julia. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. Religious Experience Research Centre, 1997 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>> [25.11.2023]
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha : Oikoymenh, 2017.
- WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filozofická zkoumání*. Praga : Filosofia, 2019.

RNDr. Jiří Kučera, M.A., PhD.
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra filozofie
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: jiri.kucera462@ku.sk
 ORCID ID: 0000-0002-7856-352X

„Walk and talk“ v psychologickom poradenstve a psychoterapii - prehľad používaných kvantitatívnych metódik¹

„Walk and talk“ in psychological counselling and psychotherapy - an overview of quantitative methodologies used

KATARÍNA MATEJOVÁ

ABSTRACT: Objective. The aim of this paper is to summarize most of the quantitative methodologies used abroad so far, which have been administered before, during or after the „walk and talk“ technique. The purpose is to provide practitioners with a comprehensive overview of available measurement tools that can greatly simplify their orientation on the topic, while also serving as preparation for our own research project.

Methods. We conducted a comprehensive literature search using databases like ProQuest, Science Direct, and Google Scholar, focusing on studies that explicitly utilize the ‚walk and talk‘ methodology. The review categorizes the methodologies into four groups: physical and physiological variables, general counseling characteristics, psychological state assessment, and environmental relationship.

Results. A total of 19 studies met our inclusion criteria. These studies commonly employed methodologies that assessed the impact of physical activity on psychological outcomes, the nature of the counseling process, immediate psychological states, and the client’s relationship with the natural environment. The reviewed methodologies highlight the importance of considering physical activity levels, therapeutic process dynamics, and environmental factors in the therapy’s effectiveness.

Conclusion. While promising, the evidence supporting ‚walk and talk‘ therapy’s efficacy remains preliminary. Future research should focus on longitudinal studies and randomized controlled trials to establish causal relationships and determine the optimal conditions for its effectiveness. The integration of ‚walk and talk‘ therapy into mainstream psychological practice warrants further exploration, guided by rigorous research methodologies.

¹ GOODMAN, Barbara. Can you get more out of counseling if you take it out of the office? In *Health Magazine*, 2005, s. 111-114.

KEYWORDS: walk and talk, poradenstvo počas chôdze, psychoterapia počas chôdze

„Keď ste na prechádzke, fungujete z pozície zdravia. Ležanie na gauči je to, čo robíme, keď sme chorí.“

Geri Dube, psychoterapeutka¹

Úvod

Koncept „Walk and Talk“, ktorý zahŕňa psychologické poradenstvo alebo psychoterapiu počas chôdze, predstavuje všeobecne uznávanú metódu v rámci poradenskej a terapeutickej praxe, pri ktorej poradca/terapeut a klient realizujú psychologické stretnutia počas prechádzky v exteriéri. Tento prístup je panoteoretický, využiteľný naprieč celým spektrom psychologických prístupov a môže slúžiť ako základ pre komplexnú poradenskú alebo terapeutickú prácu alebo môže slúžiť ako doplnková aktivita k tradične usporiadaným stretnutiam v interiéri.² Takto štruktúrovaná terapeutická aktivita využíva pozitívne interakčné účinky fyzického pohybu vo vonkajšom prostredí na psychický stav klienta (a tiež praktikujúceho psychológa).

Chôdza predstavuje jednu z najstarších foriem fyzickej aktivity, ktorá je pre človeka prirodzená. Vo všeobecnosti sa považuje za bezpečnú a jednoduchú pre väčšinu jednotlivcov, ak nie sú výrazne obmedzení fyzickými možnosťami, a v rozsahu potrebnom pre

² HAYS, Kate. *Working it out: using exercise in psychotherapy*. Washington, DC : American Psychological Association. 1999, s. 281; DOUCETTE, Patricia A. Walk and Talk: an intervention for behaviorally challenged youths. In *Adolescence*, 2004, roč. 39, č. 154, s. 373-388, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.proquest.com/scholarly-journals/walk-talk-intervention-behaviorally-challenged/docview/195935637/se-2>> [27. 2. 2024]; McKINNEY, Bridget. *Therapist's perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*. New Orleans : University of New Orleans. 2011, s. 157 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://scholarworks.uno.edu/td/1375/>> [27. 2. 2024]; JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2014, roč. 16, č. 4, s. 361 – 375; REVELL, Stephanie – McLEOD, John. Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice. In *Counselling and Psychotherapy Research*, 2016, roč. 16, č. 1., s. 35-43 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://insight.cumbria.ac.uk/id/eprint/2072/>> [27. 2. 2024];

psychoterapeutické účely si nevyžaduje žiadne špeciálne vybavenie alebo tréning.

Využívanie fyzickej aktivity (chôdze) popri verbálnej intervencii počas psychologického stretnutia je pomerne netradičné, hoci počiatky takéhoto prístupu siahajú až k Sigmundovi Freudovi³, ktorý sa so svojimi pacientmi často prechádzal ulicami Viedne a podroboval ich psychoanalýze. Rovnako sa už celé stáročia využíva aktivácia klientov s nízkou úrovňou všeobecného afektívneho prežívania prostredníctvom fyzického cvičenia.⁴ Zvýšený mediálny záujem pritiahla téma outdoorového poradenstva a psychoterapie začiatkom 21. storočia ako relatívne nový prístup k liečbe psychologických problémov a stresu⁵ a v starostlivosti o psychologických klientov. Pandémia COVID-19 ešte zvýraznila nástup poskytovania psychologickej starostlivosti mimo bežného rámca, pričom prechádzky odborníka s klientom vo vonkajšom prostredí predstavovali zdravotne bezpečný spôsob individuálneho kontaktu, ktorý tvorí nevyhnutnú zložku pomáhajúcich procesov. Hoci sa niekedy takýto postup opisuje ako prenesenie „procesu bežného poradenstva“ do vonkajšieho prostredia, viacerí zainteresovaní klinickí pracovníci a výskumníci vyjadrujú dôležitosť zohľadnenia zmeny rámca terapie a skúsenosti, ku ktorej

³ FREUD, Sigmund. *On beginning the treatment (further recommendations on the technique of psychoanalysis I)*. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, 1913, XII (1911-1913).

⁴ HAYS, *Working it out*, s. 32-34.

⁵ COCKRELL, Clay. Media. Walk & Talk: Taking therapy off the couch. 2013, [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.walkandtalk.com>> [27. 2. 2023]; CHILLAG, Amy. It's spring! Take a walk with your therapist. CNN Health: Staying well. 2017 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://edition.cnn.com/2017/04/05/health/sw-walk-and-talk-therapy/index.html>> [27. 2. 2023]; MAHER, Kit. Stressed out? Try 'walk and talk' therapy for a change of pace. (2017, June 25), [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.mlive.com/news/ann-arbor/2017/06/therapy_walking_from_the_offic.html> [27. 2. 2024]; MAXTED, Anna. Can walking with a therapist really cure my anxiety? Why it's unlike any counselling session I've had before. DailyMail UK, 2017, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.dailymail.co.uk/femail/article-4100234/Can-walking-therapist-REALLY-cure-anxiety-s-unlike-counselling-session-ve-before.html>> [27. 2. 2024]; ČUNDERLÍKOVÁ, Jana. *Psychológ, ktorý robí terapie v lese: Nechodíme objímať stromy, príroda obnovuje pozornosť a znižuje stres*, Aktuality, 2023 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.aktuality.sk/clanok/5pDr619/psycholog-ktory-robi-terapie-v-lese-nechodime-objimat-stromy-priroda-obnovuje-pozornost-a-znizuje-stres/>> [27. 2. 2024]

dochádza u terapeutov a klientov pri jej prenesení do otvoreného, vonkajšieho, verejného priestoru.⁶

Odborníci praktizujúci poradenstvo alebo terapiu počas chôdze sa líšia, podľa toho aké prostredie uprednostňujú pre prechádzky s klientom (mestský park alebo odľahlejšie oblasti, napr. turistické chodníky). Rovnako existujú rozdiely v dĺžke poskytovanej psychologickej služby, niektorí dodržiavajú terapeutickú hodinu, iní realizujú dlhšie stretnutia v závislosti od prostredia, problémov klienta alebo preferencií klienta či terapeuta. Viacerí pracujú kombinovane, ponúkajú v interiéri úvodné sedenia, alebo v prípade nepriaznivého počasia, alebo z dôvodu citlivosti obsahu stretnutia. Hlavným rozdielom v poradenstve a terapii počas chôdze je formát, v ktorom klient a terapeut kráčajú vedľa seba vonku v prirodzenom prostredí.

Otázky, ktoré sa viažu na poskytovanie „walk and talk“ poradenstva terapie, je možné adekvátne zodpovedať na základe špecificky zameraného výskumu. Podľa autorov Revell a McLeod⁷ a McKinney⁸ sa výskum zameraný na prínosy a obmedzenia ešte len rozvíja, napriek jej rastúcej popularite a integrácii do terapeutických procesov.

Na Slovensku zatiaľ nebol realizovaný výskum v špecifických podmienkach poskytovania psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze. Cieľom tohto príspevku je zosumarizovať väčšinu v zahraničí doteraz použitých kvantitatívnych metodík, ktoré boli administrované pred, počas alebo po skončení „walk and talk“ techniky. Účelom je poskytnúť odborníkovi ucelený prehľad dostupných meracích prostriedkov, ktorý môže výrazným spôsobom zjednodušiť ich orientáciu v téme, zároveň slúži ako príprava pre náš vlastný výskumný zámer. Ide o prvý z plánovaných publikačných výstupov, v nasledujúcom sa budeme venovať kvalitatívne orientovaným výskumným zisteniam v tejto oblasti. V tejto fáze sú do prehľadovej štúdie zaradené len metodiky v anglickom jazyku.

⁶ JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame? In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2010, č. 12, s. 345 – 359; TÁBORSKÝ, Adam. Terapie medzi stromy. Praha : Portál, 2023, s. 232; UDLER, Jennifer. Walk and Talk Therapy. A Clinician's Guide to Incorporating Movement and Nature into Your Practice. PESI, Incorporated, 2023, s. 174.

⁷ REVELL – McLEOD, *Experiences of therapists who integrate walk*, s. 35 – 43.

⁸ MCKINNEY, *Therapist's perceptions of walk and talk therapy*, s. 12.

Metódy skúmania psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze

Pre spracovanie prehľadu využívaných metodík sme vybrali štúdie na základe kľúčových slov „walk and talk“ z výskumných databáz ProQuest, Science Direct a Google Scholar. Následne boli z výberu vyradené duplicitné štúdie a tie, ktoré používali spojenie walk and talk v inom ako nami zamýšľanom význame. Ďalej sme v aktuálnom spracovaní dočasne vylúčili štúdie založené na kvalitatívnych metódach. V konečnom kroku bolo analýze podrobených 19 výskumných štúdií, ktoré splnili kritériá výberu a boli dostupné v plnej verzii (väčšinou cez Open Access alebo cez vzdialený prístup CVTI). Po ich analýze sme sa rozhodli pre nasledujúce rozdelenie:

- metodiky používané v spojitosti s fyzickou aktivitou a fyziologickými premennými
- metodiky zamerané na všeobecné charakteristiky poradenského a terapeutického procesu
- metodiky využívané na mapovanie aktuálneho psychického stavu (pred, počas a po psychologickom stretnutí)
- metodiky zamerané na zisťovanie vzťahu s prírodným prostredím.

V takomto poradí budú uvedené aj v príspevku, pričom pre zvýšenie prehľadnosti sme sa rozhodli pre formát tabuliek. V tabuľkách sú štúdie uvádzané podľa dátumu publikovania vzostupne, ak bola rovnaká metodika použitá vo viacerých výskumných štúdiách, je zaradená podľa dátumu prvého použitia.

Metodiky používané v spojitosti s fyzickou aktivitou a fyziologickými premennými

Pri analýze realizovaných výskumných štúdií sme sa u viacerých autorov stretli s prístupom, kedy do posudzovania prínosov a obmedzení „walk and talk“ techník zaradili aj spôsoby hodnotenia fyzických predpokladov pre aktivitu a fyziologických meraní počas chôdze. Ich prehľad je uvedený v tabuľke č. 1., pričom ak je v štúdiu uvedená konkrétna metodika, uvádzame jej pôvodný názov aj s autormi a rokom publikovania, spôsob merania (merací prostriedok), na čo je zamera-

ná (merané charakteristiky) a v ktorej/ktorých štúdiách bola použitá. Ak metodika nemá uvedený špecifický názov a ide o fyziologické meranie, v tabuľke sme uviedli, že ide o autorskú metodiku.

Tabuľka č. 1: Prehľad metodík využívaných pri meraní „fyzických a fyziologických“ premenných pri hodnotení „walk and talk“ techník v psychologickom poradenstve a terapii

metóda/metodika	merací prostriedok	merané charakteristiky	štúdia
autorská metodika	časovo rozlíšená spektroskopia	aktivita prefrontálneho kortexu	Park a kol. (2007)
Škála pôžitku z fyzickej aktivity [Physical Activity Enjoyment Scale – PACES; Kendzierski & DeCarlo, 1991]	sebaposudzovacia škála	jednofaktorová viacpoložková škála na hodnotenie pôžitku z fyzickej aktivity pri rôznych formách cvičenia	Plante a kol. (2007)
meranie fyziologických markerov	prenosný elektrokardiograf	variabilita srdcového tepu – index autonómnej nervovej aktivity	Lee a kol. (2014)
	prenosný tlakomer	systolický a diastolický tlak	
meranie fyziologických markerov	neuvedené	hladina kortizolu v slinách - marker stresového hormónu	Song a kol. (2016)
	digitálny sfygmomanometer	pulzová frekvencia a krvný tlak	
	metóda maximálnej entropie	variabilita srdcového tepu	
Medzinárodný dotazník fyzickej aktivity [International Physical Activity Questionnaire - short form– IPAQ-SF; van Poppel et al., 2010]	sebahodnotiaci dotazník	úroveň fyzickej aktivity v ostatnom týždni: v zamestnaní pri preprave v záhrade v domácnosti vo voľnom čase sedenie	Thomas a kol. (2020)
Štúdia medicínskych výsledkov [Medical Outcomes Study – SF-36; Ware & Sherbourne, 1992]	položka: Subjektívne zdravie	škálové hodnotenie subjektívneho pocitu zdravia	van den Berg & Beute (2021)

hodnotenie fyzickej aktivity	sebahodnotenie	úroveň akejkoľvek fyzickej aktivity v ostatnom týždni	
hodnotenie fyzickej aktivity	denník na zaznamenávanie krokov v spojení s fitness trackerom	fyzická aktivita vyjadrená v počte krokov/deň	Koziel a kol. (2022)
Dotazník pripravenosti na fyzickú aktivitu [Physical Activity Readiness Questionnaire – PARQ; Warburton et al., 2020]	sebahodnotiaci dotazník	úroveň pripravenosti absolvovať fyzickú aktivitu bez ohrozenia zdravia	Koziel a kol. (2022)

Pri posudzovaní fyzickej aktivity sa autori najčastejšie zameriavajú na úroveň fyzickej aktivity v ostatnom krátkom úseku (Medzinárodný dotazník fyzickej aktivity, použitie: Thomas et al.⁹; hodnotenie fyzickej aktivity, použitie: van den Berg a Beute¹⁰), celkové predpoklady a pripravenosť na fyzickú aktivitu (Dotazník pripravenosti na fyzickú aktivitu, použitie: Koziel et al.¹¹) alebo prežívania príjemných pocitov v súvislosti s fyzickou aktivitou (Škála pôžitku z fyzickej aktivity, použitie: Plante et al.¹²). Zo sledovaných fyziologických markerov pred, počas a po chôdzi sa najčastejšie objavovali variabilita srdcového tepu a krvný tlak (Lee et al.,¹³ Song et al.¹⁴).

⁹ THOMAS, Jennifer et al. Effects of combining physical activity with psychotherapy on mental health and well-being: A systematic review. In *Journal of Affective Disorders*, 2020, č. 265, s. 475 – 485.

¹⁰ VAN DEN BERG, Agnes – BEUTE, Femke. Walk it off! The effectiveness of walk and talk coaching in nature for individuals with burnout and stress-related complaints. In *Journal of Environmental Psychology*, 2021, roč. 76, s. 1 – 11.

¹¹ KOZIEL, Nicole et al. Walking Psychotherapy As a Health Promotion Strategy to Improve Mental and Physical Health for Patients and Therapists: Clinical Open-Label Feasibility Trial. In *The Canadian Journal of Psychiatry*, 2022, roč. 67, č. 2, s. 153 – 155.

¹² PLANTE, Thomas et al. Does exercise environment enhance the psychological benefits of exercise for women? In *International Journal of Stress Management*, 2007, roč. 14, č. 1., s. 88 – 98.

¹³ LEE, Juyoung et al. Influence of forest therapy on cardiovascular relaxation in young adults. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2014, roč. 2014, s. 1 – 17.

¹⁴ SONG, Chorong et al. Physiological effects of nature therapy: A Review of the Research in Japan. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2016, roč. 13, č. 8, s. 781.

Metodiky zamerané na všeobecné charakteristiky poradenského a terapeutického procesu

Ďalšiu skupinu kvantitatívnych metodík používaných pri psychologickom hodnotení v oblasti používania „walk and talk“ technik tvorili metodiky, ktorými autori zisťovali všeobecné premenné vzťahujúce sa na poradenský a terapeutický proces. V tabuľke č. 2 uvádzame názvy pôvodné použitých metodík, autorov a rok publikovania, o aký typ diagnostickej metódy sa jedná, aké merané charakteristiky je možné sledovať, v poznámke uvádzame špecifiká použitia v nami vybranej štúdii, ak sa vyskytujú, a na záver výskumnú štúdiu, kde bola metodika použitá v súvislosti s „walk and talk“ psychologickým poradenstvom a psychoterapiou.

Tabuľka č. 2: Prehľad metodík využívaných pri meraní všeobecných charakteristík poradenského a terapeutického procesu pri hodnotení „walk and talk“ technik

metodika	metóda	merané charakteristiky	poznámka	štúdia
Marlowe-Crowne-ova škála sociálnej žiaducnosti [Marlowe Crowne Social Desirability Scale MC-SDS; Crowne & Marlow, 1960]	sebapozudzovacia škála	sociálna žiaducnosť		Plante et al. (2007)
Inventár pracovnej aliancie [Working Alliance Inventory - short form – WAI-C; Tracey & Kokotovic, 1989]	hodnotiaci inventár	myšlienky a pocity o terapeutovi: terapeutický vzťah zhoda v úlohách stanovenie cieľov	realizované po skončení intervencie	Mayer et al. (2009)
Škála restoratívnych výsledkov [Restoration Outcome Scale – ROS-6; Korpela et al., 2008]	sebapozudzovacia škála	uvoľnenie a pokoj obnovenie pozornosti vyčistenie myšlienok		Mayer et al. (2009) Raman et al. (2021)

			upravená verzia	Dickmeyer (2023)
Užitočné aspekty terapie [Helpful Aspects of Therapy form – HAT; Elliott, 1993]	hodnotiaci inventár	užitočné a prekážajúce aspekty terapeutických sedení		Revell & McLeod (2016) Revell (2019)
Dotazník všeobecného hľadania pomoci [General Help Seeking Questionnaire – GHSQ; Wilson et al., 2005]	sebahodnotiaci dotazník	pravdepodobnosť vyhľadania formálnych a neformálnych zdrojov pomoci	vo výskume zahrnutá len otázka vzhľadom na existenciu emocionálnych a osobných problémov	Revell (2019)
Dotazník psychoterapeutických preferencií a skúseností [Psychotherapy Preferences and Experiences Questionnaire – PEX-P1; Clinton & Sandell, 2011]	hodnotiaci dotazník	užitočné nešpecifické prvky terapie: orientácia smerom von orientácia smerom dovnútra potláčanie emócií vyjadrovanie emócií podpora	upravená verzia: zredukovaný počet položiek (na 15) a pridané 2 otázky (aspekt chôdze počas terapie alebo poradenstva, aspekt miesta prechádzky)	

Pri hodnotení všeobecných premenných týkajúcich sa priebehu psychologického poradenstva alebo psychoterapie sa autori zaoberali nápomocnými alebo prekážajúcimi faktormi na strane terapeuta (Inventár pracovnej aliance, použitie: Mayer et al.¹⁵), užitočnými a brániacimi aspektmi terapeutických sedení (Užitočné aspekty

¹⁵ MAYER, Stephan et al. Why is nature beneficial? The role of connectedness to nature. In *Environment and Behavior*, 2009, roč. 41, č. 5, s. 607 – 643.

terapie, použitie: Revell,¹⁶ Revell a McLeod¹⁷) a užitočnými nešpecifickými prvkami terapie: orientácia smerom von (napr. nácvik praktického riešenia problémov), orientácia smerom dovnútra (napr. práca na porozumení vzťahov s ľuďmi), potláčanie emócií (napr. udržiavanie emócií pod kontrolou), vyjadrovanie emócií (napr. rozprávanie o bolestivých spomienkach) a podpora (napr. práca s aktívnym terapeutom) (Dotazník psychoterapeutických preferencií a skúseností, použitie: Revell¹⁸).

Ďalším sledovaným aspektom bolo skúmanie všeobecných zámerov pri hľadaní pomoci, pričom respondenti hodnotili existenciu osobných alebo emocionálnych problémov a pravdepodobnosť vyhľadania ponúknutých formálnych (napr. linka pomoci), neformálnych (napr. rodinní príslušníci) alebo žiadnych zdrojov podpory (Dotazník všeobecného hľadania pomoci, použitie: Revell¹⁹).

Do tejto kategórie sme zaradili aj škálu sociálnej žiaducnosti (Marlowe-Crowneova škála sociálnej žiaducnosti, použitie: Plante et al.²⁰), ktorú autori použili na meranie sociálnej žiaducnosti pri vykonávaní fyzickej aktivity v spoločnosti niekoho iného.

V tejto skupine metodík sa najčastejšie vyskytovala sebaopisujúca škála zameraná na zisťovanie výsledkov restoratívneho procesu (Škála restoratívnych výsledkov, použitie: Dickmeyer,²¹ Mayer et al.,²² Raman et al.²³) so zameraním na regeneračný vplyv terapeutického prostredia, pričom v štúdií od Dickmeyer²¹ bola upravená tak, aby sa týkala „zeleného prostredia“ počas poradenských a terapeutických pre-

¹⁶ REVELL, Stephanie. *Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK*. Canterbury : Christ Church University, United Kingdom. 2019, s. 243[on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.proquest.com/dissertations-theses/walk-talk-therapy-pluralistic-inquiry-into/do-cview/2462407573/se-2>> [27. 2. 2024]

¹⁷ REVELL – MCLEOD, *Experiences of therapists who integrate walk*, s. 35 – 43.

¹⁸ REVELL, *Walk and talk therapy*, s. 243.

¹⁹ REVELL, *Walk and talk therapy*, s. 243.

²⁰ PLANTE, *Does exercise environment*, s. 88 – 98.

²¹ DICKMEYER, Andrea. *Walk-and-talk therapy versus traditional indoor therapy for men with low mood: a randomised pilot study*. Doctoral dissertation, University of Newcastle, 2023, [on-line]. Dostupné na internete: <<http://hdl.handle.net/1959.13/1492987>> [27. 2. 2024]

²² MAYER, *Why is nature beneficial?*, s. 607 – 643.

²³ RAMAN, Thivya Laxshmy – AZIZ, Nor Akmar Abdul – YAAKOB, Sam Shor Nahar. The Effects of Different Natural Environment Influences on Health and Psychological Well-Being of People: A Case Study in Selangor. In *Sustainability*, 2021, roč. 13, č. 15, s. 8597.

chádzok. Škála umožňuje hodnotiť výsledky duševnej obnovy, a to konkrétne uvoľnenie a pokoj, obnovenie pozornosti a vyčistenie myšlienok.

Metodiky využívané na mapovanie aktuálneho psychického stavu

V nasledujúcom zhrnutí uvádzame kvantitatívne metodiky, ktoré autori používali na zhodnotenie aktuálneho psychického stavu respondentov, účastníkov poradenských a terapeutických prechádzok, pričom boli administrované pred, počas a/alebo po aktívnej chôdzi a psychologickej intervencii. V tejto fáze spracovania sme nerozlišovali, v akom prostredí sa prechádzka konala (mestské alebo prírodné). V tabuľke č. 3 sú výskumné štúdie uvedené podľa vyššie vymedzených pravidiel.

Tabuľka č. 3: Prehľad metodík využívaných pri meraní aktuálneho psychického stavu respondentov pri hodnotení „walk and talk“ technik v psychologickom poradenstve a terapii

metodika	metóda	merané charakteristiky	poznámka	štúdia
Zoznam prídavných mien aktivácie a deaktivácie [Activation-Deactivation Adjective Check List – AD-ACL; Thayer, 1978]	sebahodnotiaca metodika	momentálny stav nálady: energia únava napätie pokoj		Ekkekakis et al. (2005) Plante et al. (2007)
Škála pozitívnych a negatívnych emócií [Positive and Negative Affect Scale – PANAS; Watson, D. et al., 1988]	sebahodnotiaci dotazník	subjektívne dimenzie: pozitívne emócie: miera, do akej sa respondent cíti nadšený, aktívny a čulý negatívne emócie: miera stresu a neprijemnej angažovanosti		Berman et al. (2008) Mayer et al. (2009) Raman et al. (2021)

Škála situačného sebauvedomenia [Situational Self-Awareness Scale – SSAS; Govern & Marsch, 2001]	sebapoz-dzovacia škála	verejné a súkrom-né sebauve- domenie		Mayer et al. (2009)
Dotazník na meranie kognitívnej a somatickej úzkosti a úzkostlivosti [State-Trait Inventory for Cognitive and Somatic Anxiety – STICSA; Ree et al. 2000)	sebahod-notiacci dotazník	nezávislé škály pre kognitívne a somatické príznaky úzkosti a úzkostli-vosti		Mayer et al. (2009)
Zoznam náladových prídavných mien [Mood Adjective Checklist – MACL; Mathews et. al, 1990; Shultheiss & Brunstein, 1999]	sebahod-notiacci metodika	stavy nálad: hedonický tón (stupeň šťastia a smútku) energia stres	použitá skrátaná verzia podľa University of Wales Institute of Science and Tech-nology	Roe & Aspinall (2011)
autorská metodika	5-po-ložková projektívna škála	kognitívne dimenzie: výzva účinnosť kontrola afektívne dimenzie: radosť stres		
Rosenbergova škála sebahodnotenia [Rosenberg Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1989]	sebapoz-dzovacia škála	miera všeobec-ného seba-hodnotenia a sebaúcty	skrátaná verzia za-komponaná v škále We-ll-beingu	
Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti [State-Trait Anxiety Inventory – STAI; Spiel-berger, 1983]		nezávislé škály pre úzkosť ako stav a úz-kostlivosť ako črtu		Bratman et al. (2015) Hassan et al. (2018) Koselka et al. (2019) Song et al. (2019)

Profil stavov nálady [Profile of Mood States – POMS; McNair et al., 1992]	sebahodnotiaci dotazník	depresia napätie-úzkosť hnev – hostilita únava – nervozita energickosť -aktivita zmätenosť		Song et al. (2019) Janeczko et al. (2020) Raman et al. (2021)
Škála depresie, úzkosti a stresu [Depression, Anxiety and Stress Scale – DASS; Lovibond & Lovibond, 2004]	sebahodnotiaci dotazník	depresia úzkosť stres		Raman et al. (2021) Koziel et al. (2022) Dickmeyer (2023)
4-dimenzionálny dotazník symptómov [The four-dimensional symptom questionnaire – 4-DSQ; Terluin et al., 2004]		distres somatizácia depresia úzkosť		van den Berg & Beute (2021)
Škála momentálnej nádej pre dospelých [Adult State Hope Scale – ASHS; Snyder et al., 1996]	sebahodnotiaci škála	nádej ako snaha nádej ako cesta		
Škála momentálneho sebahodnotenia [State Self-Esteem Scale – SSES; Heatherton & Polivy, 1991]	sebahodnotiaci škála	3 faktory sebahodnotenia: výkonnostné sociálne vzhľadové	použité faktory: výkonnostné sociálne sebahodnotenie	
Freiburgský inventár všímavosti [Freiburg Mindfulness Inventory – FMI; Walach et al., 2006]	sebahodnotiaci inventár	well-being		
Warwick-Edinburská škála duševného well-beingu [Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale – WEMWBS; Tenant et al., 2011]	sebahodnotiaci škála	pozitívne aspekty duševného zdravia: sebadóvera optimizmus		Dickmeyer (2023)

Dotazník akceptácie a konania [Acceptance and Action Questionnaire – AAQ-II; Bond, et al. 2011]	sebahodnotiaci dotazník	vyhýbanie sa zážitkom, psychologická nepružnosť		Dickmeyer (2023)
---	-------------------------	---	--	------------------

Pri prehľade realizovaných výskumov sme do tejto kategórie zaradili najvyšší počet metodík, nakoľko táto kategória bola najpočetnejšie zastúpená. Najviac skúmanou premennou je miera úzkosti v aktuálnom prežívaní (Dotazník na meranie úzkosti a úzkostlivosti, použitie: Bratman et al.,²⁴ Hassan et al.,²⁵ Koselka et al.,²⁶ Song et al.,²⁷ Dotazník na meranie kognitívnej a somatickej úzkosti a úzkostlivosti, použitie: Mayer et al.²⁸). Pri zisťovaní momentálneho psychického stavu a jeho zmien pred a po chôdzi s psychologickou intervenciou sa opakovane vyskytla nejaká forma merania úzkosti v spojení s depresívnym prežívaním, pričom väčšinou nejde o klinické symptómy depresie, ale znaky depresívneho prežívania (Škála depresie, úzkosti a stresu, použitie: Dickmeyer,²⁹ Koziel et al.,³⁰ Raman et al.,³¹ 4-dimenzionálny dotazník symptómov, použitie: van den Berg a Beute³²).

V ďalších štúdiách sme zaznamenali snahu o popis komplexného prežívania, t.z. že autori sa pokúsili zachytiť pozitívne aj negatívne aspekty emočných stavov (Škála pozitívnych a negatívnych emócií, použitie: Berman et al.,³³ Mayer et al.,³⁴ Raman et al.,³⁵ Profil stavov

²⁴ BRATMAN, Gregory et al. The benefits of nature experience: Improved affect and cognition. In *Landscape and Urban Planning*, 2015, roč. 138, s. 41 – 50.

²⁵ HASSAN, Ahmad et al. Effects of Walking in Bamboo Forest and City Environments on Brainwave Activity in Young Adults. In *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2018, roč. 2018, s. 1 – 9.

²⁶ KOSELKA, Elisabeth et al. Walking Green: Developing an Evidence Base for Nature Prescriptions. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2019, roč. 16, č. 22, s. 4338.

²⁷ SONG, *Physiological effects of nature therapy*, s. 781.

²⁸ MAYER, *Why is nature beneficial?*, s. 607 – 643.

²⁹ DICKMEYER, *Walk-and-talk therapy*.

³⁰ KOZIEL, *Walking Psychotherapy*, s. 153 – 155.

³¹ RAMAN – AZIZ – YAAKOB, *The Effects of Different Natural Environment*, s. 8597.

³² VAN DEN BERG – BEUTE, *Walk it off!* s. 1 – 11.

³³ BERMAN, Marc. – JONIDES, John – KAPLAN, Stephen. The cognitive benefits of interacting with nature. In *Psychological Science*, 2008, roč. 19, č. 12, s. 1207 – 1212.

³⁴ MAYER, *Why is nature beneficial?*, s. 607 – 643.

³⁵ RAMAN – AZIZ – YAAKOB, *The Effects of Different Natural Environment*, s. 8597.

nálady, použitie: Janeczko et al.,³⁶ Raman et al.,³⁷ Song et al.,³⁸ Zoznam prídavných mien aktivácie a deaktivácie, použitie: Ekkekakis et al.,³⁹ Plante et al.⁴⁰; Zoznam náladových prídavných mien, použitie: Roe a Aspinall⁴¹).

Viaceri autori sa venovali v spojitosti s hodnotením priebehu „walk and talk“ technik aj analýze aktuálneho sebahodnotenia, pričom sa zamerali na úroveň všeobecného sebahodnotenia a sebaúcty (Rosenbergova škála sebahodnotenia, použitie: Roe a Aspinall⁴²) alebo na jeho vybrané aspekty, napr. výkonnostné a sociálne (Škála momentálneho sebahodnotenia, použitie: van den Berg a Beute⁴³). Autori skúmali v spojitosti s realizáciou poradenstva a psychoterapie počas chôdze aj verejné a súkromné sebauvedomenie (Škála situačného sebauvedomenia, použitie: Mayer et al.⁴⁴). Ďalším skúmaným faktorom bola aj ochota respondenta prežívať ťaživé myšlienky a emócie (Dotazník akceptácie a konania, použitie: Dickmeyer⁴⁵).

Poslednú skupinu tvoria štúdie, ktoré sa zameriavali na pozitívne aspekty ako nádej (Škála momentálnej nádeje pre dospelých, použitie: van den Berg & Beute⁴⁶), pričom autorky rozlišovali nádej ako snahu, t. z. mať energiu na riešenia, a nádej ako cestu, t. z. percipovanú schopnosť nájsť riešenia. Ďalšie pozitívne aspekty duševného zdravia, ktoré sa v štúdiách objavili boli sebadôvera a optimizmus (Warwick-Edinburgská škála duševného wellbeingu, použitie:

³⁶ JANECKO, Emilia et al. When Urban Environment Is Restorative: The Effect of Walking in Suburbs and Forests on Psychological and Physiological Relaxation of Young Polish Adults. In *Forests*, 2020, roč. 11, č. 5, s. 591.

³⁷ RAMAN – AZIZ – YAAKOB, *The Effects of Different Natural Environment*, s. 8597.

³⁸ SONG, *Physiological effects of nature therapy*, s. 781.

³⁹ EKKEKAKIS, Panteleimon – HALL, Eric – PETRUZZELLO, Steven J. Evaluation of the circumplex structure of the Activation Deactivation Adjective Checklist before and after a short walk. In *Psychology of Sport and Exercise*, 2005, roč. 6, č. 1, s. 83 – 101.

⁴⁰ PLANTE, *Does exercise environment*, s. 88 – 98.

⁴¹ ROE, Jenny – ASPINALL Peter. The restorative benefits of walking in urban and rural settings in adults with good and poor mental health. In *Health Place*, 2010, roč. 17, č. 1, s. 103 – 113.

⁴² ROE – ASPINALL, *The restorative benefits*, s. 103 – 113.

⁴³ VAN DEN BERG – BEUTE, *Walk it off!* s. 1 – 11.

⁴⁴ MAYER, *Why is nature beneficial?* s. 607 – 643.

⁴⁵ DICKMEYER, *Walk-and-talk therapy*.

⁴⁶ VAN DEN BERG – BEUTE, *Walk it off!* s. 1 – 11.

Dickmeyer⁴⁷). Do tejto skupiny sme zaradili aj všímavosť a well-being (Freiburgský inventár všímavosti, použitie: van den Berg a Beute⁴⁸).

Metodiky zamerané na zisťovanie vzťahu s prírodným prostredím

Poslednú kapitolu tvorí prehľad kvantitatívnych metodík, ktoré sa viažu k skúmaniu postoja a vzťahu respondenta k prírodnému prostrediu, nakoľko otázka využívania „walk and talk“ technik sa týka aj priestoru, v ktorom sa chôdza realizuje. Najčastejšie skúmaným je charakter prostredia, či ide o mestské časti (ulice, obytné zóny), mestskú zeleň (ako napr. mestské parky) alebo prírodné oblasti. Na tomto mieste vzhľadom na kvantitatívny charakter zahrnutých metodík sa venujeme len metodikám, ktoré sa týkajú vzťahu k prírode, keďže ide o tému, ktorá sa pri tejto problematike uvádza najčastejšie. V tabuľke č. 4 sú uvedené metodiky, ktoré boli vo výskume „walk and talk“ použité, pričom uvádzame názov metodiky, autora a rok publikovania, druh metódy, merané charakteristiky a odkaz na štúdiu, v ktorej bola použitá v nami sledovanom význame.

Tabuľka č. 4: Prehľad metodík využívaných pri meraní environmentálnych premených pri hodnotení „walk and talk“ technik v psychologickom poradenstve a terapii

metodika	Metóda	merané charakteristiky	štúdia
Škála spojenia s prírodou [Connectedness to Nature Scale – CNS; Mayer & Frantz, 2004]	sebahodnotovacia škála	pocit jednoty s prírodou pocit príbuznosti so zvieratami a rastlinami pocit rovnosti s prírodou	Mayer et al. (2009)
Príbuznosť s prírodou [Nature Relatedness – NR-6; Nisbet & Zelenski, 2013]	sebahodnotovacia metodika	príbuznosť a prepojenie s prírodou	

⁴⁷ DICKMEYER, *Walk-and-talk therap.*

⁴⁸ VAN DEN BERG – BEUTE, *Walk it off!* s. 1 – 11.

Škála environmentálnej identity [Environmental Identity Scale – EIS; Clayton, 2003]	sebapozdovacia škála	významnosť interakcie s prírodou v identite identifikácia seba samého ako súčasť prírody súvislosť osobných presvedčení s podporou environmentálnych otázok prežívanie pozitívnych emócií v kontakte s prírodou zážitky v prírode súvisiace s osobnou históriou	Revell (2019)
--	----------------------	---	---------------

V zhromaždených štúdiách sme identifikovali 3 metodiky, ktoré boli použité na zachytenie rôznych aspektov vzťahu s prírodou pri hodnotení priebehu walk and talk techník alebo pri identifikácii klientov, ktorým môže byť tento typ psychologickéj intervencie obzvlášť prínosný. Autori sa zameriavajú na meranie úrovne emočného prepojenia jednotlivca s prírodným svetom (Škála spojenia s prírodou, použitie: Mayer et al.⁴⁹) a mierou, do akej sa jednotlivci identifikujú s prírodou, do akej je ich vzťah k prírode vyjadrený prostredníctvom postojov a správania a do akej miery sú fyzicky v kontakte s prírodou (Príbuznosť s prírodou, použitie: Mayer et al.⁵⁰). Súčasťou posúdenia vzťahu s prírodným prostredím je aj analýza zodpovedajúcich aspektov identity (Škála environmentálnej identity, použitie: Revell⁵¹), pričom ide o nasledujúcich 5 dimenzií: (i) dôležitosť identity, ktorá poukazuje na stupeň a význam vzťahu jednotlivca k prírode; (ii) pocit začlenenia, ktorý sa vzťahuje na spôsob, akým je príroda spojená s komunitou, s ktorou sa jednotliviec identifikuje; (iii) akceptácia ideológie zdieľanej skupinou, ktorá sa prejavuje podporou environmentálnej výchovy a udržateľného životného štýlu; (iv) pozitívne emócie súvisiace so skupinou, identifikovanej s potešením pociťovaným v prírode prostredníctvom pocitov naplnenia a estetického pôžitku; (v) autobiografická zložka zahrňajúca spomienky na interakcie s prírodou.

⁴⁹ MAYER, *Why is nature beneficial?* s. 607 – 643.

⁵⁰ MAYER, *Why is nature beneficial?* s. 607 – 643.

⁵¹ REVELL, *Walk and talk therapy*, s. 243.

Záver

Cieľom nášho príspevku bolo zosumarizovať kvantitatívne metodiky používané v oblasti skúmania psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze v zahraničí, nakoľko na Slovensku zatiaľ absentuje špecificky orientovaný výskum. Zhromaždené výskumné štúdie boli prezentované v 4 hlavných kategóriách: metodiky používané v spojitosti s fyzickou aktivitou a fyziologickými premennými; metodiky zamerané na všeobecné charakteristiky poradenského a terapeutického procesu; metodiky využívané na mapovanie aktuálneho psychického stavu (pred, počas a po psychologickom stretnutí); metodiky zamerané na zisťovanie vzťahu s prírodným prostredím. Kvôli prehľadnosti a systematickosti zhrnutia sme sa rozhodli pre formát tabuliek, v ktorých sú uvedené relevantné faktografické informácie o jednotlivých metodikách.

Publikovaný prehľad používaných kvantitatívnych meraní má viacero limitov. Zahrnuté sú iba akademické štúdie publikované v anglickom jazyku, ktoré obsahovali vyhľadávané kľúčové „walk and talk“. Je pravdepodobné, že rozšírením jazykového spektra by sme boli schopní prehľad metodík doplniť a rozšíriť. Zároveň by komplexnejší prehľad prinieslo aj zapojenie viacerých výskumných databáz. Napriek týmto obmedzeniam pokladáme náš príspevok za prínosný a poskytujúci relevantný prehľad administrovaných kvantitatívnych metodík.

Vzhľadom na predpokladaný vývoj v nasledujúcich rokoch na Slovensku, predpokladáme, že téma psychologického poradenstva a psychoterapie počas chôdze, jej možnosti a obmedzenia, podnietia väčšie množstvo výskumníkov, aby sa téme venovali a rozvíjali oblasť nielen environmentálnej psychológie, ale aj všeobecne poznatkovú základňu naprieč všetkými relevantnými psychologickými smermi etablovanými v Slovenskej republike.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

BERMAN, Marc – JONIDES, John – KAPLAN, Stephen. The cognitive benefits of interacting with nature. *Psychological Science*, 2008, roč. 19, č. 12, s. 1207 – 1212.

- BRATMAN, Gregory et al. The benefits of nature experience: Improved affect and cognition. In *Landscape and Urban Planning*, 2015, roč. 138, s. 41 – 50.
- BOND, Frank et al. Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II: a revised measure of psychological inflexibility and experiential avoidance. In *Behav Ther*, 2011, roč. 42, č.4, s. 676 – 688.
- CLAYTON, Susan. Environmental identity: A conceptual and an operational definition. In CLAYTON, Susan – OPOTOW, Susan (Eds.). *Identity and the natural environment*. Cambridge, MA : MIT Press, 2003, s. 45 – 65.
- CLINTON, David – SANDELL, Rolf. *PEX – The Psychotherapy Preferences and Experiences Questionnaire: A short introduction*. Karolinska Institutet : Stockholm. 2007.
- CROWNE, Douglas – MARLOWE, David. Marlowe-Crowne social desirability scale. In *Journal of Consulting Psychology*, 1960.
- DICKMEYER, Andrea. *Walk-and-talk therapy versus traditional indoor therapy for men with low mood: a randomised pilot study*. Doctoral dissertation, University of Newcastle, 2023. Dostupné na internete: <<http://hdl.handle.net/1959.13/1492987>> [27. 2. 2024]
- DOUCETTE, Patricia. Walk and Talk: an intervention for behaviorally challenged youths. In *Adolescence*, 2004, roč. 39, č. 154, s. 373-388 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.proquest.com/scholarly-journals/walk-talk-intervention-behaviorally-challenged/docview/195935637/se-2>> [27. 2. 2024]
- EKKEKAKIS, Panteleimon – HALL, Eric – PETRUZZELLO, Steven. Evaluation of the circumplex structure of the Activation Deactivation Adjective Checklist before and after a short walk. In *Psychology of Sport and Exercise*, 2005, roč. 6, č. 1, s. 83 – 101.
- ELLIOTT, Robert. *Helpful aspects of therapy form - HAT*. 1993, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.experiential-researchers.org/instruments/elliott/hat.pdf>> [27. 2. 2024]
- FREUD, Sigmund. *On beginning the treatment (further recommendations on the technique of psychoanalysis I)*. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. 1913, XII (1911-1913). London : Hogarth press, 1964.
- GOODMAN, Barbara. Can you get more out of counseling if you take it out of the office? In *Health Magazine*, 2005, s. 111 – 114.

- GOVERN, John – MARSCH, Lisa. Development and validation of the situational self-awareness scale. In *Consciousness and cognition*, 2001, roč. 10, č. 3, s. 366 – 378.
- HASSAN, Ahmad et al. Effects of Walking in Bamboo Forest and City Environments on Brainwave Activity in Young Adults. In *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2018, roč. 2018, s. 1 – 9.
- HAYS, Kate. *Working it out: using exercise in psychotherapy*. Washington, DC : American Psychological Association, 1999.
- HEATHERTON, Todd. – POLIVY, Jane. Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1991, roč. 60, č. 6, s. 895 – 910.
- JANECZKO, Emilia et al. When Urban Environment Is Restorative: The Effect of Walking in Suburbs and Forests on Psychological and Physiological Relaxation of Young Polish Adults. In *Forests*, 2020, roč. 11, č. 5.
- JORDAN, Martin. Moving beyond counselling and psychotherapy as it currently is – taking therapy outside. In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2014, roč. 16, č. 4, s. 361 – 375.
- JORDAN, Martin – MARSHALL, Hayley. Taking counselling and psychotherapy outside: Destruction or enrichment of the therapeutic frame? In *European Journal of Psychotherapy & Counselling*. 2010, č. 12, s. 345 – 359.
- KENDZIERSKI, Deborah – DECARLO, Kenneth J. Physical activity enjoyment scale: two validation studies. In *Journal of sport & exercise psychology*, 1991, roč. 13, č. 1.
- KORPELA, Kalevi M. et al. Determinants of Restorative Experiences in Everyday Favorite Places. In *Health & Place*, 2008, roč. 14, č. 4, s. 636 – 652.
- KOSELKA, Elisabeth P. D. et al. Walking Green: Developing an Evidence Base for Nature Prescriptions. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2019, roč. 16, č. 22.
- KOZIEL, Nicole, et al. Walking Psychotherapy As a Health Promotion Strategy to Improve Mental and Physical Health for Patients and Therapists: Clinical Open-Label Feasibility Trial. In *The Canadian Journal of Psychiatry*. 2022, roč. 67, č. 2, s. 153 – 155.
- LEE, Juyoung et al. Influence of forest therapy on cardiovascular relaxation in young adults. In *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2014, roč. 2014, s. 1 – 17.

- LOVIBOND, Sydney – LOVIBOND, Peter. „Depression anxiety stress scales.“ In *Psychological Assessment*, 1995.
- MATTHEWS, Gerald – JONES, Dylan – CHAMBERLAIN, Graham. Refining the measurement of mood: The UWIST mood adjective checklist. In *British journal of psychology*, 1990, roč. 81, č. 1, s. 17 – 42.
- MAYER, Stephan et al. Why is nature beneficial? The role of connectedness to nature. In *Environment and Behavior*, 2009, roč. 41, č. 5, s. 607 – 643.
- MAYER, Stephan – FRANTZ, Cynthia McPherson. The connectedness to nature scale: A measure of individuals' feeling in community with nature. In *Journal of environmental psychology*, 2004, roč. 24, č. 4, s. 503 – 515.
- McKINNEY, Bridget. *Therapist's perceptions of walk and talk therapy: A grounded study*. University of New Orleans. 2011, s. 157 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://scholarworks.uno.edu/td/1375/>> [27. 2. 2024]
- McNAIR Douglas – LORR, Maurice – DROPPLEMAN, Leo. EDITS Manual for the Profile of Mood States (POMS). In *Educational and industrial testing service*, 1992.
- NISBET, Elisabeth – ZELENSKI, John. The NR-6: a new brief measure of nature relatedness. In *Frontiers in Psychology*, 2013, roč. 4, article 813.
- PARK, Bum-Jin et al. Physiological effects of Shinrin-yoku (taking in the atmosphere of the forest) using salivary cortisol and cerebral activity as indicators. In *Journal of Physiological Anthropology*, 2007, roč. 26, č. 2, s. 123 – 128.
- PLANTE, Thomas et al. Does exercise environment enhance the psychological benefits of exercise for women? In *International Journal of Stress Management*, 2007, roč. 14, č. 1, s. 88 – 98.
- RAMAN, Thivya Laxshmy – AZIZ, Nor Akmar Abdul – YAAKOB, Sam Shor Nahar. The Effects of Different Natural Environment Influences on Health and Psychological Well-Being of People: A Case Study in Selangor. In *Sustainability*, 2021, roč. 13, č. 15.
- REVELL, Stephanie. *Walk and talk therapy: A pluralistic inquiry into practice, perceptions and client experiences in the UK*. Canterbury : Christ Church University, 2019 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.proquest.com/dissertations-theses/walk-talk-therapy-pluralistic-inquiry-into/docview/2462407573/se-2>> [27. 2. 2024]

- REVELL, Stephanie – McLEOD, John. Experiences of therapists who integrate walk and talk into their professional practice. In *Counselling and Psychotherapy Research*, 2016, roč. 16, č. 1., s. 35 – 43. [on-line]. Dostupné na internete: <<http://insight.cumbria.ac.uk/id/eprint/2072/>> [27. 2. 2024]
- ROBERTS, Karen. *State-Trait Inventory for Cognitive and Somatic Anxiety: psychometric properties and experimental manipulation to evaluate sensitivity to change and predictive validity*. Toronto : York University, 2013.
- ROE, Jenny – ASPINALL Peter. The restorative benefits of walking in urban and rural settings in adults with good and poor mental health. In *Health Place*, 2010, roč. 17, č. 1, s. 103 – 113.
- ROSENBERG, Morris. *Conceiving the Self*. New York : Basic Books, 1979.
- SNYDER, C. R. To hope, to lose, and to hope again. In *Journal of Personal and Interpersonal Loss*, 1996, roč. 1, č. 1, s. 1 – 16.
- SONG, Chorong – IKEI, Harumi – MIYAZAKI, Yoshifumi. Physiological effects of nature therapy: A Review of the Research in Japan. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2016, roč. 13, č. 8.
- SPIELBERGER, Charles D. Assessment of state and trait anxiety: Conceptual and methodological issues. In *Southern Psychologist*, 1985, roč. 2, č. 4, s. 6 – 16.
- TÁBORSKÝ, Adam. *Terapie mezi stromy*. Praha : Portál, 2023.
- TENNANT, Ruth et al. The Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS): development and UK validation. In *Health Qual Life Outcomes*, 2007, roč. 5, č. 63.
- TERLUIN, Berend et al. The Four-Dimensional Symptom Questionnaire (4DSQ): measuring distress and other mental health problems in a working population. In *Work & Stress*, 2004, roč. 18, č. 3, s. 187 – 207.
- THAYER, Robert. Factor Analytic and Reliability Studies on the Activation-Deactivation Adjective Check List. In *Psychological Reports*, 1978, roč. 42, č. 3, s. 747 – 756.
- THOMAS, Jennifer et al. Effects of combining physical activity with psychotherapy on mental health and well-being: A systematic review. In *Journal of Affective Disorders*, 2020, č. 265, s. 475 – 485.
- TRACEY, Terence – KOKOTOVIC Anna. Factor structure of the Working Alliance Inventory. In *Psychological Assessment: A Jour-*

- nal of Consulting and Clinical Psychology*, 1989, roč. 1, č. 3, s. 207 – 210.
- UDLER, Jennifer. *Walk and Talk Therapy. A Clinician's Guide to Incorporating Movement and Nature into Your Practice*. PESI, Incorporated. 2023.
- VAN DEN BERG, Agnes – BEUTE, Femke. Walk it off! The effectiveness of walk and talk coaching in nature for individuals with burnout and stress-related complaints. In *Journal of Environmental Psychology*, 2021, roč. 76, s. 1 – 11.
- VAN POPPEL, Mireille N.M. et al. Physical activity questionnaires for adults: a systematic review of measurement properties. In *Sports medicine*, 2010, roč. 40, s. 565 – 600.
- WALACH, Harald et al. Measuring mindfulness—the Freiburg Mindfulness Inventory (FMI). In *Personality and Individual Differences*, 2006, roč. 40, č. 8, s. 1543 – 1555.
- WARE, John – SHERBOURNE, Catherine. The MOS 36-Item Short-Form Health Survey (SF-36): I. Conceptual Framework and Item Selection. In *Medical Care*, 1992, roč. 30, č. 6, s. 473 – 483.
- WARBURTON, Darren et al. The physical activity readiness questionnaire for everyone (PAR-Q+) and electronic physical activity readiness medical examination (ePARmed-X+). In *The Health & Fitness Journal of Canada*, 2011, roč. 4, č. 2, s. 3-17.
- WATSON, David – CLARK, Lee – TELLEGEN, Auke. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. In *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, roč. 54, č. 6, s. 1063 – 1070.
- WILSON, Coralie et al. Measuring help seeking intentions: properties of the general help seeking questionnaire. In *Canadian Journal of Counselling*, 2005, roč. 39, č. 1, s. 15 – 28.

Populárne médiá:

- COCKRELL, Clay. *Media. Walk & Talk: Taking therapy off the couch*. 2013, [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.walkandtalk.com>> [27. 2. 2024]
- ČUNDERLÍKOVÁ, Jana. Psychológ, ktorý robí terapie v lese: Nechodíme objímať stromy, príroda obnovuje pozornosť a znižuje stres. 2023. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.aktuality>

sk/clanok/5pDr619/psycholog-ktory-robi-terapie-v-lese-necho-dime-objimat-stromy-priroda-obnovuje-pozornost-a-znizu-je-stres/> [27. 2. 2024]

CHILLAG, Amy. *It's spring! Take a walk with your therapist*. CNN Health : Staying well, 2017, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://edition.cnn.com/2017/04/05/health/sw-walk-and-talk-therapy/index.html>> [27. 2. 2024]

MAHER, Kit. *Stressed out? Try 'walk and talk' therapy for a change of pace*. (2017, June 25), [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.mlive.com/news/ann-arbor/2017/06/therapy_walking_from_the_offic.html> [27. 2. 2023]

MAXTED, Anna. *Can walking with a therapist really cure my anxiety? Why it's unlike any counselling session I've had before*. DailyMail UK, 2017, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.dailymail.co.uk/femail/article-4100234/Can-walking-therapist-REAL-LY-cure-anxiety-s-unlike-counselling-session-ve-before.html>> [27. 2. 2024]

Mgr. Katarína Matejová, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra psychológie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: katarina.matejova@ku.sk
ORCID ID: 0000-0002-2873-751X

Informačná, mediálna a digitálna gramotnosť – triáda pre novinára súčasnosti¹

Information, media and digital literacy – the triad for today's journalist

Katarína Matušková

ABSTRACT: The paper deals with the importance information, media and digital literacy in the current mass media era, when digital literacy has become one of the key skills. The paper defines individual terms, offers a broader context of the connection of the mentioned phenomena and describes the current situation in the subject matter in Slovakia and contemporary society. The final part is devoted to the content analysis of information literacy standards for the field of journalism (for students and professionals) and their comparison with the 21st century competencies listed in DigComp.

KEYWORDS: Media Literacy, Information Literacy, Digital literacy, Standards, Journalism

Východisková situácia

V súčasnosti sa mediálna, informačná a digitálna gramotnosť stali kľúčovými zručnosťami, ktorých neustály rozvoj vychádza z potreby reagovať na rýchlo sa meniace kultúrno-spoločenské podmienky. Vo vzťahu k pojmu gramotnosti je dôležité spomenúť iniciatívy a pôsobnosť organizácie UNESCO, ktorá každoročne 8. septembra (už od roku 1967)² pri príležitosti Dňa gramotnosti upozorňuje na potrebu zvyšovania jej úrovne vo všetkých oblastiach.³ Situácia posledných rokov ovplyvnená pandemiou COVID-19 a taktiež v dôsledku vojnového konfliktu na Ukrajine dostala do centra pozornosti otázku

¹ Tento článok vznikol vďaka podpore EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V02-00041.

² Medzinárodný deň gramotnosti bol vyhlásený na zasadnutí Generálnej konferencie UNESCO v roku 1966

³ viac na: <<https://www.unesco.org/en/days/literacy>>

prístupu k vzdelávaniu v celej jeho šírke. Podľa posledných zistení sa Slovensko zdá byť viac zraniteľné voči dezinformačným kampaniam v porovnaní s inými krajinami strednej a východnej Európy.⁴ Uvedená zraniteľnosť vychádza z politicko-spoločenskej situácie, ktorá sa odrazila aj v prieskume z roku 2022, ktorý zistil, že len 26 percent slovenských respondentov dôverovalo hlavným spravodajským médiám, čo bolo najnižšie percento zo 46 krajín zahrnutých v štúdii. Len málo Slovákov verilo, že média sú slobodné od politického (16 %) alebo obchodného (15%) vplyvu investorov, resp. obchodných skupín.⁵

Väčšina slovenských poskytovateľov správ mala menej bežných používateľov ako pred rokom, pričom sledovanie televízneho spravodajstva kleslo o 7%. Sociálne médiá boli jediným kanálom, ktorý v rámci prieskumu zvýšil počet svojich sledovateľov. Medzi vedúcimi sociálnymi platformami, aj čo sa týka sledovania správ, patria Facebook a YouTube. Instagram patrí medzi najobľúbenejšie z pohľadu 18 až 24 ročných respondentov.⁶

Slovenská vláda uznala dezinformácie ako problém a na základe európskej legislatívy podnikla niekoľko regulačných krokov proti ich šíreniu, ktoré na národnej úrovni vyústili v implementáciu strategických dokumentov ako sú Národná stratégia riadenia rizík bezpečnostných hrozieb SR (2022), Konceptia bezpečnostného systému SR (2023), Konceptia strategickej komunikácie SR (2023), Konceptia pre boj Slovenskej republiky proti hybridným hrozbám prijatá v júli 2018, Zákon č. 167/2008 Z. z. o periodickej tlači a agentúrnom spravodajstve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (tzv. Tlačový zákon), Zákon č. 147/2001 Z. z. o reklame a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Zákon č. 264/2022 Z. z. o mediálnych službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov (Zákon o mediálnych službách). Prostredníctvom uvedeného zákona došlo aj k zmene Rady pre vysielanie a retransmisii na Radu o mediálnych službách, ktorá v októbri

⁴ KLINGOVÁ, Katarína. *Which Slovaks Believe in Conspiracy Theories*, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.globsec.org/what-we-do/commentaries/which-slovaks-believe-conspiracy-theories>> [24. 2. 2024]

⁵ NEWMAN, Nick. et al. *Reuters Institute Digital News Report 2022*, [on-line]. Dostupné na internete: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf> [24.02.2024].

⁶ HEČKOVÁ, CHLEBCOVÁ, Andrea – SMITH, Simon. *Slovakia*, Publikované 15. 6. 2022. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/slovakia>> [15. 6.2024]

2022 založila platformu Mediálna gramotnosť⁷. Zákon č. 308/2000 o vysielaní a retransmisii Z. z. o a o zmene zákona č. 195/2000 Z. z. o telekomunikáciách v znení neskorších predpisov alebo samotný Zákon č. 69/2018 Z. z. o kybernetickej bezpečnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov, bol najviac viditeľným zákonom v praxi, s dopadom na blokovanie webových stránok zverejňujúcich škodlivý obsah.⁸

Hoci Slovensko dosiahlo pokrok v oblastiach ako je internetového pokrytie, v porovnaní s ostatnými krajinami to nebolo postačujúce na to, aby udržalo krok s priemerom EÚ.⁹

Slovensko v roku 2022 obsadilo v hodnotení indexu digitálnej ekonomiky a spoločnosti (DESI) 23. miesto spomedzi 27 členských štátov EÚ, čo je tesne pod priemerom EÚ. Základné digitálne zručnosti má 55 % Slovákov (priemerom EÚ je na úrovni 54 %).¹⁰ Z uvedeného zistenia je zrejmé, že digitálne zručnosti obyvateľov Slovenska sa musia zlepšiť naprieč vekovým spektrom.

Zlepšovanie digitálnej, informačnej i mediálnej gramotnosti je však postupný proces, ktorý si vyžaduje čas a systematické zavádzanie opatrení. Potrebu vzdelávať ľudí na Slovensku a zvyšovať ich úroveň zručností vo všetkých troch oblastiach podporuje aj viacero národných stratégií napr. Stratégia a akčný plán na zlepšenie postavenia Slovenska v indexe DESI do roku 2025, Program informatizácie školstva do roku 2030 či Stratégia celoživotného vzdelávania a poradenstva na roky 2021–2030. Každý z uvedených dokumentov v sebe zahŕňa opatrenia na posilnenie vyššie uvedených kompetencií. Digitálna gramotnosť by mala koexistovať s informačnou a mediálnou gramotnosťou, pretože pokiaľ chce človek získavať informácie z digitálneho priestoru, musí ich vedieť vyhľadať, kriticky vyhodnotiť a následne relevantne s nimi nakladať. Prostredníctvom akcentovania potreby mediálnej a informačnej gramotnosti v digitálnom priestore je dôležité upozorňovať na to, aké je dôležité bezpečne a zodpovedne používať médiá a kriticky posudzovať ich obsah, v prípade tvorby obsahu je zodpovednosť o to väčšia. Digitálne prostredie a vizuálna kultúra vo vše-

⁷ Viac o aktivitách uvedenej platformy na: [on-line]. Dostupné na internete: <https://rpms.sk/sites/default/files/202306/Dokument_platforma_%20Medialna_gramotnost_plus_new.pdf>

⁸ HEČKOVÁ, *Slovakia*.

⁹ Index digitálnej ekonomiky a spoločnosti (DESI) 2022 Slovensko. s. 3. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/slovakia/>> [24. 2.2024]

¹⁰ Index DESI, s. 3.

obecnosti prináša množstvo výziev a stále aktuálnejším je pochopenie problémov, ktoré sú skryté vo využívaní, tvorbe a šírení informácií.

Spojením uvedených fenoménov informačnej, digitálnej a mediálnej gramotnosti sa vo svojej štúdii zaoberal J. Šušol a T. Mírka (2021), ktorí na základe aktuálnych zdrojov mapovali súčasné politiky EÚ a ich dopady na Slovensko.¹¹ Na informačnú, digitálnu a mediálnu gramotnosť nazerajú aj z pohľadu roviny vývoja ako na technologickú, technickú a obsahovú.¹²

Vymedzenie pojmov

Pojem gramotnosti človeka jednoznačne súvisí s realizáciou a komunikáciou informácií v sociálnom kontexte.¹³ Opisuje sociálnu aktivitu, ktorá súvisí s textom, teda súvisí so spôsobom, akým ľudia medzi sebou komunikujú. Koncept gramotnosti pre 21. storočie formuluje v súvislosti s rýchlo sa meniacim mediálnym a informačným prostredím základné kompetencie, ktoré súvisia s rozvojom osobnosti človeka. Ide o informačnú gramotnosť, technologickú gramotnosť, mediálnu gramotnosť i mediálnu kreativitu. Rovnako dôležité sú však aj sociálne kompetencie a zodpovednosť.¹⁴

Informačná gramotnosť

Informačná gramotnosť je tvorená súborom schopnosti rozpoznať, kedy je informácia potrebná, vedieť ju vyhľadať, vyhodnocovať a efektívne používať.¹⁵ Pojem informačná gramotnosť sa mení a vyvíja od

¹¹ ŠUŠOL, Jaroslav – MÍRKA, Tomáš. Dimenzie informačnej gramotnosti v ére digitálneho prístupu k informáciám. In *ITlib*, 2021, č. 1, s. 27 – 37. [on-line] Dostupné na internete: <https://itlib.cvtisr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Susol_Mirga-4.pdf> [24.02.2024]

¹² ŠUŠOL, Dimenzie, s. 28.

¹³ HRDINÁKOVÁ, Ľudmila. *Mediálna a informačná gramotnosť: Úvod do problematiky*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy, 2013, s. 1.

¹⁴ HRDINÁKOVÁ, *Mediálna*, s. 8.

¹⁵ American Library Association. *Presidential Committee on Information Literacy: Final Report*. Washington, D.C : ACRL, 1989, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential>> [24.02.2024]

roku 1974, kedy Paul Zurkowski označil za informačne gramotných tých ľudí, ktorí sú pripravení používať informačné zdroje pri práci i pri riešení problémov, naučili sa využívať informačné techniky a nástroje rovnako ako primárne zdroje.¹⁶ Informačne gramotný človek uznáva, že správne a úplné informácie sú základom pre inteligentné rozhodovanie, formuluje otázky na základe informačných potrieb, identifikuje potenciálne zdroje informácií, vyvíja úspešné stratégie vyhľadávania, efektívne prístupuje k zdrojom informácií, vrátane počítačovo podporovaného prístupu a ďalších technológií, vyhodnocuje informácie, organizuje informácie pre praktické využitie, integruje novo vytvorené informácie do existujúceho stavu poznania, používa informácie v kritickom myslení a riešení problémov.¹⁷

Mediálna gramotnosť

Mediálna gramotnosť je schopnosť získavať, analyzovať a hodnotiť mediálne texty. Ide o schopnosť pochopiť, ako médiá pracujú, ako sú organizované a ako ich využívať. Mediálne gramotní ľudia by mali byť schopní používať internet na vyhľadávanie informácií a ich kritické posudzovanie. Nemusia hneď predstavovať objektívnu skutočnosť ale môžu prezentovať aj subjektívny názor. Za mediálne gramotného považujeme toho, kto vie:

- používať technológie efektívne k prístupu, zhromažďovaniu, obnovovaniu a zdieľaniu obsahu tak, aby uspokojil svoje individuálne a skupinové potreby a záujmy,
- nadobúdať prístup a realizovať informovaný výber zo širokej škály mediálnych foriem a obsahov z rozdielnych kultúrnych a inštitucionálnych zdrojov,
- porozumieť tomu, ako a prečo sú mediálne obsahy vytvárané, ako s nimi súvisí technický, právny, ekonomický a politický kontext,
- kriticky analyzovať techniky a jazyk používané v médiách,
- používať médiá tvorivo na vyjadrenie a komunikovanie myšlienok, informácií a názorov,

¹⁶ DOMBROVSKÁ, Michaela. et al. Informační gramotnost – teorie a praxe v ČR. In *Online Národní knihovna ČR*, 2004, roč.15, č.1, s. 7 – 8. [on-line]. Dostupné na internete: <<http://full.nkp.cz/nkkr/pdf/0401/0401007.pdf>> [24.2.2024]

¹⁷ DOMBROVSKÁ, *Informační*, s. 9.

- identifikovať, zabrániť, alebo odmietnuť mediálne obsahy a služby, ktoré môžu byť nežiadúce, urážlivé, pohoršujúce a škodlivé,
- efektívne používať médiá na upevňovanie demokratických práv a občianskych slobôd.¹⁸

Digitálna gramotnosť

Digitálna gramotnosť zahŕňa nielen kritické prijímanie nových digitálnych médií, ale zároveň aj schopnosť vytvárať ich obsah. Termín digitálna gramotnosť sa prelína s termínom mediálna gramotnosť, ktorú David Buckingham definuje ako poznatky, schopnosti a kompetencie, ktoré sú potrebné pri využívaní a interpretovaní médií.¹⁹

Profesor Yoram Eshet tvrdí, že digitálna gramotnosť zahŕňa rozsiahly výber komplexu sociologických a emocionálnych schopností, ktoré potrebujú používatelia na efektívnu prácu v digitálnom prostredí. Úlohy požadované v tomto kontexte zahŕňajú rôzne používateľské rozhrania, digitálne reprodukcie na vytvorenie nových obrazcov, hodnotenie kvality informácií. Dôležité je aj pochopenie pravidiel, ktoré prevládajú v kyberpriestore.²⁰

Pre lepšie pochopenie toho, čo sú digitálne kompetencie zadefinovala EÚ tzv. **Digitálny kompetenčný rámec – DigComp**.²¹ Kompetencie identifikuje v piatich oblastiach:

Informačná a dátová gramotnosť: formulovať informačné potreby, lokalizovať a získať digitálne dáta, informácie a obsah. Posúdiť

¹⁸ BACHMAIR, Ben – BAZALGETTE, Carry. *The European Charter for Media Literacy: meaning and potential*. In *Research in Comparative and International Education*, roč. 2. č. 1. 2007, s. 84. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2304/rcie.2007.2.1.80>> [24. 2. 2024].

¹⁹ BUCKINGHAM, David. *Media Education : Literacy, Learning, and Contemporary Culture* [on-line]. Cambridge : Polity, 2003, s. 137. Dostupné na internete: <<http://books.google.sk/books?id=mGOxvIdkTscC>> [24. 2. 2024]

²⁰ BAWDEN, David. Information and digital literacies: a review of concept. In *Journal of Documentation*, City University London, 2001, roč. 57, č. 2, s. 244. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://repository.arizona.edu/bitstream/handle/10150/105803/bawden.pdf%20ESHET-ALKALAI,%20Yoram;jsessionid=7D479B71AA739535FDB812FACD842689?sequence=1>> [24. 2. 2024]

²¹ European Commission's Joint Research Centre. *DigComp Framework*, [on-line]. Dostupné na internete: <https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digcomp-framework_en> [24. 2. 2024]

relevantnosť zdroja a jeho obsahu na ukladanie, správu a organizovanie digitálnych údajov, informácií a obsahu.

Komunikácia a spolupráca: Interagovať, komunikovať a spolupracovať prostredníctvom digitálnych technológií a zároveň si uvedomovať kultúrnu a generačnú rozmanitosť. Zapojiť sa do spoločnosti prostredníctvom verejných a súkromných digitálnych služieb a participatívneho občianstva. Spravovať svoju digitálnu prítomnosť a identitu.

Vytváranie digitálneho obsahu: Vytvárať a upravovať digitálny obsah, vylepšovať a integrovať informácie a obsah do existujúceho súboru vedomostí a zároveň pochopiť, ako sa majú uplatňovať autorské práva a licencie. Vedieť dávať zrozumiteľné pokyny pre počítačový systém.

Bezpečnosť: Na ochranu zariadení, obsahu, osobných údajov a súkromia v digitálnych prostrediach. Chrániť fyzické a psychické zdravie a poznať digitálne technológie pre sociálny blahobyt a sociálne začlenenie. Uvedomiť si vplyv digitálnych technológií a ich využívanie na životné prostredie.

Riešenie problémov: Identifikovať potreby a problémy a riešiť koncepčné problémy a problémové situácie v digitálnom prostredí. Používať digitálne nástroje na inováciu procesov a produktov.

Na Slovensku doposiaľ nie sú vytvorené štandardy pre niektorú zo skúmaných typov gramotnosti podľa jednotlivých stupňov vzdelávania. Túto významnú rezervu reflektuje nový projekt spolupráce Slovenskej pedagogickej knižnice so Štátnym pedagogickým ústavom, na ktorom participuje aj Katedra knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Analýza existujúcich zahraničných modelov, rámcov a štandardov informačnej gramotnosti má vyústiť do tvorby a vývoja vlastných vzdelávacích prostriedkov. Výstupom tak budú národné štandardy informačnej gramotnosti, zatiaľ pre oblasť predprimárneho, primárneho a sekundárneho vzdelávania v súlade so štátnym vzdelávacím programom. Informačné štandardy pre jednotlivé vedné odbory však naďalej pokrývajú západné krajiny. Priekopníkmi v tejto oblasti sú anglofónne krajiny, predovšetkým Spojené kráľovstvo, USA, Austrália a Nový Zéland.²²

Uvedená triáda tvorí komplexné kompetencie, ktoré sú v 21. storočí nevyhnutné a tvoria základ kritického myslenia a hodnotenia in-

²² ŠUŠOL, *Dimenzie*, s. 28.

formácií, čo je aj v prípade novinárskej profesie viac než žiadúce. Uvedenú potrebu si uvedomuje nielen EÚ, ale postupné kroky podniká aj slovenská spoločnosť, ktorá identifikovala kľúčové trendy a zmeny v sektore kultúry a kreatívneho priemyslu. Jedným z nich je aj informatizácia, digitalizácia a súvisiaca potreba rozvoja digitálnej a informačnej gramotnosti ako rozvojový faktor a nástroj zmeny charakteru práce v oblasti výkonu štandardných činností a služieb. Tieto faktory majú bezprostredný dopad na nároky na kvalitu ľudských zdrojov.²³

Štandardy informačnej gramotnosti pre žurnalistov, boli vypracované Association of College & Research Libraries sekciou American Library Association pod názvom *Information Literacy Competency Standards for Journalism Students and Professionals*²⁴ v októbri roku 2011. V roku 2022 bol dokument dopracovaný a nahradený dokumentom pod názvom *Framework for Information Literacy for Higher Education: Journalism*.²⁵ Stalo sa tak v apríli 2022.

Uvedené štandardy sú vypracované s cieľom ponúknuť prehľad pri plánovaní učebných osnov, vzdelávacích programov s vyústením v novinárskej praxi. Pri tvorbe uvedeného dokumentu autori konzultovali štandardy s organizáciami pre vzdelávanie v oblasti žurnalistiky. Taktiež ich porovnávali s postupmi a etickými kódexmi profesie novinára.²⁶ Žurnalistika sa nachádza na priesečníku viacerých gramotností, akými sú aj informačná, digitálna a mediálna gramotnosť. Nasledujúce celky predstavujú schopnosti a kompetencie dôležité pre informačnú gramotnosť v rámci žurnalistiky, ktoré sú rozdelené do koncepčných rámcov podľa obsahu vo vzťahu k subjektu. Ich pomenovania vychádzajú zo štandardov pre vyššie vzdelávanie, avšak pri skúmaní ich bližšej definície sú rozpracované podľa špecifik, ktoré

²³ Sektorová rada pre kultúru a kreatívny priemysel. *Identifikácia kľúčových trendov a zmien ovplyvňujúcich sektor*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.sustavapovolani.sk/sektorove-rady/sektorova-rada-pre-kulturu-a-kreativny-priemysel/o-sektore/identifikacia-klucovych-trendov-a-zmien-ovplyvnujucich-sektor/>> [24. 2. 2024]

²⁴ Association of College & Research Libraries. *Information Literacy Competency Standards for Journalism Students and Professionals*, [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org/acrl/files/content/standards/il_journalism.pdf> [24. 2. 2024]

²⁵ Association of College & Research Libraries. *Companion Document to the ACRL Framework for Information Literacy for Higher Education Journalism*, [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org/acrl/files/content/standards/Framework_Companion_Journalism.pdf> [24. 2. 2024]

²⁶ Association, *Companion*, s. 20.

prináša príprava na profesiu novinára. Zodpovedá tomu aj široký tím špecialistov a organizácií, ktoré sa na tvorbe dokumentu podieľali.²⁷ Každý z rámcov ponúka penzum kompetencií, ktoré sa uvedenej témy dotýkajú a dispozície, ktoré by z nich mali vyplývať.

Authority Is Constructed and Contextual (autorita²⁸ je konštruovaná a koncepcná). Do uvedeného rámca patrí:

- schopnosť identifikovať a popísať rôzne typy autority súvisiace s témou,
- uznávať inštitucionálnu úlohu novinárov a slobodnej tlače, ktorá je zakorenená v profesionálnych štandardoch a v zákonoch;
- rozumieť historickým, politickým, sociokultúrnym a ekonomickým kontextom;
- zohľadňovať širokú škálu kontextových faktorov pri určovaní kvality zdroja;
- spochybňovať predpoklad, že zdroj je dôveryhodný;
- uznávať, že informácie sú dynamické, takže novinári musia sledovať aktuálnosť svojich tvrdení;
- hľadať rôznorodosť uhlov pohľadu pri zvažovaní toho, kto alebo čo je dôveryhodné;
- vedieť, že ich práca sa stáva zdrojom informácií pre širokú verejnosť, niesť etickú zodpovednosť za uvedený vplyv;
- uznávať, že novinári a spravodajské organizácie pracujú v konkurenčnom prostredí (verejný záujem, zisk, pozornosť, predsudky, dôvera), ktoré môžu ovplyvniť ich nezávislosť;
- zamýšľať sa nad vlastnými predsudkami, ako môžu ovplyvniť výber a hodnotenie zdroja;
- byť skeptický a kritický;
- snažiť sa dosiahnuť objektivitu príspevku.²⁹

²⁷ Association, *Companion*, s. 21.

²⁸ V kontexte informačnej gramotnosti sa hovorí o skutočnosti, že autorita je konštruovaná a nemá zmysel o nej hovoriť, len v určitom kontexte. Bližšie pozri: ČERNÝ, Michal. Jak hodnotit informace: kdo je autoritou a jak s ní pracovat. In *Metodický portál: Články*, [on-line] Dostupné na internete: <<https://clanky.rvp.cz/clanek/22820/JAK-HODNOTIT-INFORMACE-KDO-JE-AUTORITOU-A-JAK-S-NI-PRACOVAT.html>> [24. 2. 2024]

²⁹ Association, *Companion*, s. 3–4.

Ďalší rámec sa venuje vytváraníu informácií ako procesu **Information Creation as a Process** čo si vyžaduje porozumieť množstvu formátov, ktoré môžu využívať a na aký účel;

- identifikovať a hodnotiť procesy tvorby a publikovania rôznych formátov, vrátane ich kontroly, vlastníckych a autorských práv;
- rozpoznať dôsledky používania informácií v rôznych formátoch;
- identifikovať rôzne typy formátov vytvorených spravodajskými médiami;
- rozumieť hodnote verejne prístupných informácií;
- pochopiť, ako môže byť vytvorená a publikovaná dezinformácia/misinformácia;
- rozumieť širšiemu informačnému ekosystému;
- rozumieť tomu, že rôznorodosť formátov vytvorených spravodajskými médiami môže ovplyvniť to, ako sa informácie prijímajú, používajú a chápu;
- cenia si organizácie s transparentnými tvorivými procesmi;
- rozumieť úlohe nových a vznikajúcich informačných komunikačných technológií počas celého procesu zhromažďovania správ a ich publikovania;
- schopnosť zhromažďovať, analyzovať a spravodajsky spracovávať číselné údaje.³⁰

Information Has Value (informácia má hodnotu). Novinári chápu, že informácie majú hodnotu aj ako prostriedok na vzdelávanie, ovplyvňovanie verejnej mienky i spoločnosti. Hodnota informácií môže závisieť od záujmových skupín. V žurnalistike ovplyvňujú výber, produkciu a šírenie informácií etické, právne a sociálno-ekonomické záujmy. Aj z uvedených dôvodov sú definované kompetencie, ktoré pomáhajú zachovávať hodnotu informácií:

- nedopúšťať sa plagiátorstva;
- rozumieť zákonom o duševnom vlastníctve a citovať všetky zdroje, ako sú obrázky, videá, grafiky, dátové súbory a texty;
- investovať do potrebných informačných a komunikačných technológií na vykonávanie svojej práce;
- vynaložiť dostatočný čas, personál a finančné prostriedky na investigatívne spravodajstvo;

³⁰ Association, *Companion*, s. 5–6.

- prejaviť dobrý úsudok v situáciách, keď je potrebný platený prístup k zdrojovému materiálu;
- vedieť, kedy chrániť bezpečnosť zdroja a právo na súkromie a kedy slúžiť verejnému záujmu;
- dodržiavať etické kódexy;
- rešpektovať pôvodné myšlienky a dáta iných;
- ceníť si odbornosť a čas potrebný na vytvorenie kvalitných spravodajských reportáží;
- rozumieť, že kvalitná žurnalistika môže vyžadovať použitie informácií z predplatených služieb;
- usilovať sa byť objektívny.³¹

News as Conversation (správy ako konverzácia). Pochopenie spravodajstva je veľmi zložitá. Tvorí ho informačný ekosystém, ktorý zahŕňa profesionálnych novinárov, zamestnancov redakcií, občianskych novinárov, zdroje a čitateľov.

- prispievať do konverzácie v rôznych médiách;
- identifikovať výhody, výzvy a zodpovednosť pri vstupovaní do konverzácie;
- vybrať spôsob konverzácie, ktorá je vhodná pre konkrétnu komunitu;
- uznávať viacero pohľadov na danú tému;
- kreatívne využívať nové technológie pri identifikácii zdrojov;
- ceníť a hodnotiť príspevky v konverzácii od iných;
- rozumieť, že spravodajstvo je kolaboratívny proces;
- uznávať, že spôsob, akým bol príbeh povedaný v médiách, nemusí byť najlepší alebo jediný spôsob pochopenia toho, čo sa stalo;
- pochopiť širší kontext skôr ako sa pristúpi k individuálnemu hodnoteniu;
- usilovať sa o budovanie dôvery s členmi jednotlivých komunit.³²

Research as Inquiry (výskum ako bádanie)

- použiť rešerš na získanie širokého pochopenia témy alebo problému;
- využívať technológie v procese identifikácie nových otázok;

³¹ Association, *Companion*, s. 7–8.

³² Association, *Companion*, s. 9–10.

- syntetizovať informácie z výberu zdrojov nájdených prostredníctvom výskumu;
- udržiavať bezpečný systém na organizovanie a ochranu informácií získaných z rôznych zdrojov.
- eticky zaobchádzať s ľudskými zdrojmi a subjektmi v procese zhromažďovania a používania informácií;
- byť vytrvalými pri zhromažďovaní informácií;
- vyhľadať pomoc a spolupracovať s kolegami v prípade potreby;
- udržiavať kritický prístup pri určovaní toho, čo by sa mohlo považovať za spravodajsky hodnotné;
- preukazovať flexibilitu a kreativitu pri učení sa nových technológií na výskumné účely;
- ceníť si proces overovania zdrojov.³³

Searching as Strategic Exploration (vyhľadávanie ako strategický prieskum). Žurnalistika si vyžaduje viacero výskumných nástrojov a stratégií na zhromažďovanie rozmanitých kvalitných zdrojov.

- využívať viaceré kanály na identifikáciu rôznych zdrojov;
- vyvíjať spoľahlivé stratégie na vyhľadávanie informácií a na identifikáciu toho, aké informácie chýbajú;
- prispôbiť stratégie vyhľadávania a voľbu nástrojov;
- vedieť, ktoré inštitúcie, vládne orgány, jednotlivci a agentúry vytvárajú a uchovávajú informácie a ako sú tieto informácie organizované a prístupné;
- aplikovať vhodné programovacie jazyky alebo súvisiace digitálne zručnosti a nástroje na tvorbu spravodajských príspevkov;
- rozvíjať efektívne zručnosti pri zhromažďovaní informácií;
- rozumieť dizajnu a základným štruktúram nástrojov na vyhľadávanie;
- prejavovať mentálnu flexibilitu a kreativitu pri identifikácii a zhromažďovaní zdrojov;
- rozumieť, že prvé pokusy o vyhľadávanie nemusia vždy priniesť dostatočné výsledky;
- rozumieť spôsobom akými algoritmy ovplyvňujú aké informácie sú získané (napr. vo vyhľadávačoch a na sociálnych médiách);

³³ Association, *Companion*, s. 11–12.

- uvedomovať si, že informačné zdroje sa výrazne líšia obsahom a formátom a majú rôznu relevanciu a hodnotu v závislosti od potreby ich využitia;
- rešpektovať úlohu časových osí pri hodnotení zdrojov;
- ceniť si predplatené databázy i databázy s voľným prístupom;
- mať ochotu učiť sa nové metódy vyhľadávania.³⁴

V porovnaní s tzv. Digitálnym kompetenčným rámcov – DigComp, ktorý vydala EÚ pre bližšie pochopenie digitálnych kompetencií, by sme mohli konštatovať nasledovné:

Aj napriek odlišnostiam pri vymedzení jednotlivých pojmov sa v oboch dokumentoch (*DigComp* a *Information Literacy Competency Standards for Journalism Students and Professionals*) nachádzajú spoločné prieniky, ktoré sú považované za rovnako podstatné z pohľadu informačnej, mediálnej i digitálnej gramotnosti.

Sú nimi: lokalizácia a získavanie dát digitálnej povahy, posudzovanie relevantnosti zdroja a následne jeho obsahu, systematická práca so získanými údajmi, ich organizácia a následná archivácia. Rovnako je v oboch dokumentoch kladený dôraz na komunikáciu, ktorá rešpektuje rozmanitosť kultúr, generácií i sociálneho postavenia zúčastnených. Silným pojmom je právo na slobodný prístup k informáciám a participatívne občianstvo. Dôležité je klást dôraz na jednotnú digitálnu identitu a identitu v reálnom svete. Spravovanie informácií vo forme dát si vyžaduje isté penzum vedomostí i technických zručností, ktoré zdôrazňujú oba dokumenty, avšak s akcentom na uplatňovanie autorské práva a konkrétneho druhu licencie. Každá informácia má svoju hodnotu, preto je potrebná jej ochrana v zmysle samotného zdroja, ochrany osobných údajov participujúceho subjektu, ale aj technická starostlivosť o konkrétny obsah a jeho šírenie.

Záver

Príspevok operacionalizoval pojmy informačnej, mediálnej a digitálnej gramotnosti s dôrazom na ich vzájomné prepojenie a potreby neustáleho posilňovania v každej profesii. Potreba prehľbovania jednotlivých kompetencií je väčšia ak ide o informačných špecialis-

³⁴ Association, *Companion*, s. 13–14

to, knihovníkov i novinárov. Práve oni sú tí od ktorých verejnosť očakáva objektivitu a pravdivosť poskytnutých informácií.³⁵ Na Slovensku nie sú doposiaľ vyvinuté štandardy pre žurnalistov, ktoré by odzrkadľovali potreby uvedenej profesie vo vzťahu k fenoménu skúmaných gramotností. Rovnako ako v mnohých ďalších oblastiach, aj v prípade štandardov informačnej gramotnosti, nachádzame inšpiráciu v anglofónnych krajinách a v USA, konkrétne v štandardoch pre študentov a profesionálov žurnalistiky, ktoré vypracovala a aktualizovala v roku 2022 Association of College & Research Libraries. V porovnaní s Digitálnym kompetenčným rámcov vydaným EÚ máme k dispozícii základ, ktorý po bližšej špecifikácii a doplnení kompetencií vyplývajúcich z mediálneho rámca a implementácii špecifik slovenského legislatívneho prostredia môže priniesť triadu informačnej, mediálnej a digitálnej gramotnosti v podobe štandardov pre novinára súčasnosti.

Zoznam použitých zdrojov

American Library Association. *Presidential Committee on Information Literacy: Final Report*. Washington, D.C : ACRL, 1989. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential>> [24. 2. 2024]

Association of College & Research Libraries. *Companion Document to the ACRL Framework for Information Literacy for Higher Education Journalism*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/Framework_Companion_Journalism.pdf> [24. 2. 2024]

Association of College & Research Libraries. *Information Literacy Competency Standards for Journalism Students and Professionals*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/il_journalism.pdf> [24.2.2024]

³⁵ Uvedené konštatovanie vyplýva z výsledku prieskumu FlashEurobarometer z roku 2018. V súvislosti s uvedeným je dôležité pripomenúť, že práve novinári sú označení ako kľúčoví v konaní proti dezinformáciám (myslí si to až 45% opýtaných zo všetkých členských krajín EU) bližšie v: EUROBAROMETER. *Fake news and disinformation Summary*, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2183>> [24. 2. 2024]

- BACHMAIR, Ben – BAZALGETTE, Carry. The European Charter for Media Literacy: meaning and potential. In *Research in Comparative and International Education*, roč. 2, č. 1, 2007, s. 80 – 87. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.2304/rcie.2007.2.1.80>> [24. 2.2024]
- BAWDEN, David. Information and digital literacies: a review of concept [on-line]. In *Journal of Documentation*, City University London, 2001, roč. 57, č. 2, s. 218 – 259. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://repository.arizona.edu/bitstream/handle/10150/105803/bawden.pdf%20ESHETALKALAI,%20Yoram;jsessionid=7D479B71AA739535FDB812FACD842689?-sequence=1>> [24. 2. 2024]
- BUCKINGHAM, David. *Media Education : Literacy, Learning, and Contemporary Culture*. Cambridge : Polity, 2003. [on-line]. Dostupné na internete: <<http://books.google.sk/books?id=m-GOxvIdkTscC>> [24. 2. 2024]
- ČERNÝ, Michal. Jak hodnotit informace: kdo je autoritou a jak s ní pracovat. In *Metodický portál: Články* [online]. Dostupné na internete: <<https://clanky.rvp.cz/clanek/22820/JAK-HODNOTIT-INFORMACE-KDO-JE-AUTORITU-A-JAK-S-NI-PRACOVAT.html>> [24. 2. 2024]
- DOMBROVSKÁ, Michaela. et al. Informační gramotnost – teorie a praxe v ČR. In *Online Národní knihovna ČR*, 2004, roč.15, č.1, s. 7 – 18. [on-line]. Dostupné na internete: <<http://full.nkp.cz/nkkr/pdf/0401/0401007.pdf>> [24. 2. 2024]
- EUROBAROMETER. *Fake news and disinformation Summary*, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2183>> [24. 2. 2024]
- European Commission's Joint Research Centre. *DigComp Framework* [on-line]. Dostupné na internete: <https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digcomp-framework_en> [24. 2. 2024]
- HEČKOVÁ, CHLEBCOVÁ, Andrea – SMITH, Simon. *Slovakia*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/slovakia>> [24. 2. 2024]
- HRDINÁKOVÁ, Ľudmila. *Mediálna a informačná gramotnosť: Úvod do problematiky*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra knižničnej a informačnej vedy, 2013.

- Európska komisia. Index digitálnej ekonomiky a spoločnosti (DESI) 2022 Slovensko. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/slovakia/>> [24. 2. 2024]
- KLINGOVÁ, Katarína. *Which Slovaks Believe in Conspiracy Theories*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.globsec.org/what-we-do/commentaries/which-slovaks-believe-conspiracy-theories>> [24. 2. 2024]
- NEWMAN, Nick. et al. *Reuters Institute Digital News Report 2022*. [on-line]. Dostupné na internete: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf> [24. 2. 2024]
- Sektorová rada pre kultúru a kreatívny priemysel. *Identifikácia kľúčových trendov a zmien ovplyvňujúcich sektor*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.sustavapovolani.sk/sektorove-rady/sektorova-rada-pre-kulturu-a-kreativny-priemysel/o-sektore/identifikacia-klucovych-trendov-a-zmien-ovplyvnujucich-sektor/>> [24. 2. 2024]
- ŠUŠOL, Jaroslav – MIRGA, Tomáš. Dimenzie informačnej gramotnosti v ére digitálneho prístupu k informáciám. In *ITlib*, 2021, č. 1, s. 27 – 37. [on-line] Dostupné na internete: <https://itlib.cvtisr.sk/wp-content/uploads/2021/01/Susol_Mirga-4.pdf> [24. 2. 2024]

Mgr. Katarína Matušková
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
SK-034 01 Ružomberok; Hrabovská cesta 1B
email: katarina.matuskova@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0004-2011-431X

Príspevok k výskumu cirkevnej správy na Spiši v kontexte donačnej listiny Bela IV. z roku 1264

Contribution to the research of church administration in the Spiš region in the context of the donation deed of Béla IV from 1264

PETER OLEXÁK

ABSTRACT: In an effort to quickly settle Spiš after the Mongol invasions that swept through the Kingdom of Hungary in 1241 and 1242, the ruler Belo IV used a generous donation policy. It also included a deed of donation to Komes Batiz from 1264. Among other things, the document captured the practice of functioning or creating church administration in a new territory. It contributed to the consolidation of patronage law, a particular phenomenon with a number of legal consequences that did not originate in ecclesiastical or Roman law. In the article, we will also focus on the implementer of this policy, which was the Mariáši family. Their roots date back to the second half of the 12th century and they rank among the most influential Spiš nobility. The summary of the published literature shows that more attention has so far been paid to the Markušov branch associated with their ancestral property in Markušovce. Paradoxically, when it came to the settlement of northern Spiš, the Batizov branch had a high contribution. The proof is the document itself, although the division into Markušov and Batizov branches occurred in the 14th century, but it was also related to the donation from 1264. On its basis, several villages under the Tatras were established, which became part of the rapidly developing network of spiritual administration within the Spiš Priory. That is why it seems necessary to pay more systematic attention to this document.

KEYWORDS: Belo IV, Mariáši family, Spiš Priory, Komes Batiz

Úvod

V snahe rýchleho doosídľovania Spiša po mongolských vpádoch, ktoré sa prehnali Uhorským kráľovstvom v rokoch 1241 a 1242, pa-

novník Belo IV. využíval štedrú donačnú politiku. Jej súčasťou bola i donačná listina komesovi Batizovi¹ z roku 1264. Okrem iného listina zachytila prax fungovania, respektíve vytvárania cirkevnej správy na novom území. Prispela k upevňovaniu patronátneho práva, pričom išlo o osobitný fenomén s celým radom právnych dôsledkov, ktoré nemali pôvod v cirkevnom ani rímskom práve. Donácia z roku 1264 vytvorila predpoklad pre vznik niekoľkých podtatranských obcí, ktoré sa stali súčasťou rýchlo sa rozvíjajúcej siete duchovnej správy v rámci Spišského prepošstva. V príspevku sa budeme venovať i realizátorovi tejto politiky, ktorou bol komes Batiz. Zo sumarizácie vydananej literatúry vyplýva, že väčšia pozornosť sa doposiaľ venovala markušovskej vetve spojenej s ich rodovým majetkom v Markušovciach.² Paradoxne, pokiaľ išlo o osídľovanie severného Spiša, značný vklad mala na ňom batizovská vetva, čoho dôkazom je samotná listina, hoci je pravdou, že k rozdeleniu na markušovskú a batizovskú vetvu došlo až v 14. storočí.

Adresát a kontext vzniku listiny

Nevedno kedy sa Batiz narodil, no po roku 1308 sa už spomínal ako nebohý. Najčastejšie v súvislosti so svojim synom, s ktorým sa mimochodom spomínal v listinách už od roku 1286 „*Nicolai filii quondam*

¹ Batizovo meno možno nájsť vo viacerých listinách. Napríklad v roku 1275 sa spomína ako podžupan: „*Botyz curiali comite de Scepus* [Batiz spišský podžupan]“. V iných listinách sa zas objavuje ako brat Mikuláša, Jána, Michala, Marka a Petra alebo ako otec Mikuláša. Navyše možno sa stretnúť s viacerými obmenami jeho mena: Botyz (1275), Boticz (1288), Botiz (1291), Watiz (1291), Bothyz (1299, 1322), Batyz (1264, 1321). Meno vzniklo pravdepodobne modifikáciou z latinskej podoby mena Jána Krstiteľa – Baptista/Battista.

² MAREK, Miloš. O pôvode a najstarších dejinách Mariášiovcov. In *Studia Historica Tyrnaviensia*, 9-10. Krakov : Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 18; BENKOVÁ, Eva. Prítomnosť Mariášiovcov v Gemeri v kontexte súdneho sporu s Bubešovcami a pánmi zo Štítnika o majetky panstiev Brzotín a Krásna Hôrka. In *Historia nova*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 33; KOLLÁROVÁ, Zuzana. Postavenie dedinskej šľachty na Spiši. In *Forum historiae*, 2008, č. 2, s. 2 [on-line]. Dostupné na internete <<http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/kollarova1.pdf>> [13. 04. 2024]; CHALUPECKÝ, Ivan. Najstaršia šľachta na Spiši. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (zost.). *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 78.

comitis Botyz [Mikuláš syn bývalého komesa Batiza]³.³ Batiz mal titul *comes*, čo sa bez ohľadu na významovosť prekladá ako župan, no vystupoval tiež s prívlastkom *Botyz Magnus* – Batiz Veľký.⁴

Donačná listina z roku 1264 je zároveň najstaršou listinou vzťahujúcou sa k rodu Mariáši.⁵ Na základe rekonštrukcie historického kontextu, ktorý bol kľúčový pre jej vydanie listiny, možno vysvetliť viacero skutočností. Medzi nimi i motiváciu Bela IV. Uhorsko v tom čase viedlo vojnu o dedičstvo po Babenbergovcoch s Českým kráľovstvom.⁶ Bola pomerne dlhá. S prestávkami trvala tridsať rokov, mala štyri fázy a skončila bitkou na Moravskom poli v roku 1278.⁷ Vojna sa v čase písania listiny ocitla v tretej fáze a vojnové udalosti sa odohrávali na území Rakúska a Sedmohradska.

V roku 1257 Belo IV. vymenoval svojho osemnásťročného syna Štefana za sedmohradskeho a v roku 1258 i za štajerskeho vojvodu. Sídлом Štefanovho dvora bolo dolnoštajerské mesto Ptuj, kde žil aj so svojou manželkou Alžbetou Kumánskou. V roku 1258 sa Štefan V. nešťastne zaplietol do sporu o salzburskeho arcibiskupa. Arcibiskupom bol Ulrich III., bratranec Přemysla Otakara II., ale kvôli výstrednému správaniu a nechote prijať kňazskú vysviacku, ho miestna kapitula zosadila. Na jeho miesto zvolila seckauskeho biskupa Ulricha I. Nový arcibiskup počas neúspešného obliehania Salzburgu v snahe ujať sa arcibiskupskej katedry padol do zajatia a požiadal Štefana V. o pomoc. Mladý štajerský vojvoda ho podporil a vpadol so svojim vojskom do Korutánska. Přemysl Otakar II. rozdúchal protiarpádovský odboj v Štajersku a nespokojná šľachta Štefana zosadila. Konflikt skončil porážkou uhorského vojska pri Kressenbrunne v júli 1260.

³ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 1. Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovaciae. 1980, s. 254, 451; SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 2. Bratislava : VEDA, 1987, s. 30, 344; FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej CDH), 4/3. Budae : Typis Regiae universitatis ungaricae, 1829, s. 98.

⁴ CDH 5/2, s. 598.

⁵ KAYSER, Michael. *Compendium historicum familiae Mariássy de Márkusfalva*. Posenii : Typis Simonis Petri Weber, 1803; IVÁNYI, Béla. A Márkusfalvi Máriássy család levéltára: 1243 – 1803. In *Közlemények Szepes Vármegye Múltjából*. Lőcse : Szepesmegyei történelmi társulat, 1917, roč. 9, s. 1. – 146; MÁRIÁSSY, Péter. X storočí rodu Máriássy. Košice : Harlequin, 2006.

⁶ HERUCOVÁ, Angelika. Vojna o babenberské dedičstvo a Štefan V. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 1, s. 3 – 12.

⁷ ROHÁČ, Peter. II. Česko-uhorská vojna o babenberské dedičstvo 1260 a bitka pri Kressenbrunne. In *Vojenská história*, 2016, roč. 20, č. 2, s. 23 – 44.

Uhri vtedy prehrali Štefanovou vinou, pretože zaútočili predčasne a nemali podporu tyla. Přemysl Otakar II. a Belo IV. v septembri nasledujúceho roku uzavreli mier. Štefan sa musel vrátiť na post vojvodu do Sedmohradska, ale Štajerska sa nechcel vzdať. Postavil sa proti otcovi. Vynútil si od neho ústupky, bol vymenovaný za mladšieho kráľa, používal titul *Iunior rex* a dostal do správy východnú polovicu krajiny. K zmiereniu nedošlo. Belo IV. začal podporovať namiesto Štefana svojho mladšieho syna Bela. Zveril mu niekoľko miest, vrátane Bratislavy, a štyri komitáty. Súperenie podnecované šľachtou, ktorá využívala situáciu, vyvrcholilo v roku 1264 ťažením Bela IV. do Sedmohradska proti synovi.⁸

Belo IV., napriek zlému vzťahu so synom, podporil Batiza, ktorý bojoval na synovej strane. Donácia nemala len materiálny, ale aj diplomatický význam. Očakávalo sa, že komes zostane spojencom Bela IV. a opustí „mladšieho“ kráľa.⁹ Príležitosť sa naskytla, keď podľa listiny napísanej úradníckym a diplomaticky štylizovaným jazykom, kráľ Belo IV. nemal žiadne informácie o najstaršom synovi a robil si o neho starosti. Nejednoznačné správy, ktoré prichádzali z bojiska, ho mučili „ako kopije hádzané do srdca“¹⁰. Batiz nazývaný v listine „*kráľov verný spoločník*“, priniesol správu, že Štefan je živý a zdravý. Za odmenu dostal „*Batiz, jeho bratia a ich dedičia do trvalej, večitej a neodvolateľnej držby*“¹¹ les Chetene pod Tatrami. Na kráľov pokyn listinu vystavil 23. júla v roku 1264 stoličnobelehradský prepoš magister Wolfgang Farkaš (Farkas). V Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár) sa v tom čase nachádzalo sídlo kráľa a kráľovská kancelária.¹²

⁸ HERUCOVÁ, *Vojna o babenberské dedičstvo*, s. 9 – 10.

⁹ Ibidem, s. 10.

¹⁰ „[...] *non valentes inopinas eventibus obviare, sinistra fortuna inter ceteros casus nostrorum multiformes, de vita dicti Domini Stephani Regis, filii nostri charissimi, nobis veritas non constabat, nec de morte, cujus rei ambiguitate audeo fuerunt nostra precordia diri doloris jaculo fauciata* [...]“ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 98 – 99.

¹¹ „[...] *donavimus eidem comiti Botyz, et per eum suis fratribus, et eorum hereditibus hereduque suorum successoribus jure perpetuo, et inrevocabiliter* [...]“ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 102.

¹² Stoličný Belehrad bol miestom korunovácie uhorských panovníkov až do roku 1543, keď mesto obsadili Turci.

Obsah donácie

Listina ohraničovala darované územie pomerne podrobne. Prvá hranica začínala „*sub monte seu Alpe Tortol adjacente* [pod horami, teda Tatrami, ležiaca]“, dokument obsahoval tiež názov regiónu Spiš (*Scepus*) a ďalšie hranice, ktorými boli vodné toky. Severnú hranicu tvoril „*Veres-Viz nuncupatur* (zvaný Červená voda)“ a južnú rieka „*Poprad nominatur* [s názvom Poprad]“. Pri vyznačovaní darovaných majetkov sa postupovalo podobne aj v iných metáciach na Spiši. Vodné toky a pohoria predstavovali prirodzené hranice chotárov.

V podstate kráľ Belo IV. daroval komesovi Batizovi rozľahlý, divoký les s názvom *Chetene*. Podľa dokumentu bolo jeho územie „*defertam incultam penitus, et omnino habitatoribus carentem* [celkom opustené, neobrábané a bez akéhokoľvek obyvateľstva]“.¹³ Za týmto darom bolo treba vidieť snahu kráľa Bela IV., ktorý sa po mongolskom vpáde všemožne usiloval o posilnenie obranyschopnosti svojej krajiny. Dovtedy sa realizovalo osídlenie v údoliach riek a menej zalesnených oblastiach. Ale po neustálom prítoku nových kolonistov sa ukázalo, že úzke a málo úrodné údolia už nestačia pojať všetkých. Kráľ sa musel zamerať na iné oblasti, kde by jeho územná politika neohrozovala práva šľachty. Nové možnosti predstavovali rozľahlé lesy Spiša, ktoré sa dali ľahko darovať, navyše boli vhodné pre vznik nových dedín. Odmenení bojovníci a noví osadníci mali posilniť a povzniesť krajinu prostredníctvom poľnohospodárstva, remesiel a obchodu. V tom čase prichádzali na Spiš nemeckí hostia, ktorých neskôr dopĺňali ďalšie skupiny prisťahovalcov z nemeckých krajín.¹⁴

Presídľovanie, alebo pozývanie osadníkov zo zahraničia, bolo z hľadiska ziskov prínosom pre kráľa. Okrem Mariášiovcov aj iné menšie rody ako Páni z Lomnice (Berzevici) či Páni z Hrhova (Görgey) dostávali do držby zalesnené oblasti.¹⁵ Les *Chetene* tvoril špeciické územie, na ktorom vznikla skupina sídel. Okrem rozsiahleho územia Batiz dostal právo „*ad ipsam terram, seu sylvam populos, et Jobbagyones congregare poterunt temporis processu, ex tunc iidem po-*

¹³ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 101.

¹⁴ VARSÍK, Branislav. Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In MARSINA, Richard (zost.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 11 – 22.

¹⁵ FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest : Magyar Akadémia, 1934, s. 202 – 203.

puli congregati, more aliorum populorum liberorum de Scepes, liberam habeant recipiendi [na túto zem, respektíve les sa bude môcť v priebehu času zhromaždiť ľud a Jobagióni, a budú usadení na spôsob iných slobodných obyvateľov Spiša].¹⁶

Panovník avizoval pre nových osadníkov štedré právne usmernenia. Venoval im jeden z najdôležitejších odstavcov listiny: „*Liberam habeant recipiendi, seu elegendi Plebanum, quemcumque volunt, facultatem; eximendo etiam cosdem populos a iudicio et jurisdictione Comititis de Scepes, pro tempore constituit* [...] *quicumque de districtu* [...] *voluerit convenire, coram Villice eorum conveniat ordinario, et, si aliquis ex ipsis populis convictus fuerit, villicum suum placare teneatur si vi extraneus, comitem aut Iudice suum ordinarium placebit. Preterea, quicumque ipsum Comitem Botyz* [...] *convenire voluerit, non in presencia comitis de Scepes, sed in presencia nostrae Majestatis more aliorum Nobilium Regni nostri* [majú právo slobodne si voliť alebo vyberať farára, zároveň nebudú podliehať súdu ani právomoci spišského župana, /.../ ktokoľvek zo stolice by sa chcel s nimi súdiť, nech sa pokoná s nimi pred ich riadne ustanoveným richtárom, taktiež ktokoľvek z tamojších obyvateľov, kto by bol usvedčený, potrestať ho môže len jeho richtár, ak by sa dostavil cudzinec, jeho súd podlieha županovi alebo jeho riadnemu sudcovi. Zároveň, kto by sa chcel pokonať s ľuďmi komesa Batiza /.../ nech sa to nekoná pred spišským županom, ale v prítomnosti našej Výsosti, podobne ako je to v prípade aj iných šľachticov nášho kráľovstva].“¹⁷

Hoci donačná listina pamätala na právne záruky, chýbali v nej hospodárske výsady. Populárne bolo oslobodenie od daňových povinností, zbieranie dreva či hľadanie kovov. Zrejme i táto skutočnosť mala podiel na pomalom, respektíve oddalujúcom sa osídlení územia pod Tatrami. Tieto výsady však mohol udeliť komes Batiz a jeho dediči, k čomu došlo o pätnásť rokov neskôr v roku 1279.

Škultécia z roku 1279

Komes Batiz mal problém s osídlení podtatranského územia *Che-tene*. Evidentne i kvôli svojej účasti na výpravách a vojenských službách kráľovi, ale aj preto, že nebolo jednoduché priviesť či pozvať

¹⁶ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 102.

¹⁷ Ibidem, s. 104 – 105.

nových osadníkov. Niektorých držali na pôvodnom mieste výsady, dobré životné podmienky či výhodné práva zaručujúce bezpečnosť a prosperitu. Niet pochyb, že ľudskými zdrojmi sa hýbalo už pred mongolským vpádom. Ale uhorská šľachta bránila sťahovaniu poddaných, čo sa potvrdilo už pri confirmácii Zlatej buly z roku 1231.¹⁸ Sťahovanie bolo podmienené súhlasom zemepána, platbou pozemkovej dane, nehnuteľný majetok sa nesmel zničiť, ale ani rozobrať a premiestniť. Riešenie si vyžadovalo silu, čas a niekedy nájst aj vhodný spôsob. Príležitosť sa Batizovi naskytla v roku 1275, keď za vojenské zásluhy pri obrane Spišského hradu získal obec Matejovce (*villa Matthaei*)¹⁹ a kráľovskú osadu Zalong, teda Veľký Slavkov.²⁰

Všetko svedčí o tom, že Mariášiovci mali záujem zaľudniť neobývané majetky. Vďaka tomu mohli im prinášať zisk, byť výnosnými a zveľaďovať sa. Osadníci tiež platili dane a odovzdávali desiatky. V tejto súvislosti deň po sviatku svätého Mikuláša v roku 1279 zavítala na Spišskú Kapitolu početná, slávnostná delegácia. Viedol ju komes Batiz, ktorý zastupoval aj svojich bratov („*Petrus, Nicolaus et Marcus, Joannes et Michael*“), prítomní bol tiež spišský župan a gróf spišských Sasov Eliáš, Henrich zo Spišskej Soboty, prisažní spišskej stolice a „*množstvo šľachtených mužov*“²¹. Súčasťou sprievodu boli i dvaja richtári dvoch v tom čase už prosperujúcich spišských mestiek: Gotšalk (*Gothalcus*) z Matejoviec a Froling z Veľkej.

Komes predložil kancelárii hodnoverného miesta v Spišskej Kapitule listinu kráľa Bela IV., na základe ktorej získal les „*Chetena, sub montibus vicinis ultra Welkam sita, inter duas aquas* [Chetena pod horami v tesnej blízkosti Veľkej, medzi dvoma povodiami]“²². Prepošt skontroloval listinu, overil totožnosť richtárov a na žiadosť Batiza a jeho bratov vystavil richtárom škultéciu na územie *Chetene*, ktoré sa v listine spomínalo raz ako les, inokedy ako lúka. „*Prima*

¹⁸ RÁBIK, Vladimír. *Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku, Nemecké osídlenie (východné Slovensko)*, 1. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 20.

¹⁹ ENDRÖDY, Ján. Veľký Slavkov v stredoveku. In SOJÁK, Marián et al. *Veľký Slavkov od praveku po súčasnosť*. Veľký Slavkov : Obec Veľký Slavkov, 2021, s. 62.

²⁰ SCHMAUK, Michael. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Szepesváraljæ : Typis typographiæ episcopalis, 1889, s. 12.

²¹ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 142.

²² Ibidem, s. 134.

meta est in prato, quod dicitur Chetene [Prvá hranica je na lúke, ktorá sa volá Chetene]²³

Obaja richtári sa v ten deň stali šoltýsmi.²⁴ Šoltýsi mali zaľudniť pusté, neobývané, no na obrábanie vhodné územie. Ako kolonizační agenti dostali od zemepána niektoré šľachtické práva. Časť majetku pripadla lokátorom, časť stavbe kostola a fary. Pretože obrábanie zeme išlo zo začiatku ťažko, nová obec bola šestnásť rokov (*sedecim annorum*) oslobodená od platenia daní.²⁵ Po ich uplynutí mali platiť zemepánovi nájom, takzvaný census.²⁶ Po uplynutí daňovej slobody mali osadníci každoročne na sviatok Očisťovania Panny Márie (2. februára) odovzdávať Batizovi a jeho bratom jedno ferto čistého striebra²⁷ z každého úrodného lánu. V prípade, žeby sa Batiz musel zúčastniť vojny, ktorú organizoval kráľ mimo kráľovstva, poplatok osadníkov bola jedna vážka striebra²⁸. V prípade, žeby kráľ zavítal na Spiš, alebo bola vyrubená mimoriadna daň, obce na území Chetiny platili iba polovičnú sumu.

Šoltýsi sa mali postarať „*ut ipsas extirpent, et in agros fertiles tran-*smutent, *ibidem populos covocent, et villam vel villas pro sue possibilitate more theutonico edificent* [aby sa na zverené územie prisťahovali osadníci, vyklčovali zalesnené územie a premenili ho na úrodné polia. Dedina alebo dediny, ktoré by tak vznikli, sa mali riadiť podľa nemeckého zvykového práva].“²⁹ Kolonisti mali právo na vlastný kostol so slobodnými desiatkami a s vlastným farárom, ktorého si mali zvoliť podľa

²³ Ibidem, s. 142.

²⁴ Batiz nezaložil Batizovce priamo, ale prostredníctvom lokátorov (lokátor: škultét, šoltés, šoltýs, fojt). Išlo o dedičných richtárov z neďalekých mestečiek Matejovce a Veľká. Od Batiza dostali poverenie vyklčovať les, zúrodniť zem, založiť dediny a pozvať do nich obyvateľstvo. Výraz *šoltýs/škultét* pochádza z nemeckého Schultheiß (vymáhateľ podľžnosti; Schuld: podľžnosť, dlhované plnenie; heißen: rozkázat, vyzvať, primäť) a označovalo súdno-výkonné právomoci šoltýsa. BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 136.

²⁵ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 136 – 137.

²⁶ ASCÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 83.

²⁷ Latinské slovo *ferto* alebo *ferton* vzniklo z nemeckého *Vier-dung*, *Firdung* alebo *Viertel* vo význame štvrtina niečoho. Išlo o stredovekú jednotku váhy, ktorá sa používa v Strednej Európe v 12. – 16. storočí. Ferto bola štvrtina hrivny. Spišská hrivna vážila 210,461 g, teda štvrtina hrivny bola 52,62 g striebra, a to bolo 12 grošov.

²⁸ Vážka striebra boli tri uncie a jedna uncia bola dvanásťtina ferta. Podľa gelnického registra z roku 1278, ktorý vychádzal z budinského colného registra, 1. vážku striebra stal sud vína alebo päť metrákov vosku.

²⁹ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 136.

zvyku ostatných Sasov žijúcich na Spiši. Na voľbe farára sa podieľali obaja šoltýsi (prípadne ich dediči) a noví osadníci, pričom všetci mali rovnaký hlas. V prípade, žeby medzi zemepánmi a spomenutými richtármi vznikli spory, mali sa riešiť podľa spišského zvykového práva.³⁰

Spišské zvykové právo v druhej polovici 13. storočia

Spišské zvykové právo (*consuetudinem et modum Scepusiensium sententias*) alebo Zipser Wilkühr³¹, ktorým sa riadili šoltýsi a kolonisti Batizoviec, predstavovalo súhrn prinesených právnych noriem a zvyklostí spišských Sasov.³² Prvou kodifikáciou práv bolo kolektívne privilégium, ktoré im udelil Štefan V. v roku 1271.³³ Vydal ho krátko potom, ako sa stal samostatným vládcom Uhorska. Na jeho základe sa upravovali už dovtedy zaužívané slobody.

Jednou z výsad bola slobodná voľba richtára a farára. Tieto privilégia však neboli udelené len jednej konkrétnej nemeckej komunite, ale celému spoločenstvu Sasov na Spiši.³⁴ Vplývala na to rovnaká etnicita a rovnaké záujmy v tomto regióne. V skutočnosti forma osídlenia stierala rozdiely medzi mestom a vidiekom, takže obyvatelia novozaložených miest a slobodní sediaci mali rovnocenné právne postavenie.

³⁰ „[...] *secundum consuetudinem et modum Scepusiensium sententias* [...]“ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 142.

³¹ Pred rokom 1370 spišskí Nemci žili podľa nepísaných obyčajov, ktoré sa v uvedenom roku spísali do Wilkühru. DEMKÓ, Kálmán. Szepesvármegye városi levéltára. In *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 1889, Lőcse : NYOMATOTT REISS J. T. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, 1889, s. 89.

³² MERTANOVÁ, Štefánia. *Vznik a vývoj spišského práva*. In MARSINA, Richard (zost.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 91 – 97.

³³ Originál listiny sa nezachoval, ale je v tranzumppte listiny Hodnoverného miesta v Spišskej Kapitule z roku 1321, ktorý je uložený v Štátnom archíve v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Provincia XVI spišských miest, 6, B I/1, kde je uvedené, že bola vydaná „*octo kalendas septembris*“, čo je 25. august. Rovnako uvádza aj WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani*, I, Vienna : Trattner, 1774, s. 191, ale aj HOMZA, Martin. Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia. In *Historia Scepusii*, I, Bratislava – Krakow : Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava a Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Krakow, 2009, s. 157. Avšak Ivan Chalupický uvádza dátum 24. 11. 1271 porovnaj: CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In BRÖSTL, Alexander – POLLÁK, Miroslav. *Ľudské práva a slobody na Spiši v minulosti*. Levoča : OZ KRÁSNY SPIŠ, 2017, s. 15 – 18.

³⁴ FEKETE NAGY, A *Szepesség területe*, s. 331.

Na výhodnejšie práva novousadlíkov postupne prechádzalo i pôvodné slovanské obyvateľstvo.³⁵ Z listín vyplýva, že saská provincia bola od počiatku samostatná a jej sídlo sa nachádzalo v Levoči.

Príchod hostí vytváral predpoklady pre vznik rozmanitejších hospodárskych, stavebných, kultúrnych aktivít, s ktorými bol spojený rozvoj.³⁶ Krátko po odchode Mongolov sa vo výsadnej listine Bela IV. z roku 1243 uvádzalo, že spišský gróf ma súdiť spišských Nemcov podľa saských zvykov. Znamená to, že boli vyňatí spod súdnej právomoci spišského župana. Ten bol kompetentný súdiť len peňažné spory, desiatkové spory a lúpeže. Výsadnou listinou im boli udelené niektoré hospodárske výsady, vrátane oslobodenia od platenia mýta a daňových povinností, čo sa opakovanie potvrdzovalo jednak v listinách vystavených Batizovi, jednak v dokumentoch pre jeho lokátorov. Privilégium Štefana V. z roku 1271 neustanovovalo právnu zvyklosť Sasov ako jedinu či hlavnú. Privilégium stanovovalo niektoré povinnosti týkajúce sa výmeny mincí, pohostenia kráľa, platobných povinností, vojenskej služby či právomoc voľby farára.

Spišské zvykové právo inšpirovalo Mariášiovcov natoľko, že sa ho rozhodli použiť i v lokalite *Chetene*. Očakávalo sa, že osídľovanie podľa nemeckého práva vyvolá priaznivý hospodársky efekt a urýchli samotný proces osídľovania. Keďže Gotšalk a Froling získali privilégiá spišských Sasov, ktoré boli pôvodne určené nemeckým osadníkom, mohlo to viesť k postupnému začleňovaniu novozníknutých obcí do Spoločenstva spišských Sasov.³⁷ K tomu však nedošlo, hoci získané výsady vytvárali predpoklady pre hospodársky a právny vývoj týchto sídlisk na mesto a odzrkadlilo sa to i v cirkevno-správnej oblasti.

Podoba duchovnej správy

Batizovská farnosť koncom 13. storočia podliehala Spišskému prepoštstvu. Spišský prepošt mal právo vizitovať farnosť vo svojej ju-

³⁵ CHALUPECKÝ, *Prehľad vývoja verejnej správy*, s. 119 – 145.

³⁶ AVENARIUS, Alexander – LUKAČKA, Ján. Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku, Kultúrno-historické súvislosti. In BURAN, Dušan et al. *Gotika, Dejiny slovenského národného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2003, s. 15.

³⁷ RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006, s. 83.

risdikcii. S veľkou pravdepodobnosťou došlo k tomu už v roku 1308.³⁸ Išlo o diecézne územie Ostrihomskeho arcibiskupstva, no prepozitúra fungovala ako jej vysunutá kancelária. Spišský prepoš vystupoval ako generálny vikár ostrihomskeho arcibiskupa *in spiritualibus*³⁹, ale mal tiež rozsiahle kompetencie v správnej a súdnej moci.⁴⁰ Prameň svedčí o tom, že pravdepodobne už v roku 1308 spišský prepoš Pavol vizitoval Batizovce.⁴¹ Farnosť tvorilo množstvo súčastí: farníci, farár, kostol, *cura animarum* (pastoračná starostlivosť), cirkevná jurisdikcia, hranice, povinnosti, zabezpečenie farára a kostola, rezidencia farára a podobne. Vizitácia predstavovala úradnú návštevu spojenú s kontrolou, ale aj vysluhovaním sviatostí. Išlo o náročné podujatie pre všetky zainteresované strany. Z nariadenia biskupa vyplývalo, že sprievod vizitujúceho prepošta mohlo tvoriť dvadsať šesť mužov a tridsať koní. Vizitátor nesmel prijať od vizitovanej farnosti či farára žiadne peniaze.⁴² Obdobie, kedy sa konali vizitácie, bolo stanovené mimo hlavných poľnohospodárskych prác, a to v čase medzi sviatkom svätého Michala a Popolcovou stredou.

Z donačnej listiny je zrejmé, že počiatky farnosti na Batizovej drážave priamo súviseli so založením obce. Zakladateľom farnosti v Batizovciach nebol biskup, ale zemepán. Osadníci získali právo na kostol so slobodnými desiatkami, pričom farára si mali zvoliť „*podľa zvyku ostatných Sasov žijúcich na Spiši*“⁴³. Bola to významná výsada vo viacerých ohľadoch. Rozhodujúcim momentom pre jej vznik však nebola stavba kostola, ale jej teritoriálne vymedzenie, ktoré kopírovalo hranice obce, respektíve chotára. Na voľbe farára sa okrem osadníkov podieľali lokátori (prípadne ich dediči), pričom všetci mali po jednom hlase. Keďže panovník chcel osídliť neobývané územie, priťahoval pozornosť potenciálnych osadníkov udeľovaním takýchto slobôd. Podľa saského práva osadníci prevzali povinnosť postarať sa o svojho farára.

³⁸ FEKETE NAGY, A *Szepesség területei*, s. 204; IVÁNYI, A *Márkusfalvi Máriássy család levéltára*, s. 19.

³⁹ *in spiritualibus*: v duchovných veciach

⁴⁰ ERDŐ, Péter. Právne postavenie spišského prepošta v Ostrihomskej arcidiecéze. In HRONJÁK, Ľuboslav (ed.). *Z dejín spišského prepošstva*. Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2010, s. 24 – 25.

⁴¹ FEKETE NAGY, A *Szepesség területei*, s. 204; IVÁNYI, A *Márkusfalvi Máriássy család levéltára*, s. 19.

⁴² WAGNER, *Analecta Scepusii*, I, s. 191.

⁴³ BÁRDOSY – SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 142.

Farár získal beneficium, ktoré sa skladalo z ubytovania a obživy, pričom jeho povinnosťou bolo odslúžiť denne jednu omšu.

Treba povedať, že staviteľmi kostolov na Spiši boli najčastejšie remeselníci vyučení levočskou staveľskou školou a odtiaľ sa rozchádzali za prácou po celom regióne.⁴⁴ Stavebné technologické postupy sa však mohli dostávať aj inou cestou. Niektorí autori tvrdia, že na Slovensku prevažovala aj moravská prípadne nemecká stavebná tradícia.⁴⁵ Kostoly a ich výstavba mohla mať v arpádovskom období viacero variantov. Budovali sa v blízkosti ciest, v strede osady, na jej okraji, na prirodzených vyvýšeninách, na starobyklých pohanských kultových miestach a podobne. Otázkou ostáva, čo rozhodovalo o ich veľkosti. Bol to fundátor, jeho najbližší okruh alebo počet obyvateľov? Najstaršie kostoly mali veľkosť od niekoľkých metrov štvorcových do niekoľkých desiatok. Jozef Špirko v diele *Umelecko-historické pamiatky na Spiši* uviedol, že najstaršou časťou batizovského kostola bola veža.⁴⁶ Jej počiatky dotal na koniec 13. alebo začiatok 14. storočia, teda do obdobia usádzania sa prvých osadníkov. Keďže nepoznáme presný dátum výstavby kostola, datuje sa do tohto medziobdobia. Kostoly sa neraz stavali po častiach, najprv boli nezriedka iba drevené. Aj preto veže a sanktuária niektorých spišských kostolov majú nejednotný sloh.

Existencia prístahovaleckého obyvateľstva počítala so zväčšovaním kostola. V prípade potreby sa pred nimi napli plachty, jeden koniec sa pripevnil na stenu veže a druhý na zaistené koly. Ostatné časti kostola boli zbudované provizórne a často len z dreva. Keďže takéto stavby neboli náročné na materiál, na ich výstavbu stačila miestna pracovná sila. Veža bola priechodná. Oltár stál uprostred kostola, takže viaceré staršie kostoly majú dve pastofória na uchovávanie Eucharistie. Staršie sa nachádzalo na bočnej strane lode, kým mladšie vo svätyni. Kamenné kostoly neboli hneď preklenuté, ale prekryté drevenou povalou, čo bol aj prípad batizovského kostola, ktorý vykazuje tri viditeľné fázy prestavby, respektíve dostavby.

⁴⁴ ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši*. Architektúra. Spišská Kapitula : vlastným nákladom, 1936, s. 104.

⁴⁵ MAŘÍKOVÁ – KUBKOVÁ, Jana. Nové směry ve výzkumu raně středověké architektury. In DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Petr (eds.). *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 85 – 97.

⁴⁶ ŠPIRKO, *Umelecko-historické pamiatky na Spiši*, s. 107.

Podobu kostola ovplyvňovali religiózne a estetické predstavy osadníkov. Podstatnú úlohu malo symbolické posolstvo chrámu. Pôvodne bol kostol zasvätený svätému Jánovi Krstiteľovi.⁴⁷ Kult svätca prítomný v patrocíniu kostola a oltára hral dôležitú úlohu. Vlastníctvo vzácnjej relikvie svätca bolo vecou prestíže. Spolu so všetkými k nemu náležiacimi prejavmi zbožnosti, vrátane architektúry, svätec mal aj politickú dimenziu. V tomto prípade súvisel s vlastníkom obce. Ján Krstiteľ po latinsky Joannes Baptista bol krstným patrónom komesa Batiza. Svätec mal však predovšetkým evanjelizačnú funkciu. Oslovoval ľudovú predstavivosť a v novo-osídlennej oblasti pomáhal pochopiť Kristov odkaz.

Kostol na tomto území patril do kategórie patronátnych alebo vlastníckych kostolov. Enormnú zásluhu pri dotváraní kostola mali Mariášiovci. Nie je vylúčené, že podľa vtedajších štandardov ho plánovali využívať ako pohrebnú kaplnku. Ďalším motívom mohlo byť aj etablovanie sa rodu patróna v centre rozsiahlej majetkovej domény tejto oblasti. V súvislosti so zemepanskými kostolmi sa vžil názor, že stáli v blízkosti zemepanského sídla a slúžili ako rodová hrobka, prípadne sa v nich nachádzal hrob zakladateľa. Ďalším identifikačným znakom bola západná empóra pre šľachtickú rodinu.⁴⁸ Toto evokuje predstavu, že stavba kostola bola spojená s ekonomickými možnosťami fundátora.⁴⁹ Odzrkadľovala jeho majetkové zabezpečenie a vzťah k miestu. Batizovce boli však rodovou doménou Batizových potomkov až od polovice 14. storočia, kedy Mariášiovci odkúpili škultéciu od Jána Hanka za dvestopäťdesiat zlatých.⁵⁰ Vznikol vlastnícky vzťah k sakrálnemu objektu, ktorý stál na ich majetku. Kostol však neslúžil prioritne ako súkromná kaplnka zemepána, ale obyvateľstvu obce ako farský kostol. Napriek tomu kostol bol pánsky, respektíve vlastnícky.

Zásluhou Mariášiovcov bol kostol udržiavaný z ich prostriedkov, no na druhej strane mohli ním disponovať i v majetkovoprávnom zmysle. Mohli ho predať či darovať, čo sa prejavilo v 16. storočí. Okrem toho mali plnú moc nad jeho duchovnou správou. Ako vlast-

⁴⁷ HRADSKZY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1903 – 1904, s. 228 – 229.

⁴⁸ POMFYOVÁ, Bibiana a kol. *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, 1. Bratislava : FO ART, 2015, s. 64.

⁴⁹ FEKETE NAGY, A *Szepesség területei*, s. 204; IVÁNYI, A *Márkusfalvi Máriássy család levéltára*, s. 19.

⁵⁰ SEDLÁK, Regesta diplomatica, 1, s. 482; IVÁNYI, A *Márkusfalvi Máriássy család levéltára*, s. 29.

níci mali právo investitúry, teda mohli dosadzovať alebo odvolávať dušpastiera. Pre vlastníka nebol kostol iba kapitálom, ale aj formou duchovnej zábezpeky. Kňazi boli povinní zahrnúť pána a jeho príbuzenstvo do svojich modlitieb a odslúžiť ročne určený počet omší za patróna kostola. Patronátne právo však do veľkej miery obmedzovalo cirkevnú moc a bolo v rozpore s rímskym cirkevným právom. Mariášiovci v tomto smere napodobňovali panovníka. No nielen oni. Odrážal sa v tom sociálny vývoj uhorskej spoločnosti a obraz feudálnej štruktúry krajiny. V rámci nej nadobudli zemepáni takú moc, že si nárokovali na cirkevné práva a z kostola či farnosti, ktorá sa nachádzala na ich území, si urobili súkromnú vec.

Napriek tomu, že Batizovce sa rozvíjali podľa výsad spišských Sasov, neboli zakomponované do Bratstva dvadsiatich štyroch spišských kráľovských farárov. Zostali sídlom s dedinskými znakmi, hoci nie všetky farnosti Bratstva patrili medzi mestské lokality. Batizovská farnosť bola súčasťou tzv. dištriktu horného toku Popradu.⁵¹ Dotkol sa jej tiež fenomén kumulovania farností a farských benefícií. Súviselo to aj s tým, že Spišské prepošstvo nemalo dostatok kňazov. Viacerí duchovní pochádzali spoza hraníc Uhorska, odkiaľ prišli spolu s nemeckými osadníkmi. Nie všetci kňazi boli schopní kázať a vysvetľovať evanjelium. Vedeli iba odslúžiť omšu.

Ako prvý známy farár, ktorý bol súčasťou cirkevnej správy na tomto území, figuroval „*Menhardus Plebanus de villa Botiz*“⁵². V roku 1292 bol farárom v Spišskej Sobote⁵³ a od roku 1331 vo Švábovciach.⁵⁴ V oboch uvedených farnostiach bol členom bratstva. V súvislosti s novou farnosťou, môže to naznačovať existenciu farskej školy v Batizovciach. K zakladaniu farských škôl na Spiši sa zaväzovali predovšetkým farári Bratstva dvadsiatich štyroch spišských kráľovských farárov.⁵⁵ Dá sa predpokladať, že i v Batizovciach mohla byť zriadená farská škola, keďže farár takúto školu viedol dovtedy v Spišskej Sobote a potom i vo Švábovciach. Navyše nešlo o žiadnu mimoriadnu

⁵¹ Matejovce (Villa Matthaei), Veľký Slavkov (Maiori Zalock), Gerlachov (Gerliczdorff), Batizovce (Villa Botyzi), Lučivná (Luczyna), Štrba (Ctyzrbán), Važec (Vag), Kravany (Craan), Spišské Bystré (Kwbach), Gánovce (Villa Johannis), Stráže (Villa Michaelis), Hozelec (Hosulcz), Spišská Teplica (Tepplyka).

⁵² SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 29.

⁵³ IVÁNYI, *A Márkusfalvi Máriássy család levlértára*, s. 23.

⁵⁴ SCHMAUK, *Supplementum analectorum*, s. 80.

⁵⁵ WEBER, Samuel. *Geschichte des Stadt Leibitz mit Bezug auf die Vergangenheit Zipsens und Ungarns aus Veranlassung des Millenniums*. Kesmark : Paul Sauter, 1896, s. 15.

aktivitu. Tento typ škôl vznikol od 12. storočia podľa rozhodnutia Lateránskeho koncilu (1179). Bratstvo farárov kráľovských miest sa však zaviazalo k jeho svedomitému plneniu. Cirkev pri zakladaní či vedení škôl sa mohla oprieť o svetskú moc, ktorá jej bola v tom nápomocná. Okrem farského desiatku na chod školy prispieval i zemepán, a to ako patrón farnosti. Obyčajne išlo o slobodnú pastvu dobytku na obecnom pasienku, ročný zosyp 8 – 12 korcov obilia a istého množstva dreva na kúrenie. Vzdelávanie bolo sezónne, prevažne biblicko-náboženské a učilo sa výlučne naspamäť.

V roku 1292 sa farár spolupodieľal na založení benediktínskeho Kláštora Panny Márie v Štôle. Kláštor vznikol s dovolením ostrihomského arcibiskupa. Zrejme sa predpokladalo, že kláštor zabezpečí dušpastiersku starostlivosť na novom území a prispeje i k jeho hospodárskemu a kultúrnemu rozvoju. Benediktíni tradične vytvárali centrá zbožnosti, podieľali sa na modernizácii, rozvoji poľnohospodárstva a remesiel, ale aj školstva, kultúry a medicíny. Benediktínske kláštory v Uhorsku vplývali na svoje okolie tým, že boli miestami púti a súběžne s tým vynikali poľnohospodárskou, zdravotníckou a sociálnou činnosťou. V kláštore v Štôle bola písárska dielňa, z ktorej sa zachovali dva manuskripty.⁵⁶

Záver

Analýzou donačnej listiny Bela IV. z roku 1264 sme chceli odhaliť, ako okrem politických a hospodárskych zámerov prispela k dotváraniu cirkevnej správy. Dŕžava komesa Batiza sa stala súčasťou rýchlo sa vyvíjajúcej stredovekej farskej siete spišského prepošstva. Novovzniknutá farnosť patrila do Bratstva Horného toku Popradu, pričom väčšina farností v tejto oblasti vznikla práve na prelome 13. a 14. storočia. Prepošstvo dokázalo zúročiť lokátorskú politiku spišskej šľachty a zároveň ju vedelo vhodne usmerniť. Patronátne právo šľachty zohrávalo kľúčovú úlohu a ukázalo sa ako vzájomne prospešné. Komes Batiz však preferoval osídliť darované územie pod Tatrami prostredníctvom školtécie.⁵⁷ Šoltýsi dali územiu svojho ducha, v tom najlepšom slova zmysle, pričom rešpektovali zemepána, čo sa prejavilo v názve obce

⁵⁶ OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007, s. 9.

⁵⁷ CHALUPECKÝ, *Najstaršia šľachta na Spiši*, s. 78.

a patrónovi kostola. Vlastne až vďaka šoltýsom došlo k lokácii prvých osadníkov, a tým aj vzniku farnosti a stavbe kostola. Podiel prepošstva na vzniku farnosti spočíval v rešpektovaní voľby farára, keďže išlo o právo, ktoré udelil kráľ osadníkom, no na druhej strane si nárokovala na jej vizitovanie. Treba tiež dodať, že otázka implementovania cirkevnej správy na darovanom území nepredstavovala jednorazový akt, ale išlo o proces. Po vyše dvadsiatich rokoch, vznikla ďalšia listina. Komes Batiz sa v roku 1286 dostavil pred cirkevnú vrchnosť v Spišskej Kapitule, aby s komesom Menhardom zo Spišskej Soboty uzavrel kúpno-predajnú zmluvu. Na jej základe predal Menhardovi a jeho dedičom polovicu svojej novozaloženej dediny Batizovce aj so všetkými náležitosťami, ktoré vlastnil podľa privilégia Bela IV. z roku 1264 za 85 mariek čistého striebra do plnej a večitej držby. Z iných listín vyplýva, že kúpno-predajná zmluva sa nedotkla práv osadníkov.⁵⁸ Nový majiteľ, komes Menhard, sa venoval zakladaniu ďalších obcí a kostolov na tomto území. Vďaka tomu vznikla obec Nová Lesná a Menhardov syn Gerlach v rámci svojich feudálnych aktivít založil na území lesa *Chetene* obec Gerlachov i s kostolom. Ako však zo zachovaných prameňov vyplýva, aj tieto aktivity nadväzovali na listu z roku 1264 a prispievali k rozvoju cirkevnej správy na Spiši zapadajúcej do dobového kontextu osídľovacej politiky uhorských kráľov.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- BÁRDOSY, Joannes – SCHMAUK, Michael. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802.
- FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 4/3. Budae : Typis Regiae universitatis ungaricae, 1829.
- FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest : Magyar Akadémia, 1934.
- IVÁNYI, Béla. *A Márkusfalvi Máriássy család levéltára: 1243 – 1803. In Közlemények Szepes Vármegye Múltjából*. Lőcse : Szepesmegyei történelmi társulat, 1917.

⁵⁸ FEKETE NAGY, A *Szepesség területi*, s. 351 – 355.

- SCHMAUK, Michael. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Szepesváraljae : Typis typographiae episcopalis, 1889.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 1. Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae. 1980.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 2. Bratislava : VEDA, 1987.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani*, I, Vienna : Trattner, 1774.

Zoznam bibliografických odkazov

- ASCÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955.
- AVENARIUS, Alexander – LUKÁČKA, Ján. Slovensko v období vrcholného a neskorého stredoveku, Kultúrno-historické súvislosti. In BURAN, Dušan et al. *Gotika, Dejiny slovenského národného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2003, s. 14 – 33.
- BENKOVÁ, Eva. Prítomnosť Mariášiovcov v Gemeri v kontexte súdneho sporu s Bubekovcami a pánmi zo Štítnika o majetky panstiev Brzotín a Krásna Hôrka. In *Historia nova*, 2010, roč. 1, č. 2, s. 32 – 52.
- KAYSER, Michael. *Compendium historicum familiae Mariássy de Márkusfalva*. Posonii : Typis Simonis Petri Weber, 1803.
- DEMKÓ, Kálmán. Szepesvármegye városi levéltárai. In *A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 5, Lőcse : NYOMATOTT REISS J. T. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, 1889, s. 113 – 118.
- ENDRÖDY, Ján. Veľký Slavkov v stredoveku. In SOJÁK, Marián a kol. *Veľký Slavkov od praveku po súčasnosť*. Veľký Slavkov : Obec Veľký Slavkov, 2021, s. 58 – 70.
- ERDŐ, Péter. Právne postavenie spišského prepošta v Ostrihomskej arcidiecéze. In HRONJÁK, Ľuboslav (ed.). *Z dejín spišského prepošstva*. Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojašáka, 2010, s. 23 – 29.
- GOJDIČ, Ivan. Spišské mestá a ich vývoj. In HOMZA, Martin – GLADKIEWICZ, Ryszard (ed.). *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław : Lúč, 2003.
- HERUCOVÁ, Angelika. Voľba o babenberské dedičstvo a Štefan V. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 1, s. 3 – 12.

- HOMZA, Martin. Politické dejiny Spiša do začiatku 14. storočia. In *Historia Scepusii*, I, Bratislava – Krakow : Katedra slovenských dejín UK FiF Bratislava a Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellonskiego Krakow, 2009, s. 126 – 311.
- HRADSZKY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1903 – 1904.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Najstaršia šľachta na Spiši. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (zost.). *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 77 – 80.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In BRÖSTL, Alexander – POLLÁK, Miroslav. *Ludské práva a slobody na Spiši v minulosti*. Levoča : OZ KRÁSNY SPIŠ, 2017, s. 15 – 18.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana. Batizovce v prameňoch (1264 – 1914). In SOJÁK, Marián et al. *Batizovce v zrkadle dejín*. Batizovce : Obecny úrad v Batizovciach, 2004, s. 42 – 53.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana. Postavenie dedinskej šľachty na Spiši. In *Forum historiae*, 2008, č. 2, s. 1 – 11.
- LABANC, Peter. Spoločenská situácia na Spiši za vlády posledných troch Arpádovcov. In ŠTEVÍK, Miroslav (ed.). *Spiš v 12. a 13. storočí*. Stará Lubovňa : Lubovnianske múzeum, 2011, s. 160 – 179.
- MERTANOVÁ, Štefánia. *Vznik a vývoj spišského práva*. In MARSINA, Richard (zost.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 91 – 97.
- MÁRIÁSSY, Péter. *X storočí rodu Máriássy*. Košice : Harlequin 2006.
- MAREK, Miloš. O pôvode a najstarších dejinách Mariášiovcov. In *Studia Historica Tyrnaviensia*, 9-10. Krakow : Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 17 – 45.
- MARSINA, Richard. Štruktúra šľachty na Slovensku v 9. – 13. storočí. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (zost.). *Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku*. Bratislava : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 35 – 44.
- MARÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana. Nové smery vo výzkumu raně stredoveké architektury. In DOLEŽALOVÁ, Eva – MEDUNA, Petr (eds.). *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno Petru*

- Sommerovi k životnímu jubileu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 85 – 97.
- OLEXÁK, Peter. *Kodikológia*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007.
- POMFYOVÁ, Bibiana et al. *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*, 1. Bratislava : FO ART, 2015.
- RÁBIK, Vladimír. *Kapitoly z dejín osídlenia Slovenska v stredoveku, Nemecké osídlenie (východné Slovensko)*, 1. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012.
- RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku. (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006.
- ROHÁČ, Peter. II. Česko-uhorská vojna o bábenberské dedičstvo 1260 a bitka pri Kressenbune. In *Vojenská história*, 2016, roč. 20, č. 2, s. 23 – 44.
- SOJÁK, Marián. Najstaršie dejiny Batizoviec. In SOJÁK, Marián et al. *Batizovce v zrkadle dejín*. Batizovce : Obecný úrad v Batizovciach, 2004, s. 34 – 74.
- ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Architektúra. Spišská Kapitula : vlastným nákladom*, 1936.
- VARSÍK, Branislav. Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In MARSINA, Richard (zost.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 11 – 20.
- WEBER, Samuel. *Geschichte des Stadt Leibitz mit Bezug auf die Vergangenheit Zipsens und Ungarns aus Veranlassung des Millenniums*. Kesmark : Paul Sauter, 1896.

doc. PhDr. Peter Olexák, PhD.
 Katolícka univerzita v Ružomberku
 Filozofická fakulta, Katedra histórie
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: peter.olexak@ku.sk
 ORCID ID: 0000-0002-3667-9612

Pôsobenie talianskeho rodu Noffry na Bojnickom hradnom panstve v 15. storočí

Activity of the Italian Noffry family on the Bojnice castle in the 15th century

KAMILA PÍŠOVÁ

ABSTRACT: This article is devoted to more than 50 years of activity of the Italian family Noffry in Bojnice in the 15th century. In the first part, the contribution clarifies the beginnings of their activity in Hungary in general, later it focuses on their property conditions in connection with the Bojnice castle estate. The next part give consideration to the activities of the Noffrys during the Hussite and Brethren movement, the support of Sigismund of Luxemburg and measures to defend their properties. The final part evaluates their contribution in the field of culture and religion with regard to preserved written sources and church monuments.

KEYWORDS: Noffry family, Bojnice castle, 15th century, Hussites.

Bojnice ako centrum hradného panstva vystriedali od čias prvej písomnej zmienky (1113) viacerých majiteľov, ku ktorým sa radili napr. šľachtici z rodu Hont-Poznanovcov, Matúš Čák Trenčiansky, Gilethovci, Ladislav Opoľský, či páni z Jelšavy. S prelomom prvej tretiny 15. storočia, v rastúcej politickej a spoločenskej kríze, prichádza na územie Bojnického hradného panstva nový šľachtický majiteľ – rod Noffryovcov, pôvodom z talianskej Florencie.¹ Podobne ako väčšina Talianov, si svoje meno založili na skúsenostiach spojených s mincovníctvom a bankárstvom. Vďaka svojej politickej, hospodárskej a kultúrnej obratnosti pôsobili v Bojniciach viac ako päťdesiat rokov,² zaslúžili sa o rozvoj náboženskej kultúry a výrazne pomohli v bojoch proti husitským vojskám, predovšetkým na území stredného Slovenska.³

¹ KOVÁČ, Ján et al. *Bojnice*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 49.

² MENCLOVÁ, Dobroslava. Bojnický zámok. In *Pamiatky a múzeá*, 1954, roč. 3, č. 3, s. 111.

³ MALEČKA, Jaroslav – REMIÁŠOVÁ, Marta. *Z dejín Bojnického zámku*. Martin : Osveta, 1989, s. 11.

Počiatky pôsobenia

Uhorsko už v 12. storočí slúžilo ako imigračná krajina, neskôr, v 13. storočí sa v radoch nižšej šľachty a medzi občanmi objavovali Francúzi, Valóni alebo Nemci zmiešaní s Maďarmi a Slovanmi. Za vlády Anjuovcov sa tu usídlili viaceré talianske rodiny, medzi nimi i reprezentanti významných florentských obchodných domov, ktorí ako následní členovia uhorského dvora obsadzovali vplyvné pozície. Patrili k nim napr. Filippo Scolari, neskorší gróf Temešváru a „*Onofrius Bardi*“.⁴ Práve v súvislosti s panovníkom Karolom Róbertom Martin Štefánik poukazuje na aktuálny kurz uhorskej hospodárskej (ekonomickej) politiky v kontexte nových finančných zdrojov získavaných z daní, monopolného postavenia v oblasti lukratívnych odvetví, či početných ekonomických i hospodárskych reforiem.⁵ Nakoľko sám kráľ bol pôvodom z oblasti s vysokou a rozvinutou úrovňou finančného sektora (Taliansko) a zároveň jeho vlastný príchod na územie Uhorska financovali významné florentské obchodné domy, začali Florenti v obchodnej oblasti postupne nahrádzať Benátčanov.⁶ V polovici 14. storočia sa medzi najväčších finančných magnátov radili Bardiovci, ktorí okrem iných štandardných finančných operácií spravovali aj pápežské desiatky niekoľkých krajín.⁷ V prípade Žigmunda Luxemburského dokonca Gisela Beinhoff uvádza, že kráľ sa v súvislosti s vymenovaniami a privilégiami zachoval voči Talianom vyslovene veľkoryso.⁸ K významným osobnostiam aktívne zasahujúcim do hospodárskej situácie krajiny sa radí už spomínaný Filippo Scolari, aktívny finančník z Florencie, ktorý si vybudoval kariéru v Uhorsku na prelome 14. a 15. storočia a zároveň výrazne zasiahol do dejín mesta Kremnice, kde zastával funkciu komorského grófa.⁹ Medzi ďalšie dôležité postavy súvisiace s hospodárskou poli-

⁴ BEINHOF, Gizela. *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 1995, s. 36.

⁵ ŠTEFÁNIK, Martin. Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu talianskych podnikateľov do konca vlády Žigmunda Luxemburského. In *Baníctvo ako požehnanie a prekatie mesta Kremnice. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, konanej v Kremnici v dňoch 26. a 27. júna 2007*. Kremnica : Občianske združenie SOS, 2007, s. 94.

⁶ ŠTEFÁNIK, *Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu*, s. 95.

⁷ ŠTEFÁNIK, *Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu*, s. 97.

⁸ BEINHOF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 43.

⁹ ŠTEFÁNIK, *Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu*, s. 102.

tikou Uhorska sa zaraďuje aj vyššie uvedený člen rodiny Bardiovcov, neskôr bezprostredne súvisiaci s hradným panstvom v Bojniciach.¹⁰

Onofrius Bardi (Bardo Noffry, Onuphrius Nyffor,¹¹ Bardo Onophrius¹²), zakladateľ rodiny Noffryovcov z Florencie, bol od roku 1387 mešťanom Budína. Pravdepodobne pôsobil ako zástupca svojho krajana Filippa Scolariho (nazývaného i Pipa von Ozora alebo Pipa Span,¹³ príp. Pipa Spano¹⁴) – nominálneho vlastníka Kremnického komorskogrófskeho úradu (1399) a grófa soľnej komory. Po údere kráľa Žigmunda proti Florentánom v Uhorsku v dvadsiatych rokoch 15. storočia boli Filippo a Onofrius jedinými reprezentantmi Arnostadt a jeho kapitálu, ktorý sa mohol presadiť vo vplyvnej pozícii.¹⁵ Z chronologického hľadiska bol podľa Gisely Beinhoff práve Onofrius ako prvý v roku 1389 v Budíne vymenovaný za talianskeho radcu.¹⁶ V roku 1413 sa podľa Daniely Dvořákovskej stáva kráľovým familiárom, neskôr tridsiatkovým grófom¹⁷ a následne bol v roku 1417, podobne ako pred ním Scolari, vymenovaný do úradu komorského grófa mesta Kremnice, kde vykonával dohľad nad daňou z ťažobnej činnosti.¹⁸ Gizela Beinhoff dopĺňa biografické údaje o rodine Bardiovcov o ďalšie faktografické informácie. Onofrius Bardi bol v rokoch 1415 – 1427 uhorským komorským grófom kráľa Žigmunda a mincmajstrom v Budíne. Ako už uviedol i Wolfgang von Stromer, so Scolarim patrili k malej skupine Florentánov, ktorá si napriek veľkej vystaňovaleckej vlne udržala svoju pozíciu v Uhorsku.¹⁹ Významné hospodárske funkcie zastávali i ďalší členovia jeho rodiny – synovia Leonardo a Ján boli v rokoch 1435 – 1437 komorskými grófmi v Košiciach a zároveň boli v roku 1435 v uvedenom meste

¹⁰ MENCLOVÁ, *Bojnický zámok*, s. 111.

¹¹ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 47.

¹² NOVÁK, Ján. *Bojnice a ich okolie*. Brno : Občianska Knihotlačiareň, 1922, s. 15.

¹³ BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 170.

¹⁴ DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak a Veda, 2010, s. 327.

¹⁵ STROMER, Wolfgang von: *Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg*. In: *Hamburger Beiträge zur Numismatik*. 1973, roč. 27, s. 95., PROSKE, Veronika. *Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431-1433) : Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption*. Wien : Böhlau Verlag, 2018, s. 53-54.

¹⁶ BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 62, 76.

¹⁷ DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, s. 285.

¹⁸ ŠTEFÁNIK, *Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu*, s. 103.

¹⁹ BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 180.

vymenovaní za príslušníkov dvora.²⁰ Okrem vyššie uvedeného podľa Martina Štefánika zastávali i funkcie tridsiatkových a mincovných grofov v mestách Kremnica, Budín a Pätkostolie.²¹ Práve Leonardo sa ako finančný expert dlhšie časové obdobie zdržiaval v kráľovej blízkosti²² a Ján zastával funkciu hlavného tridsiatkového grófa.²³

Do dejín mestečka Bojnice sa Noffryovci zapísali začiatkom roka 1430²⁴, kedy synovia Onofria Bardiho donáciou kráľa Žigmunda získali Bojnické hradné panstvo, a to výmenou za ich panstvo v Piliške (Pölöske).²⁵ Od tohto času používali prídomek „*de Baymoc*“²⁶ („*Onoffri de Baymoc*“²⁷). Spolu s mestom Bojnica a hradom bratia Leonardo, Ján, Jakub a Bardo (Valentín) získali tiež mestá Prievidzu²⁸ (aj s jej daňami), Pravno a viaceré, v listine vymenované obce (Malá Čausa, Veľká Čausa, Brusno, Jalovec, Ráztočno, Chrenovec, Handlová, Janova Lehota, Koš, Dubnica, Brezany, Poruba, Tužina, Cach, Gajdel, Hradec).²⁹ Pravdepodobne v polovici 15. storočia pribudla do ich vlastníctva aj obec Kaniaňka³⁰ („...*radicibus montis Nichor in ædificatus, filuarumque, quam agri frumentarii, ditior.*“³¹). Uvedená

²⁰ BEINHOF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 187; STROMER, *Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen*, s. 95.

²¹ ŠTEFÁNIK, Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu, s. 103.

²² BEINHOF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*, s. 180.

²³ VARSÍK, Branislav. *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965, s. 58.

²⁴ Ján Kováč a Mikuláš Mišík uvádzajú ako dátum 8. január 1430: KOVÁČ et al., *Bojnica*, s. 47; MIŠÍK, Mikuláš. *Prievidza*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 57. Szerémi a Ernyey uvádzajú dátum 7. februára 1430: „*secundo die festi beatae Dorotheae Virginis et Martyris*“ - SZERÉMI – ERNYEY, József. *A Majthényiak és a Felvidék*. 1. Kötet. Budapest : Benkő Gyula, 1912, s. 678. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/majthnyiaksf01szer/page/678/mode/2up>> [16.5. 2024]; *Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Lévéltár*. (ďalej MOL DL) č. 12198; LUKÁČKA, Ján. Handlová v stredoveku. In MRVA, Ivan – REIFF, Igor (eds.). *Handlová – od praveku po súčasnosť. Monografia mesta I*. Banská Bystrica : Štúdio HARMONY, 2017, s. 33.

²⁵ MOL DL č. 12198.

²⁶ DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, s. 286.

²⁷ SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 678.

²⁸ ŠTEFÁNIK – LUKÁČKA, *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*, s. 356.

²⁹ MOL DL č. 12199; HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnica*, s. 10; KOVÁČ et al., *Bojnica*, s. 47; NOVÁK, *Bojnica a ich okolie*, s. 15-16; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 9.

³⁰ ZEMENE, Róbert M.. Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia. In *Horná Nitra II*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 88.

³¹ BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae historico – geographica IV*. Viennae : impensis Paulli Straubii, 1742, s. 438. [on-line]. Dostupné na internete: <<http://books>>

donácia nepochybne bezprostredne súvisela i so zásluhami bratov v bojoch (Ján Noffry bol skalickým a Bardo kremnickým kapitánom³²) po boku kráľa Žigmunda proti husitom na Morave a na území Čiech.³³ K ďalším významným dôvodom donácie patrí i uhorský rodový pôvod ich matky uvedený aj v samotnej donačnej listine.³⁴ V prospech rastúcej priazne kráľovského dvora hovorí list kráľovnej Barbory z decembra 1430 adresovaný Bardejovčanom, v ktorom im na základe žiadosti Jána, Barda a Leonarda nariaďuje, aby na soľ dovážanú z Poľska neuvaľovali prípadné prekážky.³⁵ Z uvedeného sa zdá, že Noffryovci kontrolovali i obchod so soľou.

Aktivity počas husitského a bratrického obdobia

Bratia Noffryovci, podobne ako predošlí majitelia Bojnického panstva – šľachtici z Jelšavy, predstavovali pre kráľa Žigmunda výraznú oporu v boji proti husitom v jeho krajinách a v konečnom dôsledku i v oblasti hornej Nitry, ktorej sa boje bezprostredne dotýkali.³⁶ Iniciatívu protihusitského ťaženia umocňovali obavy z ideológie hnutia a jeho možného zakorenenia medzi obyvateľmi ich územia.³⁷ Husitské vojská už krátko po zmene vlastníkov Bojnického panstva prenikli na majetky Noffryovcov a nepriaznivo ovplyvnili i životy obyvateľov jeho jednotlivých obcí.³⁸ Ján Kováč s Jánom Novákom uvádzajú, že už v roku 1430 (13. októbra³⁹) žiadal Ján Noffry magistrát Bratislavy o povolenie ukryť víno pred prípadným útokom husitov.⁴⁰ Prvý

google.sk/books?id=NvfSEAMoeJYC&pg=PA413&dq=Bajm%C3%B3cz&hl=sk&sa=X&ei=SJjvUozOG-PH7Abs4YGwCQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> [19.02.2024].

³² ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár*. CD-ROM, heslo Noffri.

³³ MIŠÍK, Mikuláš. *Prievidza*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 57.

³⁴ MOL DL č. 12198, HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 10 – 11; DVOŘÁKO-VÁ, *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, s. 286.

³⁵ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 16; KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 48.

³⁶ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.

³⁷ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 48.

³⁸ REMIÁŠOVÁ, *Pamätnica obce Koš*, s. 14.

³⁹ VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 58.

⁴⁰ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 48; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 17; FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomi X. Vol. 8. Budae, 1843, s. 630.

priamy stret s husitskými výpravami zaznamenalo Bojnické hradné panstvo na svojich majetkoch v roku 1431.⁴¹ Na jeseň zrealizovali husiti jednu z najväčších operácií na Slovensku. Formovali sa v dvoch prúdoch, pričom jeden útok viedli severnou časťou dnešného Slovenska a završili ho obsadením Likavy, druhý útok bol vedený práve územím horného Ponitria – proti Noffryovcom⁴² (za účelom spojenia sa s oddielmi v okolí Nitry), kde sa pomerne ľahkým cieľom stala práve neopevnená Prievidza.⁴³ Táto podľahla plieneniu v rokoch 1431–1434 až niekoľkokrát.⁴⁴

Vojenská stratégia Noffryovcov v boji proti husitským vojskám bola postavená na podpore kráľovnej Barbory, ktorá sa starala o bezpečnosť banských miest a majetkov na Slovenku⁴⁵ a na spolupráci s Kremnicou.⁴⁶ Ďalšia nebezpečná situácia pre panstvo Noffryovcov nastala v roku 1432, kedy sa husitské skupiny približovali až k Bojniciam a do bezprostredného ohrozenia sa dostala opäť Prievidza.⁴⁷ Najaktívnejšou husitskou skupinou operujúcou v oblasti horného toku rieky Nitry bola lednická skupina, ktorej pohyby Ján Noffry prostredníctvom svojich zvedov starostlivo sledoval, nevedel však odhadnúť rýchlosť jej presunov.⁴⁸ Majiteľ Bojníc na všetky informácie pohotovo zareagoval a napísal list obyvateľom Kremnice, 25. novembra 1432,⁴⁹ o aktuálnej situácii, postupe husitov smerom k Bojniciam, ako aj o vypálení jednej z jeho obcí – Nedožier,⁵⁰ čím

⁴¹ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.

⁴² VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 93.

⁴³ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 58; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 10; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 17; MARSINA et al., *Dejiny Slovenska I.*, s. 392; VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 78.

⁴⁴ ŠTEFÁNIK – LUKÁČKA, *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*, s. 356.

⁴⁵ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 16; DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský*, s. 418.

⁴⁶ BECANIOVÁ, Kristína – EZROVÁ, Adriana – MALOVCOVÁ, Božena (eds.): *Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa*. In KACZAROVÁ, Iveta. *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec : Novohradské múzeum, 2001, s. 141.

⁴⁷ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 11.

⁴⁸ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 49; MIŠÍK, *Prievidza*, s. 58.

⁴⁹ *Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠABB), pracovisko Archív Kremnica*. Fond: Magistrát mesta Kremnica, Listiny a listy. (U 473) • 249985, [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/138301/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ-Ob2ZmcnkifQ>> [16.05.2024]; VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 103.

⁵⁰ ZEMENE, *Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia*, s. 149.

ich zároveň požiadal o pomoc.⁵¹ Požiar v Nedožeroch Ján síce s určitosťou neprpisuje husitom, ale celkové znenie listu jednoznačne odráža bezprostredné nebezpečenstvo, v ktorom sa ocitlo jeho panstvo.⁵² Opísanú situáciu nepodcenila ani samotná kráľovná Barbora a rovnako vyzvala Kremničanov, aby Bojníčanom pomohli.⁵³ Podľa Jána Nováka prosba o pomoc adresovaná priamo kráľovnej opäť zdôrazňovala obľúbenosť Noffryovcov na kráľovskom dvore, z čoho plynuli i operatívne pomocné opatrenia z jej strany.⁵⁴ Ján Kováč však v tejto súvislosti informuje, že snaha o pomoc pravdepodobne zlyhala, nakoľko sa husitom opätovne podarilo Prievidzu vypáliť,⁵⁵ ale hrad v Bojniciach nedobyli.⁵⁶

Obdobie nepokojov a neustále hroziaceho husitského nebezpečenstva pre Bojnické hradné panstvo a jeho okolie pokračovalo i v nasledujúcom období. Už v roku 1433 sa Prievidza opäť nevyhla pustošeniu, nie je však celkom jasné, akou husitskou skupinou.⁵⁷ Ján Novák spolu s Mikulášom Mišíkom predstavujú dve možné alternatívy, pričom podľa prvej mohli Prievidzu napadnúť husiti pri ich návrate na ceste z Kremnice cez územie horného toku rieky Nitry, podľa druhej topoľčianska husitská skupina spolu s k nej naklonenými zemanmi.⁵⁸ Samotná skupina zemanov (okolo Tomáša Kereka z Lipníka) prikláňajúca sa husitskej ideológii by však v nerovnom boji proti bojnickým Noffryovcom ako majiteľom a zároveň ochrancom Prievidze veľa nezmohla, z toho dôvodu je teda veľmi pravdepodobné, že spolupracovali s topoľčianskou posádkou.⁵⁹ Nenapadli Bojnice zabezpečené silnejšou strážou, obrátili však na popol Prievidzu, ktorú bojnická strážna posádka nedokázala ochrániť.⁶⁰ Okolnosť, že Noffryovci nevyvinuli aktivitu na záchranu Prievidze naznačuje, že boli vojensky slabšie zabezpečení ako ich nepriateľ.⁶¹

⁵¹ BECANIOVÁ – EZROVÁ – MALOVCOVÁ (eds.). Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa, s. 141.

⁵² MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 11.

⁵³ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 17 – 18; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 11-12; VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 104.

⁵⁴ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 18 – 19.

⁵⁵ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 49.

⁵⁶ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.

⁵⁷ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 12.

⁵⁸ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 19; MIŠÍK, *Prievidza*, s. 58-59.

⁵⁹ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 59; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 12-13.

⁶⁰ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 19.

⁶¹ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 14.

Nasledujúci rok (1434), rovnako ako predošlé tri, predstavoval pre Bojnické panstvo pretrvávajúce nebezpečenstvo, hlavne zo strany topoľčianskej posádky - postrachu strednej oblasti Slovenska, fungujúcej ako prepájací článok severných a južných husitov, ktorá plánovala frontálny útok na banské mestá.⁶² Zmena nastala počas jarných mesiacov, kedy početné uhorské vojsko pod vedením Petra Čecha začalo s obliehaním Topoľčan, čo oznámila i samotná kráľovná Barbora.⁶³ V tejto situácii sa i Noffryovcom naskytla aspoň čiastočná príležitosť odplatiť husitom škody napáchané na ich majetkoch a na ofenzíve sa zúčastnili s 50 jazdcami, pričom je pravdepodobné, že v tomto počte boli zahrnutí i Prievidžania.⁶⁴ Topoľčany sa podarilo získať od husitského veliteľa Jána Šmikovského⁶⁵ za dohodnuté odstupné vo výške 9 000 zlatých.⁶⁶ Podľa Mikuláša Mišíka sa Prievidžania podieľali aj na ďalších ofenzívach a dobýjaniach husitmi obsadených území až do roku 1435.⁶⁷

Obsadením Topoľčan sa územie horného Ponitria a k nemu prislúchajúceho Bojnického hradného panstva na určitý čas vymanilo spod bezprostredného husitského nebezpečenstva a začalo proces svojej obnovy. Vďaka spolupráci Noffryovcov na protihusitských ťaženiach, hlavne v rokoch 1434-35 (vyznamenali sa i pri dobýjaní Skalice – v roku 1435 Leonarda a Jána Noffryho uvádza Branislav Varsik ako kapitánov tohto mesta⁶⁸), vzrástol ich vplyv na kráľovskom dvore, čo potrebovala využiť vo svoj prospech aj Prievidza.⁶⁹ Noffryovci v tomto období prejavili veľký záujem o revitalizáciu mesta, ako aj celého hradného obvodu a jeho majetkov, zničených nájazdmi husitských oddielov, prostredníctvom obnovy obchodu.⁷⁰ V roku 1435

⁶² MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 15.

⁶³ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 59.

⁶⁴ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 49; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 20; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 15. Posledný z menovaných uvádza v Poznámke 27 (s. 37): „*Sigismundi regis regestrum exerciluationis anni 1433 dla Kovachich: Sylloge Decretorum Cimitialium pag. 416 – 440.*“ Uvedenú poznámku uvádza i MIŠÍK, *Prievidza*, s. 393, pozn. 110.

⁶⁵ DVOŘÁKOVÁ, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, s. 430.

⁶⁶ MARSINA et al., *Dejiny Slovenska I.*, s. 394.

⁶⁷ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 15-16.

⁶⁸ VARSIK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 258; NAGY, Imre et al. (ed.). *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius II.* Győr, 1865, s. 257. Ako kapitáni mesta sú uvádzaní aj v roku 1436: NAGY, Gyula. *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. II.* Budapest, 1889, s. 322.

⁶⁹ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 59-60; HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.

⁷⁰ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 60.

(4. novembra) vydal kráľ Žigmund v Prahe listinu, ktorou oslobodil viackrát zničenú Prievidzu od platenia tridsiatkov, a to za zásluhy všetkých štyroch bratov Noffryovcov pri obrane mesta Skalice, čo v konečnom dôsledku čiastočne odľahčilo presadenie sa na domácich i zahraničných trhoch.⁷¹ Toto privilegium znamenalo jednoznačný krok k ozdraveniu takmer zničeného hospodárstva a rovnako sa stalo jedným z najviac zachovaných, kráľmi potvrdzovaných privilegií.⁷²

Myšlienka husitského hnutia v oblasti horného Ponitria pretrvávala ešte do roku 1437, kedy doznievalo pustošenie a nepokoje v okolí Pravna, do ktorého sa husiti priamo zrejme nikdy nedostali, nakoľko nebolo súčasťou najkratšej cesty z Turca na juh (hornú Nitru).⁷³ Husiti mali čiastočné zastúpenie aj v oblasti hornej Nitry, najmä však medzi skupinou drobných zemanov z okruhu Tomáša Kereka z Lipníka.⁷⁴ Medzi samotnými Prievidžanmi ako obyvateľmi Bojnického panstva nie sú zaznamenaní stúpenci husitského hnutia, vzhľadom k tomu, že zažili len negatívnu stránku ich pôsobenia v oblasti, čo v konečnom dôsledku spôsobilo aj ich neangažovanosť v Husových náukách.⁷⁵ Nakoľko však Noffryovci bystro spozorovali, že program husitov sčasti nachádza odozvy medzi prostým obyvateľstvom, snažili sa mu vzdorovať posilnením postavenia cirkvi. S touto aktivitou súvisí založenie farnosti v obci Brezany v roku 1437, patriacej spolu s Nedožermi do bojníckej farnosti.⁷⁶

V roku 1437, teda dva roky po udelení výsady pre Prievidzu, Žigmund Luxemburský zomiera, čo podnietilo začiatok nových politických a mocenských zápasov, ako aj nové vojenské nebezpečenstvo hroziace Bojnickému panstvu a jeho majetkom zo strany poľských oddielov hájajúcich záujmy princa Kazimíra.⁷⁷ Podľa Kristíny Becanievej, Adrianý Ezrovej a Boženy Malovcovej v roku 1439 adresuje Leonardo Noffry list Kremničanom, v ktorom oznamuje, že poľské oddiely pod vedením Mikuláša (Nikolaja) Šarleckého napadli jeho

⁷¹ MOL DL č. 12629; MIŠÍK, *Prievidza*, s. 60.; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 16.; HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 20–21.; KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 49.

⁷² MIŠÍK, *Prievidza*, s. 61.

⁷³ ZEMENE, *Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia*, s. 88.

⁷⁴ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 16–17; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 21.

⁷⁵ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 17.

⁷⁶ ZEMENE, *Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia*, s. 131; HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 11.

⁷⁷ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 50.

územie, pričom ohrozovali i kostol v Prievidzi. Z uvedeného dôvodu žiadal o posily kremnickú posádku a svojho brata Jána pôsobiaceho v kráľovskom sprievode.⁷⁸ Uvedený útok možno podľa Mikuláša Mišíka chápať ako dohru prvej husitskej vlny.⁷⁹ Následne vznikla nová vlna nepokojov súvisiaca s bojmi o trón v Uhorsku. Noffryovci aj v tomto smere ukázali svoju diplomatickú schopnosť prikloniť sa na stranu s výhľadom na víťazstvo a takým spôsobom zachovať svoju majetkovú držbu a význam Bojníc.⁸⁰

Najskôr (1440) sa cieľavedomí Noffryovci priklonili na stranu poľského kráľa Vladislava a spolu s feudálmi oddanými Hunyadymu na čele s Mikulášom Pankrácom ovládali územie vedúce od Bánoviec, cez Bojnice, Turiec až po oblasť Liptova, čo možno podložiť faktom, že práve ich Prievidza patrila medzi jedno z prvých miest, ktorému novozvolený kráľ potvrdil privilégiá.⁸¹ V čase, keď sa boje začali odohrávať len na diplomatickej rovine, opätovne Noffryovci prejavili svoju šikovnosť a 10. augusta 1443 uzavreli bratia Leonardo, Bardo a Ján zmluvu – treugu (prímerie), s platnosťou na jeden rok, s Kremnicou, ostatnými banskými mestami a k nim náležiacimi hradmi za účelom podpory svojich obyvateľov ako aj obyvateľov zmluvných miest, ich voľného prechodu, bezpečnej premávky a možnosti obchodovania.⁸² Zaujímavosťou je, že táto zmluva uzavretá na Bojnickskom hrade predstihla následné celouhorské konanie a znamenala tak úvod novej politickej iniciatívy.⁸³ Tu je však potrebné uvažovať i o otázke, prečo Bojnický hrad zaujímavý strategickú pozíciu nikdy nebol dobytý Jánom Jiskrom ako nepriateľské územie? Zaujímavé vysvetlenie k tejto problematike podáva Ján Novák, ktorý viackrát pracuje s hypotézou, že páni hradu čiastočne udržiavali i pozitívne vzťahy s jiskrovcami, čo dokladá faktom, že jedna z dcér Noffryovcov sa vydala za veliteľa Martina Brcálu.⁸⁴ Florián Hodál s Dobrosлавou Menclovou v tej

⁷⁸ BECANIOVÁ – EZROVÁ – MALOVCOVÁ (eds.). *Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa*, s. 142 – 143, č. 7; MIŠÍK, *Prievidza*, s. 61.; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 23; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 18; CSAPLÁR, Benedek. A körmöczbányai bizottság jelentése 149. In *Századok*, Budapest 1875, s. 168–169.

⁷⁹ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 18 – 19.

⁸⁰ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 19; KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 50.

⁸¹ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 62; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 26; HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 12.

⁸² MIŠÍK, *Prievidza*, s. 63; MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 26–27; KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 51.

⁸³ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 27.

⁸⁴ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 26.

to súvislosti uvádzajú Bardovu dcéru Katarínu.⁸⁵ Na druhej strane však Mikuláš Mišík podotýka, že nakoľko nie je známa informácia o dátume sobáša Kataríny s Martinom a zároveň nemá istotu, či Martin Brcála je totožný s Jiskrovým kapitánom bojujúcim striedavo za a proti nemu, nemožno brať uvedenú hypotézu za smerodajnú.⁸⁶ Mišík síce uvádza, že nie je dokázané, či Martin Brcála de Poruba je totožný s kapitánom Kežmarku Mikulášom Brcálom.⁸⁷ Pri bližšom skúmaní jeho pôvodu zistili, že Martina s Mikulášom nie je možné zamieňať. Podľa Jany Martinkovičovej⁸⁸ a Jiřího Juroka⁸⁹ išlo o bratov, z ktorých bol práve Martin významnejšou osobnosťou a účastníkom viacerých operácií počas hnutia bratříkov. V roku 1449 po svojom bratovi prevzal funkciu kapitána Kežmarku. Ako uvádza Jiří Jurok, už Chaloupecký predpokladal u bratov moravský alebo sliezsky pôvod.⁹⁰

Zaroveň sa v tomto období prejavila ich pôsobnosť a aktivita, ako sme už uviedli, nielen v diplomatickej oblasti, ale i v rozširovaní majetkovej držby, čo dokazujú aj záznamy o neoprávnených zabrátiach majetkov obcí Klačno, Horná Ves, Pravenec a ďalších a ich následné užívanie.⁹¹ Podľa Jána Nováka napr. spor Noffryovcov o Pravenec s rodinou Božanských trval celých 5 rokov (1448-1453⁹²) a bol ukončený v neprospech Noffryovcov.⁹³

Činnosť Noffryovcov počas mocenských zápasov pokračovala i naďalej. Vytrvalo sa zúčastňovali bojov proti Jiskrovi na strane Hunyadyho (v rokoch 1449, 1451, 1452 a 1457⁹⁴). Rok 1459 predstavoval obdobie ďalších bojov Mateja Korvína proti Jiskrovi na území Slovenska, kedy vyzval so žiadosťou o pomoc banské mestá a Barda

⁸⁵ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 14; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 29.

⁸⁶ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 40, pozn. 35.

⁸⁷ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 40, pozn. 35.

⁸⁸ MARTINKOVIČOVÁ, Jana. *Spor rodiny Tökölíovej s Kežmarkom*. [Bakalárska diplomová práca] Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2009, s. 15. [on-line]. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/216512/ff_b/Bakalarska_praca.pdf> [19.02.2024]

⁸⁹ JUROK, Jiří. Čeští husitští a katolíční kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století. In *Vojská história*, 2005, roč. 9, č. 3, s. 12.

⁹⁰ JUROK, *Ceští husitští a katolíční kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století*, s. 12, pozn. 32.

⁹¹ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 12-14.

⁹² DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR (Q szekció) • Családi levéltárak (állagtalán fondokból) • Bossányi család (Q 214) • 49163.

⁹³ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 27; DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR (Q szekció) • Családi levéltárak (állagtalán fondokból) • Bossányi család (Q 214) • 49138.

⁹⁴ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 64-66.

Noffryho.⁹⁵ Osobitne zdôrazňuje, že Kremničanom má na základe jeho rozkazu pomáhať bojnický pán Bardo Noffry.⁹⁶ Z uvedeného vyplýva Bardova pretrvávajúca funkcia kráľovského komorníka.⁹⁷ O úzkych vzťahoch Kremnice a Bojníc svedčí tiež obchodná spolupráca bojnických Noffryovcov s kremnickým mešťanom slovenského pôvodu - Stankom Vilhelmovičom („...*Stanislavom, synom Vilhelmovým*“⁹⁸). V tejto súvislosti sa zachoval zápis datovaný 9. septembra 1452 o vystavení dlhopisu na 300 florénov pre kremnického mešťana Stanislava, Jánom a Bardom Noffryovcami, za dodané súkno, pričom ako záruku mu poskytujú obec Handlovú.⁹⁹ Rovnako uvádza Ctibor Matulay aj informáciu o proteste Stanka Vilhelmoviča voči Bardovi Noffrymu (6. novembra 1470) kvôli úschove 200 centov medi v hodnote 900 florénov na Bojnicksom hrade, ktoré však Bardo neponechal na hrade a nevrátil Stankovi ani požičanú sumu 400 florénov.¹⁰⁰ Podľa Pavla Križka patrila Stanislav Vilhelmovič k popredným kremnickým mešťanom, verným kráľovi aj v čase nepokojov, z čoho plynie i neskoršia kráľova priazeň a podpora.¹⁰¹

Ukončenie bojov so sebou prinieslo i odmenu pre kráľových verných spojencov – Imrich Noffry získal funkciu kastelána hradu v Ostrihome¹⁰² a mesto Prievidza dosiahlo opätovné potvrdenie svojich výsad.¹⁰³ Dozvukom husitského obdobia na území Slovenska sa stalo vďaka svojmu revolučnému a zároveň demokratickému charakteru bratrické vojsko. Išlo o vojenské zoskupenie snažiace sa o oživenie budovania poľných táborských vojsk, ktorým však boli ideály niekdajšieho husitského hnutia veľmi vzdialené.¹⁰⁴ Podľa Kučeru mali bratrství v rokoch 1453-1458 približne 36 poľných táborov (v hradoch,

⁹⁵ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 66.

⁹⁶ MIŠÍK, *Prievidza v dobách husitských*, s. 33. Podľa: Kremnický mestský archív. Tom 1 fons. 26 fasc. 1, č. 16; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 28-29; KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 51-52.

⁹⁷ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 29.

⁹⁸ ŠABB, pracovisko Archív Kremnica, Magistrát mesta Kremnica, Listiny a listy, I., 42, 1, ¾.; Viac k osobe kremnického mešťana slovenského pôvodu: KRIŽKO, Pavol. Stanislav Vilhelmovič, veľkokupec v XV. storočí. In KRIŽKO, Pavol. *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 325.

⁹⁹ MATULAY, *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych*, s. 74, č. 227.

¹⁰⁰ MATULAY, *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych*, s. 85, č. 262.

¹⁰¹ KRIŽKO, Stanislav Vilhelmovič, Veľkokupec v XV. storočí, s. 326 – 327.

¹⁰² SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 684.]

¹⁰³ MIŠÍK, *Prievidza*, s. 66-67.

¹⁰⁴ KUČERA, *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*, s. 301.

prípadne v pevnostiach) a mimoriadne silnú armádu.¹⁰⁵ Hnutie sa čiastočne dotklo i územia horného Ponitria, kde časť prenasledovaných a likvidovaných bratříkov (v rokoch 1458-1467) našla úkryt na Vyšehrade, ktorý nakrátko opevnila.¹⁰⁶

Noffryovci počas celého svojho pôsobenia v Bojniciach ustavične pružne reagovali na nepriaznivé udalosti a z ich politických koncepcií prevládala pružná diplomacia, ktorá pevne pripútala obyvateľov ich panstva k Bojniciam a hradu.¹⁰⁷ Práve hrad v tomto období symbolizoval záruku bezpečnosti a istoty pre svojich obyvateľov.

Písomná kultúra a náboženstvo

Nesporným dokladom rozvinutej písomnej kultúry a vzdelanosti Noffryovcov je existencia tzv. kalendára Jána z Lefantoviec so slovenskými prípiskami, ktorého vznik sa podľa Matúša Kučeru datuje v roku 1432.¹⁰⁸ V súvislosti s týmto stredovekým rukopisom je pre nás dôležitá osobnosť jeho objednávateľa vyobrazená na jednej z iluminácií spolu s jeho rodovým erbom, patrónom a postavou Madony. Hoci Matúš Kučera osobu objednávateľa na základe rodového erbu neidentifikoval,¹⁰⁹ ponúkajú Martin Šugár a Radoslav Ragač objasnenie jeho pôvodu (neuhorského) na základe vnútornej štruktúry znaku a komparácie s prácou Ferenca Sóosa, kde je zároveň publikovaná čiernobiela rekonštrukcia erbu Leonarda Noffryho.¹¹⁰ Leonardo vďaka svojim výrazným schopnostiam býval členom kráľovského sprievodu, v roku 1431 bol v spoločnosti kráľa v Norimbergu ako jeho poverený organizátor.¹¹¹ Aj táto skutočnosť ozrejmuje vznik rukopisu v prostredí južného Nemecka. Ďalším dokladom objasňujúcim objednávateľa je zároveň postava sv. Leonarda na uvedenej iluminácii, ktorého možno pokladať za jeho osobného patróna, nakoľko jedine Leonardo zo známych príslušníkov rodu Noffry v 15. storočí v Uhor-

¹⁰⁵ KUČERA, *Slovenské dejiny I. Od príchodu Slovanov do roku 1526*, s. 302-303.

¹⁰⁶ ZEMENE, *Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia*, s. 88.

¹⁰⁷ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 52.

¹⁰⁸ KUČERA, Matúš. *Kalendár Jána z Lefantoviec*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2002, s. 75.

¹⁰⁹ KUČERA, *Kalendár Jána z Lefantoviec*, s. 26, pozn. 29.

¹¹⁰ ŠUGÁR, Martin - RAGAČ, Radoslav. Neznámy iluminovaný kódex v dezinterpretácii Matúša Kučeru. In *Galéria. Ročenka Slovenskej národnej galérie*, 2003, s. 178.

¹¹¹ VARSÍK, *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*, s. 62.

sku bol nositeľom tohto mena,¹¹² hoci Kučera mylne interpretuje osobnosť svätca ako sv. Benedikta.¹¹³ Nakoľko Noffryovci venovali značnú pozornosť náboženskej oblasti vo vzťahu k svojmu hradnému panstvu v Bojniciach a centrum ich donačných aktivít tvoril práve Kostol sv. Martina, nie je podľa Martina Šugára a Radoslava Ragača vylúčené, že rukopis (modlitebná knižka Leonarda Noffryho) bol určený niektorej farskej alebo kláštornej knižnici v okolí, prípadne osobe dobre ovládajúcej slovenský jazyk.¹¹⁴ Touto osobou mohla byť pravdepodobne i Veronika Noffryová, manželka Tomáša z Ludaníc.¹¹⁵

Odobie vlastníctva Bojnického hradného panstva Noffryovcami je zároveň charakteristické viacerými listinami datovanými v Bojniciach,¹¹⁶ ako aj ich príkladnou starostlivosťou o kostol, o čom vypovedajú aj správy o fundáciách z rokov 1455-1479.¹¹⁷ Noffryovci v plnej miere podporovali prehĺbenie náboženstva a cirkevného vplyvu na obyvateľov rozširovaním siete nových fár.¹¹⁸ Už v roku 1437 vyhovel bratia žiadosti veriacich z Nedožier a Brezian o osamostatnenie ich kostola od vzdialenej materskej farnosti za cenu 11 zlatých ročne.¹¹⁹ Touto aktivitou bojnická farnosť neutrpeľa a v roku 1455 založil Bardo Noffry novú fundáciu, ktorej majetkovú podstatu tvorilo 50 zlatých z daní a polovičný dôchodok z nedožerského mlyna. Kňaz bol povinný držať dvoch kaplánov a denne slúžiť omšu za kráľa Žigmunda (jeho predchodcov i nástupcov), samého zakladateľa, ako aj jeho rodinných príslušníkov.¹²⁰ K ďalším významným skutkom v cirkevnej oblasti patrila donácia Alberta a Imricha (synov Jána Noffryho) z roku 1479, vďaka ktorej vzniklo oltárnictvo sv. Antona Pustovníka.

¹¹² ŠUGÁR - RAGAČ, Neznámy iluminovaný kódex v dezinterpretácii Matúša Kučeru, s. 178.

¹¹³ KUČERA, *Kalendár Jána z Lefantoviec*, s. 33.

¹¹⁴ ŠUGÁR - RAGAČ, Neznámy iluminovaný kódex v dezinterpretácii Matúša Kučeru, s. 178.

¹¹⁵ ENGEL, *Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár*. CD-ROM, heslo Noffri.

¹¹⁶ CSAPLÁR, Benedek. A körmöcbányai bizottság jelentése. In *Századok*. Budapest 1875, s. 168-169; FEJÉR, György (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/7*. Buda, 1843, s. 910; SEDLÁK, František. Najstaršia listina a pečať mesta Bojnice. In *Slovenská archivistika*, 1970, roč. 5, č. 1, s. 67-68.

¹¹⁷ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 44.

¹¹⁸ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 53.

¹¹⁹ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 82; SEDLÁK, Najstaršia listina a pečať mesta Bojnice, s. 67.

¹²⁰ NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 82-83; SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 683. KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 53. (Kováč na s. 53 uvádza na rozdiel od predchádzajúcich autorov troch kaplánov.)

Novozaloženému oltárnictvu darovali obec Lazany, čím bojnická fara získala funkciu zemepána.¹²¹ Pravdepodobne práve Noffryovci dali na mieste staršej stavby zo 14. storočia¹²² postaviť (alebo z nej prestaviť) na cintoríne pri kostole pohrebnú Kaplnku sv. Žofie, pamiatky pôvodne z obdobia gotiky, ktorú si zvolili za miesto svojho posledného odpočinku.¹²³ Tento fakt potvrdzuje i zmienka v testamente Kataríny Noffryovej zo 7. decembra 1495, kde uvádza svoje želanie byť pochovaná v Kaplnke sv. Žofie v Bojniciach („capella Sancte Zophie“).¹²⁴ Uvedená písomnosť nasvedčuje tomu, že na mieste dnešnej pohrebnej kaplnky stával karner.¹²⁵ Pod pohrebnou kaplnkou sa nachádza hrobka prístupná prostredníctvom kamenného poklopu pred vchodom. Pôvodne gotická kaplnka bola niekoľkokrát prestavaná, renesančná prestavba prebehla v polovici 16. storočia a počas barokovej prestavby sa zmenilo i jej pôvodné patrocínium.¹²⁶

K ďalším významným písomným prameňom uvedeného obdobia nesporne patrí vyššie spomínaný testament Kataríny, dcéry Barda Noffryho a manželky Martina Brcálu „...*filia condam egregii Valentini Bardonis Niffor, coniunx legitima generosi viri Martini Brczal vocati, ...*“.¹²⁷ Zaujímavosťou je, že hoci sú pramene a literatúra veľmi skúpe na informácie o tejto členke rodu Noffryovcov – okrajovo sa o nej zmieňujú Florián Hodál s Dobroslavou Menclovou a Ján Novák,¹²⁸ dodnes sa zachoval jej testament. Katarína v ňom pri zdravej myslí, vo vedomí, že nič nie je istejšie ako smrť skladá svoju poslednú vôľu. Jednou z klauzúl testamentu je práve želanie, aby bola pochovaná v areáli Kostola sv. Martina v Bojniciach – v Kaplnke sv. Žofie, kde sú pochované aj telá jej synov a dcér („*ubi filiorum et filiarum meorum corpora sunt sepulta*“¹²⁹). Časť svojho majetku vo Výčapoch-Opatovciach s ich príjmami zároveň venovala tejto kaplnke s podmienkou,

¹²¹ KOVÁČ et al., *Bojnice*, s. 54; ZEMENE, *Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia*, s. 89; SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 685; PISOŇ, *Bojnice*, s. 78.

¹²² MENCLOVÁ, *Bojnický zámok*, s. 112.

¹²³ BLAHOVÁ, Lívia. Pohrebná kaplnka sv. Žofie, kaplnka sv. Michala alebo...? In *Bojnické zvesti*, 2006, č. 8. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.bojnice.sk/pohrebna-kaplnka-sv-zofie-kaplnka-sv-michala-alebo-/mid/259594/>> [19.02.2024]; MENCLOVÁ, *Bojnický zámok*, s. 112.

¹²⁴ MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 268–269, č. 283.

¹²⁵ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 44.

¹²⁶ BLAHOVÁ, Pohrebná kaplnka sv. Žofie, kaplnka sv. Michala alebo...?.

¹²⁷ MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 268, č. 283.

¹²⁸ HODÁL – MENCLOVÁ, *Hrad Bojnice*, s. 14; NOVÁK, *Bojnice a ich okolie*, s. 29.

¹²⁹ MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 269, č. 283.

že rektor kaplnky bude slúžiť každý týždeň dve omše – „...*unam feria secunda pro defunctis, secundam feria sexta ob memoriam dominice Passionis*“¹³⁰ – prvú omšu v pondelok za zosnulých a druhú v piatok, na pamiatku pôstnej nedele. Za poručníkov testamentu si zvolila Vavrínca Salczera z Trenčína, kapitána Bojnického hradu a čestného Petra, obyvateľa Bojníc. Poslednú vôľu zložila v roku 1495 vo svojom dome v Porube, v predvečer sviatku Nepoškvrneného počatia Panny Márie za prítomnosti svedkov, manžela Martina Brcálu, Jána – obyvateľa Nemeckého Pravna, Urbana – obyvateľa Klačna, kňaza Štefana Ferczera – svojho spovedníka, Michala Czungracza – bojnického kaplána. Svedectvo vyššie uvedených svedkov malo byť zárukou jej spečatenia a potvrdenia.¹³¹ Martin Brcála 17. mája 1496 udelil v prítomnosti svedka z Nitrianskej kapituly súhlas na testament spísaný jeho manželkou Katarínou,¹³² z čoho vyplýva, že Katarína v roku 1496 zomrela ako posledná členka rodu Noffryovcov.¹³³ Zároveň v roku 1497 rozšíril manželkinu fundáciu o 12 pozemkov a jednu kúriu.¹³⁴

Záver

V dejinách Bojnického hradného panstva sa vystriedalo viacero významných historických osobností z radov uhorských i neuhorských šľachtických rodov. V našom príspevku sme sa sústredili na neuhorský šľachtický rod Noffry pôvodom z Talianska a jeho pôsobenie na území hornej Nitry, na Bojnickom hradnom panstve od januára 1430. V období stredoveku, na ktoré je z časového hľadiska náš príspevok orientovaný, sa správy hradov a hradných panstiev zameriaval na zväčšovanie svojich majetkových držíeb a ich prosperitu alebo na ochranu pred nepriateľom. Rod Noffryovcov vďaka svojim vycibreným diplomatickým a obchodným schopnostiam, podpore kráľovského dvora dokázal pružne reagovať na vzniknuté situácie aj v neľahkých časoch spojených s nájazdami husitov a bratříkov. Napriek vzniknutým škodám na svojich majetkoch, dokázali svoju dŕžavu

¹³⁰ MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 269, č. 283; SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 692-693.

¹³¹ MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 269, č. 283.

¹³² MAREK, *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny*, s. 270, č. 284.

¹³³ HODÁL – MENCLOVÁ, *Bojnický hrad*, s. 29, pozn. 41.

¹³⁴ SZERÉMI – ERNYEY, *A Majthényiak és a Felvidék*, s. 693.

nielen rozšíriť a ekonomicky prosperovať, ale i zaistiť bezpečnosť pre svojich obyvateľov. Bojnický hrad ako centrum panstva sa stal nielen symbolom istoty, ale i dejiskom zrodu viacerých významných dokumentov dokladujúcich dianie v sledovanom období.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae historico – geographica IV*. Viennae : impensis Paulli Straubii, 1742. 768 s. [on-line]. Dostupné na internete: <http://books.google.sk/books?id=NvfSEAMoeJYC&pg=PA413&dq=Bajm%C3%B3cz&hl=sk&sa=X&ei=SJjvUozOG-PH7Abs4YGwCQ&redir_esc=y#v=twopage&q=Bajm%C3%B3cz&f=false> [19.02.2024]

CSAPLÁR, Benedek. A körmöczbányai bizottság jelentése. In *Századok*. Budapest 1875, s. 149 – 182.

FEJÉR, György (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. – XI*. Buda: s.n., 1829 – 1844.

KUČERA, Matúš. *Kalendár Jána z Lefantoviec*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2002. s. 96.

Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár.

- (Q szekció) • Családi levéltárak (állagtanal fondokból) • Bossányi család (Q 214) • 49138.
- (Q szekció) • Családi levéltárak (állagtanal fondokból) • Bossányi család (Q 214) • 49163.
- DL 12198.
- DL 12199.
- DL 12629.

MAREK, Miloš (ed.). *Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku - Filozofická fakulta TU, 2011. s. 470.

MATULAY, Ctibor. *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 - 1536 I. - II*. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980.

NAGY, Gyula. *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. II*. Budapest, 1889.

- NAGY, Imre et al. Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius II. Győr, 1865, s. 257.
- Slovenský národný archív*. Fond: Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly, 1240 – 1866.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica*. Fond: Magistrát mesta Kremnica, Listiny a listy.

Zoznam bibliografických odkazov

- BECANIOVÁ, Kristína – EZROVÁ, Adriana – MALOVCOVÁ, Božena. Regesty listín Jána Jiskru z Brandýsa. In KACZAROVÁ, Ivetta (ed.). *Husiti na Slovensku. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 550. výročia bitky pri Lučenci*. Lučenec : Novohradské múzeum, 2001, s. 141-152.
- BEINHOFF, Gizela. *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410 – 1437)*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 1995.
- BLAHOVÁ, Lívia. Pohrebná kaplnka sv. Žofie, kaplnka sv. Michala alebo...? In *Bojnické zvesti*, 2006, č. 8, [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.bojnice.sk/pohrebna-kaplnka-sv-zofie-kaplnka-sv-michala-alebo-/mid/259594/.html#m_259594> [19.02.2024]
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský*. Bratislava : Vydavateľstvo Rak a Veda, 2010.
- ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár*. CD-ROM. Budapest : Arcanum digitéka, 1998.
- HODÁL, Florián – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bojnice*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956 s. 189.
- JUROK, Jiří. Čeští husitští a katolíctí kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století. In *Vojenská história*. Bratislava : MO SR – VHŮ, 2005, s. 3-15.
- KOVÁČ, Ján et al. *Bojnice*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1967. s. 254.
- KRIŽKO, Pavol. Stanislav Vilhelmovič, veľkokupec v XV. storočí. In *Z dejín banských miest na Slovensku*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 324-333.
- LUKAČKA, Ján. Handlová v stredoveku. In MRVA, Ivan – REIFF, Igor (eds.). *Handlová – od praveku po súčasnosť. Monografia mesta I*. Banská Bystrica : Štúdio HARMONY, 2017, s. 33.

- MALEČKA, Jaroslav – REMIÁŠOVÁ, Marta. *Z dejín Bojnického zámku*. Martin : Osveta, 1989. s. 47.
- MARTINKOVIČOVÁ, Jana. *Spor rodiny Tökölíovej s Kežmarkom*. [Bakalárska diplomová práca] Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2009, s. 42 [on-line]. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/216512/ff_b/Bakalarska_praca.pdf> [19.02.2024]
- MENCLOVÁ, Dobroslava. Bojnický zámok. In *Pamiatky a múzeá*, 1954, roč. 3, č. 3, s. 110-118.
- MÍŠÍK, Mikuláš. *Prievidza*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 410.
- MÍŠÍK, Mikuláš. *Prievidza v dobách husitských*. Banská Bystrica : Kníhtlačiareň Ondreja Žabku, 1930, s. 40.
- NOVÁK, Ján. *Bojnice a ich okolie*. Brno : Občianska knihtlačiareň, 1922, s. 125.
- PÍŠOVÁ, Kamila. *Majitelia a správa hradu Bojnice v stredoveku*. [Diplomová práca] Banská Bystrica: FF UMB, 2014, s. 62.
- PROSKE, Veronika. *Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431 – 1433) : Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption*. Wien : Böhlau Verlag, 2018, s. 53 – 54.
- SEDLÁK, František. Najstaršia listina a pečať mesta Bojnice. In *Slovenská archivistika*, 1970, roč. 5, č. 1, s. 54 – 74.
- STROMER, Wolfgang von. *Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg*. In: *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, 1973, roč. 27, s. 85 – 106.
- SZERÉMI – ERNYEY, József. *A Majthényiak és a Felvidék*. 1. Kötet. Budapest, 1912, s. 705. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/majthnyiaksf01szer>> [19. 2. 2024]
- ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.
- ŠTEFÁNIK, Martin. Uhorské kovy a kremnická komora ako predmet záujmu talianskych podnikateľov do konca vlády Žigmunda Luxemburského. In *Baníctvo ako požehnanie a preklatie mesta Kremnice. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, konanej v Kremnici v dňoch 26. a 27. júna 2007*. Kremnica : Občianske združenie SOS, 2007, s. 93 – 111.

- ŠUGÁR, Martin – RAGAČ, Radoslav. Neznámy iluminovaný kódex v dezinterpretácii Matúša Kučeru. In *Galéria. Ročenka Slovenskej národnej galérie*. 2003, s. 177- 184.
- VARSÍK, Branislav. *Husitské revolučné hnutie a Slovensko*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.
- ZEMENE, Róbert M. Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia. In *Horná Nitra II*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 77 – 169.

RNDr. Mgr. Kamila Píšová
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: kamila.pisova696@edu.ku.sk
ORCID ID: 0009-0008-3879-7488

Vzdialený a nedosiahnuteľný cudzinec, alebo odveký nepriateľ? – archetyp otca v mytologických predstavách

Distant and unreachable stranger, or an ancient enemy? – the archetype of the father in mythological ideas

RÓBERT RYBANSKÝ

ABSTRACT: Characters appearing in myths are examples of archetypes, and therefore specific patterns rooted in our subconscious. They influence individuals' psyches, who we become, and how we interact with society. But what if such a character appears only „peripherally“ in the myth? The father archetype in myths is an exceedingly interesting phenomenon directly related to the development of the mythological hero – his offspring. Confrontation with the archetype of the father is based on the principles of strength or courage. Still, it is also related to law, order, and other specific values characteristic of a society long-term oriented to the differentiation of space into male and female spheres of activity with clearly defined and delimited tasks and obligations. These particular elements are expressed by several different archetypal models – from a male perspective, these are, for example, the archetypes of the hero or warrior, the magician, the king, and the father archetype, among other things. The article presented by us will focus on critical phenomena associated with the meaning and role of the father, his influence on the hero's life, and also on the remarkable, often toxic, and destructive dynamics of the father-son relationship.

KEYWORDS: Archetype, Myth, Father, Son.

Význam nebeského otca v rituáloch plodnosti

Pre bližšie pochopenie významu mytologického otca – jeho úlohy, vplyvu na život jedincov, ale aj na jeho negatívne aspekty, je nevyhnutné ozrejmiť koho (prípadne čo) otcovská postava v mýtoch spodobňuje. Podľa rumunského religionistu, filozofa a spisovateľa Mir-

cea Eliadeho, je nebo hierofániou samou o sebe. Nebesia sú pre nás nezachytiteľné, neprístupné, nekonečné a tajomné. Nie je teda prekvapujúce, ako poukazuje aj Eliade sám, že už len pozorovanie nebeskej klenby bolo pre primitívneho človeka zdrojom náboženskej skúsenosti. Nedostupnosť a nekonečnosť nebies je spojená s iným, oddeleným svetom obvykle prináležiacom božstvám s najväčším významom – panovníkom (Obrázok 1).



Obrázok 1 Idealizovaná predstava archetypu nebeského otca (Zdroj: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

Najvyššia moc, sila, autorita ale napríklad aj zákony, ktoré sú stanovené ako záväzné nariadenia pre všetkých, pochádzajú práve z tejto oddelenej, úplne odlišnej sféry. V niektorých konkrétnych prípadoch a za účinnosti niektorých konkrétnych podmienok je prekonanie hraníc jednotlivých sfér umožnené aj človeku – napríklad, ak je pre-

konanie hraníc súčasťou eschatologických predstáv. Vyvolení jedinci síce prekračujú primárne nepriestupné hranice, avšak v tomto bode už nie sú žijúcimi ľudskými bytosťami. Napriek tomu, že nebesia predstavujú priestor, ktorý nie je možné docieľiť bežnými prostriedkami a vyžadujú si maximálne oddelenie od sveta, je prirodzené, že práve tento nekonečný priestor je pre ľudský rod fascinujúcim a musí byť výnimočný niečím absolútne špecifickým. Markantný význam má v tomto smere aj spojenie nebies s otcovskou postavou. V mnohých mytologických systémoch sú atribúty neba prepojené práve so silným mužským božstvom, s jeho vlastnosťami a autoritou, ktoré v jedincoch vyvolávajú rovnaké pocity a prežívanie, aké vyvoláva dominantná postava otca ako panovníka uplatňujúceho si svoju autoritu nad jemu podriadenými členmi spoločnosti. Tento fenomén tak tiež odkazuje aj na úlohu božstva ako stvoriteľa, keďže je nevyhnutne spojený aj s bohatou sexuálnou symbolikou mýtov.¹

Opätovne sa obraciame práve na Eliadeho, ktorý nás ako jeden z mnohých odborníkov na problematiku mytológie vo svojom diele *Histoire des croyances et des idées religieuses. I, De l'âge de la pierre aux mystères d'Eleusis* informuje o skutočnosti, že mytologické predstavy o svete a o jeho fungovaní majú priamy súvis so sexualitou. Konkrétne sa jedná o prepojenie dvoch božstiev – matky, ktorá je stotožnená so zemou a s otcom, ktorý je naopak zosobnením nebies.² Uvedené prepojenie súvisí so spoločnosťou ako takou a s diferencovaním priestoru na mužský a ženský. Úloha a postavenie ženy sú zamerané na priestor domova, zdôrazňuje sa vzťah ku kultúrnym plodinám pochádzajúcim práve zo zeme. Pastierske spoločenstvá a spoločenstvá chovateľov dobytká svoju pozornosť upriamujú naopak na postavu boha-muža, ktorého stotožňujú s nebesami. Keďže žena nemá s týmito faktormi priamy súvis, odsúva sa jej význam do úzadia a pastierske spoločenstvá tak vyzdvihujú úlohu a význam mužského božstva. Zároveň termíny „boh“ a „nebo“ nesú v prípade mnohých kultúr rovnaké alebo totožné pomenovanie, čo zintenzívňuje funkciu nebeského božstva prinášajúceho dážď, prírodný jav tak nevyhnutne potrebný k zaisteniu plodnosti zeme.³ Vlaha je teda darom, ktorý umožňuje

¹ ELIADE, Mircea. *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha : Argo, 2004, s. 59 – 61.

² ELIADE, Mircea. *Dejiny náboženského myšlení, Svazek I. – Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha : OIKOMENTH, 2008, s. 55.

³ BELLINGER, Gerhard J.. *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha : Academia, 1996, s. 27 – 29.

spoločnosti prežitie, a teda v tomto prírodnom fenoméne je možné zachytiť významný sexuálny rozmer starovekých mytologických predstáv.

Ako vynikajúci príklad vyššie uvedených reálií nám môže poslúžiť jedno z najvýznamnejších diel starovekej gréckej mytológie, a to Hesiodova *Theogonia*. Dielo podáva výklad pôvodu bohov, pričom ich počiatok situuje do prvotného chaosu, z ktorého sa rodí Zem – Gaia. Tá následne dáva život hviezdnej oblohe, Uranovi.⁴ Z ich spojenia, nazývaného aj *hierogamia*, vznikajú ďalšie a ďalšie generácie bohov, potomkov prvotného božského páru/zosobnení nebeskej a pozemskej sféry.⁵ *Hierogamia* – vychádzajúc z gréckeho termínu *hieros gamos*, predstavuje práve toto konkrétne spojenie božstiev predstavujúcich jednotlivé faktory plodnosti. Gaia je v úvode mýtu vykresľovaná ako partenogénna bohyňa, ktorá dokáže počať svoje potomstvo bez nutnosti mužského partnera. Sexuálny význam dostáva mytologické vnímanie plodnosti zeme až s príchodom partnera a neraz sa vyznačuje aj chtonickým charakterom – doplnením o charakter smrti a zániku, čo je vo vybraných mýtoch spodobnené odchodom mužského božstva či partnera bohyne do podsvetia.⁶ V podsvetí je

⁴ HESIODOS – MOST, Glen W. (ed. & transl.). *Theogony. Works and Days. Testimonia*. Cambridge : Harvard University Press, 2006, s. 13.

⁵ HESIODOS – MOST. *Theogony*. s. 15 – 17.

⁶ K takýmto božstvám patrí napríklad manžel bohyne krásy, sexuality a vojny Innany/Ištar, Dumuzi. Bol bohom plodnosti ročných období z územia starovekej Mezopotámie a zároveň jedným z najstarších zaznamenaných božstiev, ktoré v mýtoch vykazujú scenár periodického zostupu do podsvetia a návratu do sveta živých. Jeho odchod a návrat bol určovaný práve Innanou, ktorá bola pôvodne bohyňou datľových paliem a Dumuzi bol spájaný s ich plodnosťou. Až v neskoršom období sa pôsobnosť Innany presunula aj na iné plodiny či potraviny, až pokým sa transformovala na patrónku celej prírody. Podobný motív mýtu nájdeme aj v prípade nádherného Adonisa – syna cyperského kráľa Kinyra a jeho dcéry Myrrhy. Pre jeho krásu sa do neho zamilovala bohyňa lásky a krásy Afrodita. Bohyňa sa snažila svojho milenca ochrániť a vystihala ho pred nástrahami lovu, avšak Adonis potenciálne riziko nevnímala, následkom čoho bol usmrtený diviakom, ktorého lovil. Afrodita v zúfalstve prosila Dia o to, aby jej milenca vrátil, v dôsledku čoho došlo ku kompromisu. Hádes, boh podsvetia, mu povolil návrat na zem len na polovicu roka. Keď sa Adonis každú jar navracal za svojou milenkou, príroda sa prebúdzala k životu, ale keď odchádzal, plodnosť zeme sa vytrácala spolu s ním. Iná verzia mýtu však hovorí o tom, že o Adonisa sa hádali Afrodita a Hádova manželka Persefona, ktorá sa o neho starala od narodenia. Zeus následne určil, že s každou bohyňou strávi jednu tretinu roka a to, s ktorou z nich strávi zvyšok času, bude len na jeho uvážení. Ďalším významným božstvom spájaným s plodnosťou zeme a s odchodom do podsvetia je aj egyptský Usire/Osiris spodobňovaný ako múmia s ľudskou podobou zabalená do ovínadiel, avšak s uvoľnenými rukami, so zelenou pokožkou a s kónickou bielou

následne nútený stráviť istú časť roka, pokým mu nie je umožnené vrátiť sa k svojej božskej partnerke. S návratom mužského božstva sa teda obnovuje cyklus plodnosti zeme.⁷ Tento posvätný zväzok, ktorý môžeme identifikovať u všetkých božstiev, ktorých sexuálny styk viedol k tvoreniu, súvisel s reaktualizáciou či obnovou sveta, v dôsledku čoho tak zabezpečil pokračovanie sveta a rovnako aj plodnosť zeme. Tento akt bol reálne spodobňovaný pri náboženských obradoch vo forme svadobného obradu božského páru. V množstve prípadov predstavoval priamo spojenie boha a bohyně symbolizovaných sochami, ale rovnako aj prostredníctvom ich ľudských zástupcov, a teda kňazom – kráľom či vybranou kňažkou.⁸

Orientujúc sa na komparatívny charakter práce estónskeho lingvistu, indoeurópeistu, asyrológa a mytológa Jaana Puhvela, zaznamenáme prítomnosť fenoménu nebeského božského otca v množstve mytologických systémov starovekého sveta, a to vychádzajúc zo vzoru védského boha Djausa. Djaus bol prvotným indoeurópskym božstvom oblohy, ktorého jedinou úlohou bolo sexuálne spojenie s bohynou Prthiví, neprekvapivo zosobnením Zeme. Z Djausa sa následne stáva tzv. *deus otiosus*,⁹ v preklade z latinčiny *nečinný* či *skrytý* boh. Napriek tomu, že toto božstvo pôsobí na počiatku existencie, napokon prenecháva vládu generáciám svojich potomkov a do bezprostredného rozhodovania o dianí vo svete naďalej nezasahuje – oddeľuje sa od neho.¹⁰ Djaus je teda otcom, dávny predkom

korunou Dolného Egypta. Bol usmrtený svojim vlastným bratom Sutechom, avšak opäťovne vzkriesený ich sestrou a svojou manželkou Eset/Izis. Tá s ním následne splodila syna Hora. Pomerne problematické počatie Hora súviselo so skutočnosťou, že Usirovo telo bolo po smrti rozsekané na niekoľko častí – Eset tak musela Usirov reálny, stratený falus, nahradiť zlatou kópiou. Usire sa stal jedným z najvýznamnejších egyptských božstiev práve pre jeho vplyv na poľnohospodárstvo. S Usireho kultom súviselo napríklad jeho spodobňovanie ako vreca s obilím, ktoré malo vyklíčiť, či dokonca rozhadzovanie zrníka obilia po poliach symbolizujúce alegorickú predstavu rozštrvtenia tela božstva. HART, George. *Egyptské mýty*. Praha : Levné knihy KMa, 2006, s. 29 – 33; JORDAN, Michael. *Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition*. New York : Checkmark Books, 2004, s. 82; Ibid. s. 137; Ibid. s. 235; McCAL, Henrietta. *Mezopotamské mýty*. Praha : Levné knihy KMa, 2006, s. 25; Ibid. s. 28; MONAGHAN, Patricia. *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*. Novato : New World Library, 2014, s. 264 – 265; ZAMAROVSKÝ, Vojtech. *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava : Perfekt, 2002, s. 8 – 9.

⁷ ELIADE, Mircea. *Dejiny náboženského myšlení*, s. 54 – 55.

⁸ The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Hieros gamos (religion)*. [on-line]. <<https://www.britannica.com/topic/hieros-gamos>>. [22.01.2024]

⁹ PUHVEL, Jaan. *Srovnávací mytologie*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 78.

¹⁰ The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Deus Otiosus (religion)*. [on-line]. Dostup-

stojacim na počiatku, avšak jeho funkcia končí práve v rozmere prvotného tvorca, zatiaľ čo v prípade iných božstiev, napríklad gréckeho Dia, rovnako božského otca spojeného s nebeskou sférou, zaznamenávame jeho prepojenie nielen s nebesami, ale s atmosférickými javmi. Rozhodne nemôžeme opomenúť ani jeho náprotivok v podobe Jupitera, alebo aj Dius-pitera¹¹/Patera, ktorý má rovnakú funkciu. Na rozdiel od Djausa, v prípade Dia hovoríme o zvrchovanom a najvyššie postavenom božstve a panovníkovi nad bohmi a ľuďmi. Toto božstvo však nie je všeobecne známe len pre jeho výnimočné a prioritné postavenie, ale rovnako aj pre značný počet jeho potomstva. Okrem toho, že uzatvára oficiálny manželský zväzok s mocnou bohyňou (prípadne s niekoľkými po sebe nasledujúcimi zväzkami s inými bohyňami), s ktorou počal oficiálnych potomkov (Obrázok 2).



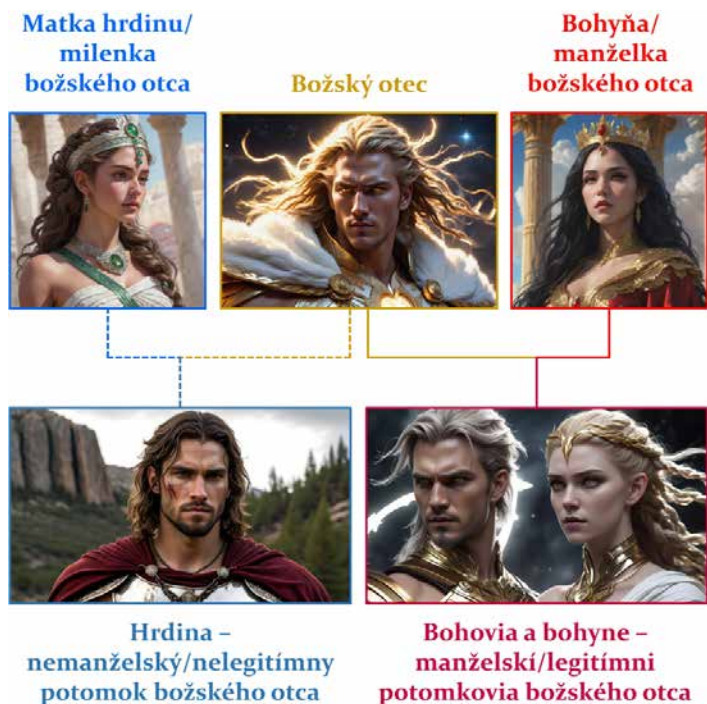
@GOOFYGODSCOMICS

Obrázok 2 Satirické predstavenie problematiky „značného množstva“ potomkov nebeského otca (Zdroj: <https://www.facebook.com/GoofyGodsComics/photos/pb.100064439214029.-2207520000./4641585672623363/?type=3>)

né na internete: <<https://www.britannica.com/topic/deus-otiosus>>. [22.01.2024]

¹¹ PUHVEL, *Srovnávací mytologie*, s. 78.

Stáva sa však aj otcom množstva ďalších potomkov, ktorých spolid so zástupom vyššie či nižšie postavených bohýň a božských bytostí, ale aj so smrteľnými ženami.¹² A práve z týchto potomkov sa stávajú *héroovia* – hrdinova mýtov – pre ktorých je príznačné, že predstavujú atribúty sily, múdrosti, zručnosti, vynaliezavosti, odvahy a ďalších početných kvalít, ktorými prevyšujú „obyčajných“ jedincov.¹³ Stávajú sa tak vzormi pre statočné konanie a upozadenie vlastných potrieb pred potrebami celej spoločnosti (Obrázok 3).



Obrázok 3 Rodokmeň mytologického hrdinu reflektujúci najfrekvencovanejší model jeho pôvodu – nemanželský potomok božského otca a ľudskej matky (Zdroj: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

¹² DIXON – KENNEDY, Mike. *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. Santa Barbara; Denver; Oxford : Bloomsbury Academic, 1998, s. 325 – 328.

¹³ The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Hero (Literary and Cultural Figure)*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/art/hero-literary-and-cultural-figure>>. [18.01.2024]

V skutku zaujímavé členenie osobnostných atribútov archetypálneho otca predstavuje vo svojom diele *Gods In Everyman; A New Psychology of Men's Lives and Loves* americká junginánska analytička a psychiatricka Jean Shinoda Bolen. Ako kompiláciu vlastností archetypu otca predstavuje trojicu najvýznamnejších mužských bohov gréckeho panteónu – už spomínaného Dia a jeho bratov Poseidóna a Háda. Tieto tri božstvá si rozdelili svoje právomoci nad svetom. Zeus sa stal vládcom bohov sídliacim na hore Olymp, čím získal pochopiteľne aj vládu nad svetom ako takým, Poseidónovi pripadla dominancia nad morami a oceánmi a Hádes získal vládu nad podsvetnou ríšou. Už v tomto delení môžeme rozpoznať členenie božstiev na jednotlivé sféry, avšak rovnako každý z predstavených bohov zaujíma aj odlišné archetypálne charakteristiky otca:

- a. *Zeus* – podľa Bolen predstavuje archetypálne znaky dominancie, vlády nad osudmi ostatných, čo do značnej miery nedefinuje len archetyp otca, ale rovnako sa vzťahuje aj k osobnostiam kráľov a generálov. V súčasnej spoločnosti ich autorka rozvíja o generálnych riaditeľov korporátov či „alfasamcov“.¹⁴ Dôvod, pre ktorý je archetyp kráľa tak ťažiskový tkvie v tom, že smeruje k stelesneniu boha v mužovi. Vlastnosti, ktoré si s touto predstavou spájame, sú typicky maskulínnymi a rovnako aj primárnymi pre osobnosť každého muža. Autori Robert Moore a Douglas Gillette predstavujú archetyp kráľa/vládcu ako *primárny* práve z toho dôvodu, že udržiava ostatné mužské archetypy – bojovníka, hrdinu, kúzelníka a iné – v harmónii. Archetyp kráľa preukazuje vyzretosť osobnosti. Jeho predchodcom je archetyp Božského dieťaťa, ktoré sa do značnej miery prejavuje negatívnymi aspektmi osobnosti, a teda jeho nezrelosťou či sebeckosťou. Vývoj osobnosti je pochopiteľne kľúčovým procesom, a preto stavia aj archetyp kráľa na pomyselné „posledné miesto“ čo sa týka postupnosti tohto vývoja. Archetyp kráľa nepopierateľne súvisí s archetypom otca, avšak je omnoho obsiahlejší a komplexnejší, nakoľko vyjadruje určité absolútne prvky dominancie.¹⁵ Archetyp kráľa je taktiež symbolickým vyjadrením celistvosti, preto-

¹⁴ BOLEN, Jean Shinoda. *Gods In Everyman; A New Psychology of Men's Lives and Loves*. New York : HarperCollins, 2009, s. 43.

¹⁵ MOORE, Robert – GILLETTE, Douglas. *Kráľ, Válečník, Kouzelník, Milovník : čtyři mužské archetypy*. Praha : Portál, 2015, s. 69.

že prepája múdrosť načerpanú v mladosti s vekom, udržuje ich v stave dynamického napätia a súčasne ich tak situuje do určitého celku skúseností, ku ktorým musíme jednoducho „dospieť“ – prejsť si týmto vývojom. Iba a jedine harmonický vnútorný svet archetypu osobnosti kráľa môže činiť harmonický aj svet vôkol neho. Ak tomu tak nie je, naruša sa rovnováha napätia mladíckej múdrosti a veku, v ktorom môže byť múdrosť správne aplikovaná. V dôsledku toho sa svet rozpadá a je nevyhnutne nutné opätovne transformovať kráľovstvo, ktorému kráľ vládol. A to napríklad nástupom nového dynamického panovníka.¹⁶

- b. *Poseidón a Hádes* – s ohľadom na vyššie uvedené je zrejmé, že tieto dve postavy sú do značnej miery upozadené a podľa Bolen predstavujú práve archetypálne vzory, ktoré dominancia archetypu kráľa (a teda všetkých tých, ktorí predstavujú tento dominantný mužský archetyp) potláča či ignoruje. Bolen o Diovi z hľadiska patriarchálneho chápania spoločnosti či kultúry hovorí následne v súvislosti s dominanciou nad oblasťami vedomej mentálnej sily, vôle či myslenia. Archetypy zastúpené Poseidónom a Hádom sú v dôsledku tejto skutočnosti z psychologického hľadiska vytlačané na okraj, v mnohých prípadoch do oblasti podvedomia – Poseidóna Bolen spája s oblasťou emocionality a inštinktov a Háda stotožňuje s oblasťou neosobných archetypov, ktoré môžeme pozorovať prostredníctvom snov.¹⁷

Nielen archetyp otca, ale akýkoľvek archetyp predstavuje posvätnú realitu – formou sna, zmyslami či len vlastnou predstavivosťou. Posvätná realita tak môže byť vnímaná a poznávaná všetkými tými prostriedkami, ktoré sú ľudskému vedomiu k dispozícii,¹⁸ čo sa pochopiteľne vzťahuje aj na rozmer otcovskej postavy a jej authority. Ako sme v stručnosti uvideli, podstata otca je význačnou zložkou starovekých mytologických systémov, pretože vedie k formácii nového živo-

¹⁶ PEARSON, Carol S.. *Awakening the Heroes Within: Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World (Innocent, Orphan, Warrior, Cavegiver, Seeker, Lover, Destroyer, Creator, Ruler, Magician, Sage, Fool)*. San Francisco : HarperOne, 2015, s. 209 – 210.

¹⁷ BOLEN. *Gods In Everyman*, s. 43.

¹⁸ JONES, Lindsay. *Encyclopedia of Religion (15 Volume Set)*. Detroit : Macmillan Reference USA, 2004, s. 458.

ta. Poukazuje nám na fenomén života vo všetkých jeho rozmanitých podobách, avšak v našom rozbere vyjadruje len jednu úroveň toho, čo otec v mytológii predstavuje. Z hľadiska postavenia božstva ako rodiča mytologického hrdinu sa dostávame do pomerne interesantnej vzťahovej roviny medzi jednotlivými postavami mýtu, ktoré samé o sebe predstavujú určité špecifické archetypálne vzorce.

Absencia otca v živote hrdinu

Nebojácny hrdina Herakles, božský Horus ale napríklad aj mladý kúzelník Harry Potter, bývalý trestanec Shadow Moon z románu *American Gods*, miliardár a playboy Bruce Wayne známy aj ako superhrdina *Batman* či „nerd“ Peter Parker vystupujúci pod superhrdinským alteregom *Spiderman* – čo je ich spoločným menovateľom? Títo jednotliví mytologickí hrdinovia či hrdinovia literárnych diel snáď ani nemôžu byť odlišnejšími, avšak predsa len je možné nájsť jeden konkrétny rys, ktorý sa naprieč ich príbehmi vyskytuje, a ktorý je neustále nesmierne atraktívnym. Je ním paradoxne absencia významnej formatívnej osobnosti ich života – otca. Či už sa jedná o tragickú udalosť, ktorá ich osudy nenávratne oddelila, alebo je hrdina len „neželaným výsledkom“ milostného vzplanutia božského zvodcu, fenomén archetypu otca je do značnej miery založený práve na jeho neprítomnosti v živote vlastného potomka. Hrdina ako sirota vychovávaný veľmi často obyčajnými, nie božskými či urodzenými rodičmi, prípadne ako jedinec oddelený od možnosti kontaktu s otcom (alebo s oboma rodičmi), je frekventovaným námetom nie len v mýtoch, ale rovnako aj v dielach súčasnej tvorby, čo nám len potvrdzuje už vyššie uvedené. Príťažlivosť toho, že hrdina neťaží z určitého nepotizmu, ktorý by mu zaistil dobrý a prospešný život, ale musí úspech či slávu dosiahnuť prostredníctvom vlastného úsilia¹⁹ je nepopierateľným faktorom, ktorý poukazuje na samostatné úsilie hrdinu. Takýto náhľad na osobnosť archetypálneho otca – či presnejšie na jeho neprítomnosť v živote hrdinu – je predkladaná americkým komparatívnym religionistom a niekdajším profesorom na Sarah Lawrence College, Josephom Campbellom. V dokumentárnom filme *Joseph Campbell and the Power of Myth*, ktorý bol neskôr upravený

¹⁹ PEARSON, *Awakening the Heroes Within*, s. 208.

do publikácie *The Power of the Myth*, hovorí o otcovi ako o tej menej bezprostrednej z rodičovských postáv, s ktorými sa v mýtoch konfrontujeme. Otec je vo svojej podstate niekým, koho hrdina *de facto* nemá šancu poznať. Predstavuje záhadnú postavu, či už ako nedostiahnuteľné božstvo, alebo strateného či zosnulého neznámeho, po ktorom musí hrdina aktívne pátrať.²⁰

Avšak malo by význam skloňovať v odbornej vedeckej obci archetypálny obraz otca v prípade, že by sám o sebe nemal akýkoľvek význam? Carl Gustav Jung definuje archetypálneho otca ako dôležitý prvok mužskej psychiky vplyvajúci na formáciu jedinca. Okolo otca panuje aura ochrany, autority a k nej prináležiacej moci – faktorov, ktoré sú prirodzene spojené s maskulinitou a s obrazmi, ktoré vnímame naprieč dejinami. Rovnako uvádza, že archetyp otca je pre nás nevyhnutne nutným, pretože nás smeruje k procesu *individuácie*²¹ – komplexnému procesu oslobodenia sa jedinca od závislosti na iných.²² Každý jedinec je logicky čiastkou spoločnosti, avšak rovnako predstavuje aj individuum s vlastnými špecifickými túžbami, snami, potrebami či preferenciami. Tie sú u neho zastúpené v odlišnej miere a s iným významom, ako je tomu v prípade iných, ktorí na dôležitosť uvedených fenoménov nahliaďajú v rámci profilovania sa ich osobnosti, správania, myslenia a konania. Podľa Junga sa jedinec v procese individuácie teda stáva slobodným a homogénnym bytím, svojim vlastným *ja*.²³ Archetypy pracujú s jednotlivými vlastnosťami či črtami osobnosti, ktoré sú špecifické pre určité situácie, postoje, ale napríklad aj pre rôzne dejové linky príbehu. Typické vlastnosti stanovené pre postavu otca sú taktiež unikátnou veličinou, pretože sa od nej odvíja formovanie vzťahu s jeho potomkom – v našom prípade hlavne s mytologickým hrdinom, nositeľom deja mýtu. Oba archetypy sa vzájomne ovplyvňujú a interagujú spolu na špecifickejšej úrovni, ktorá určuje dynamiku ich vzťahu.

Jung vzťah dieťaťa s otcom – a samozrejme rovnako aj s matkou – nazýva „prapôvodnou ľudskou situáciou“. Kým s matkou sa dieťa

²⁰ CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill. *Sila mýtu*. Praha : Argo, 2016, s. 214 – 216.

²¹ The Jungian Confrerie: *The Father Archetype*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.jungian-confrerie.com/phdi/p1.nsf/supppages/8209?opendocument&part=23>>. [16.01.2024]

²² HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena. *Veľký psychologický slovník*. Praha : Portál, 2010, s. 219.

²³ COLMAN, Andrew Michael. *A Dictionary of Psychology*. Oxford : Oxford University Press, 2015. s. 372.

identifikuje, otca sa naopak obáva, je príčinou jeho strachu. Avšak prílišné lipnutie na matke taktiež nie je pre jedinca prínosným, pretože prehnaná závislosť na matke môže pôsobiť na osobnosť hrdinu ako negatívny faktor.²⁴ Nesmierna, bezhraničná závislosť na matke vyplývajúca z jej statusu ochrankyne, tej, ktorá predstavuje bezpečie a starostlivosť, môže bezprostredne smerovať k nespravodlivému obviňovaniu zo strany dieťaťa. Ak jej opatera a prítomnosť presahujú určitú „zdravú mieru“, zvýrazňuje sa tak závislosť dieťaťa na jej osobe, prípadne na osobe toho, koho si do statusu či úlohy matky dieťa reflektuje. Všetky svoje neúspechy a porážky tak následne smeruje ako obvinenia voči matke (Obrázky 4 a 5).²⁵



Obrázky 4 a 5 Kontrast vzťahov medzi hrdinom a jeho rodičmi – archetypálna matka ako vzor starostlivosti, ochrany ale i závislosti v opozícii k dominantnému, avšak neprítomnému otcovi (Zdroj: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

Preto, ako poukazuje Jung, sa stretávame aj s formami mýtov, v ktorých hrdina bojuje proti drakovi-samici – do istej miery sa teda jedná o vykúpenie sa spod vplyvu moci temnoty, záchrany vedomia zo stavu regresie, ktorá je hrozbou v rámci nezdravej závislosti na matke. Podľa Junga sa však nejedná o dodatočný spôsob racionalizácie otcovského komplexu, ale o archetypálne preformulované mechanizmy vývoja vedomia jedinca. Prapôvodná ľudská skúsenosť dieťaťa sa v dôsledku jeho vývoja mení a vplyv oboch rodičov sa presúva do sféry podvedomia. Do vedomia sú vysielané už len jednotlivé pocity spojené s niekdajšou infantilnou situáciou, v ktorej sa dieťa počas vývoja nachádzalo. V uvedenom bode sa však tieto pocity neprenášajú na osobnosť otca, ale sú adresované k pozitívnemu alebo k negatív-

²⁴ JUNG, Carl Gustav. *Aspekty mužstvá*. Praha : Portál, 2017, s. 84.

²⁵ MOLTON, Mary D. – SIKES, Lucy A.. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium : čtyři ženské archetypy*. Praha : Portál, 2015. s. 50 – 53.

nemu božstvu. Tento proces prebieha z generácie na generáciu, je zdedeným a prechádza formáciou prostredníctvom výchovy, ale aj spontánnym vývojom jedinca.²⁶

Aktívna otcovská postava – nepriateľ mytologického hrdinu?

Otec – nielen biologický, ale prípadne aj postava reprezentujúca tento archetyp, napríklad kráľ či iný rodinný príslušník mužského pohlavia – však nemusí byť nevyhnutne len nedostupným či vzdialeným, ako nám o tom hovorí Campbell, ale môže vystupovať v živote hrdinu aj aktívne. S jedným z takýchto príkladov mytologického otca sa stretávame napríklad v diele Otta Ranka – otcovia, ktorých predstavuje vo svojom modeli monomýtu,²⁷ sú pre cestu hrdinu kľúčovými a nie raz určujúcimi fenoménmi. V niektorých prípadoch sú títo otcovia vzor-

²⁶ JUNG, *Aspekty mužstvá*, s. 84 – 85.

²⁷ Termín *monomýtus* je príbehovým rámcom, určitým univerzálnym vzorom a štruktúrou zachytávajúcou osudy hrdinov na základe špecifických, podobných a opakujúcich sa motívov, ktoré sa následne rekapitulujú v životoch ďalších hrdinov. Monomýtus sa venuje dejujkej linke popisujúcej odchod hrdinu z *prirodzeného/profánneho sveta* do *sveta nadprirodzeného* – to vyjadruje radikálnu zmenu, kedy hrdina opúšťa známe a vydáva sa v ústrety nepoznanému. Počas svojej cesty vykonáva rôzne skúšky a zdoláva úlohy, ktoré majú preveriť jeho charakter, prípadne podstupuje rituálnu smrť (mýty spojené s hrdinovým zostúpením do podsvetia). Hrdina sa napokon navracia do profánneho sveta, avšak prichádza zmenený – transformačný charakter cesty utvára či mení jeho osobnosť. V prípade jednotlivých autorov zaznamenávame rozličné prístupy definovania hrdinovej transformačnej cesty (Campbell zapudzuje ako nepodstatné hrdinovo zrodenie a detstvo – faktory, na ktoré hrdina sám nemá vplyv a sústredí sa len na jeho vlastnú aktivitu v dospelosti; Rank a lord Raglan sa sústredia na hrdinov konflikt s otcom a na dynamiku ich vzťahu; Vladimir Jakovlevič Propp sa venuje konfliktu medzi hrdinom a antagonistom a/alebo medzi hrdinom a podvodníkom/falošným hrdinom – na základe prvkov prítomných v ruských rozprávkach). BOWKER, John. (ed.): *The Oxford Concise Dictionary of World Religions*. Oxford : Oxford University Press, 2000, s. 5 117 – 5 118; GRIMES, Katherine M.. Harry Potter : A Rankian Analysis of the Hero of Hogwarts. In THURY, Eva M. – DEVINNEY, Margaret K.. *Introduction to Mythology: Contemporary Approaches to Classical and World Myths*. Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 769; KOZÁK, Jan A.. *Monomýtus – Syntetické pojednání o teorii mýtu*. Praha : Malvern, 2021, s. 15; Ibid. s. 194 – 197.; SEGAL, Robert Alan. *Myth : A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004, s. 104 – 105; Univerzita Karlova: *Vladimir Propp: Morphology of the Folktale*, 1928. s. 1 – 2.[on-line]. Dostupné na internete: <https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/1156524/mod_resource/content/1/Propp%20Morphology.pdf>. [13.01.2024]

mi starostlivosti a oddanosti, ochraňujú hrdinu, ktorý ani nemusí byť ich vlastným biologickým potomkom. Slúžia tak ako náhradníci za neraz vzdialených vlastných otcov.²⁸ Rankov monomýtus predstavuje otcovský archetyp (otca či jeho reprezentanta) aj v značne negatívnych konotáciách, ktoré súvisia s tým, že medzi otcom a synom panuje rivalita, ktorá môže byť vystupňovaná až do sféry sexuálnej. Rank vo svojom modeli priamo uvádza negatívne aspekty pôsobenia otca v živote jeho potomka, ktorý pre neho do značnej miery predstavuje konkurenciu či hrozbu. Otcovská postava v dôsledku toho proti svojmu potomkovi priamo zbrojí a pokúša sa ho zbaviť²⁹ – na bližšie vysvetlenie týchto skutočností opätovne uvedieme konkrétne príklady z oblasti gréckej mytológie, a to osudy Parida, Oidipa a Dia.

Prvý z menovaných, Paris, sa „neslávne preslávil“ vďaka svojmu súdu, v ktorom mal rozhodnúť o vlastníctve zlatého jablka nesúceho nápis: „*Tej najkrajšej*“ medzi tromi významnými a nádhernými bohynami – Hérrou, Aténou a napokon víťazkou, Afroditou (Obrázok 6).



Obrázok 6 François-Xavier Fabre: Paridov súd (1808) (Zdroj: <http://masculineepic.com/wp-content/uploads/2019/11/judgment-of-paris-myth.jpg>)

²⁸ GRIMES, Harry Potter : A Rankian Analysis, In THURY – DEVINNEY, *Introduction to Mythology*, s. 562.

²⁹ KOZÁK, *Monomýtus*, 2021, s. 194.

Súd, ktorý bol skorumpovaný hneď od svojho počiatku, keďže každá z bohýň mu prisľúbila určitý prospech za to, že sa rozhodne dať jablko práve jej, následne vyústil do vojnového konfliktu známeho ako Trójska vojna. Paris, obyčajný pastier kôz z hory Ida, však zďaleka nebol len akýmsi prostáčíkom, ale naopak synom kráľa, konkrétne trójskeho vládcu Priama. Z akého dôvodu mu však bol odopretý jeho otcovský dom? Vysvetlenie je jednoduché a spočíva v sne, ktorý sa sníval Priamovej manželke a Paridovej matke Hekabe. Prisnilo sa jej, že porodí pochodeň, ktorá spáli celú Tróju. Význam sna – a teda že pochodňou, ktorá prinesie Tróji skazu, bude práve doposiaľ nena-rodené dieťa, svojim kráľovským rodičom ozrejmla ich dcéra Kas-sandra. Po tom ako Paris rozhodol v prospech Afrodity, sa navrátil do Tróje. Rodičia ho nielen že spoznali, ale ako strateného syna ho aj navzdory varovaniu prijali naspäť.³⁰ Paris tak neprináša skazu len otcovi, ale celému svojmu rodu, spojencom a taktiež aj obyvateľom Tróje.³¹

Oidupus, ktorého osudy sú spracované aj v dielach antického dramatika Sofokla (tzv. *Tébsky cyklus* – *Kráľ Oidipus*, *Oidipus na Kolóne* s vyvrcholením udalostí v diele *Antigona*) je jedným z tých najdokonalejších príkladov nenávisti otca k jeho potomkovi. Ako je však uvedené v Rankovom modeli, nie je to úplne neodôvodnená nenávisť. Oidipov otec, kráľ Laios mal obdržať veštbu o tom, že ho jeho vlastný potomok zahubí a následne sa ožení so svojou matkou,³²

³⁰ Veštecké schopnosti Kassandry mali svoju významnú nevýhodu – nikto im totižto neveril, čo bolo súčasťou daru a rovnako aj prekliatia boha Apolóna, ktorý jej tieto schopnosti udelil. Apolón prekrásnej dcére Priama a Hekaby prisľúbil, že jej vyplní jedno želanie, ale len pod podmienkou, že sa mu oddá v milostnom akte. Kassandra si vybrala dar jasnozrivosti, avšak následne odmietla splniť svoju časť dohody. Apolón teda od nej požadoval len bozk, ku ktorému privolila. Po tom, ako sa dotkol jazykom jej pier, zmizol, avšak práve týmto činom ju prekliat k tomu, aby jej vešt-bám nikto neveril. Ďalšia verzia mýtu hovorí o tom, že Kassandra a jej brat-dvojča Helenus, boli ako deti ponechaní v chráme boha Apolóna v Thymbre. Počas spánku im posvätné hady začali olizovať ústa a uši, následkom čoho mali súrodenci získať veštecké schopnosti. MARCH, Jennifer. *Cassell's Dictionary of Classical Mythology*. Londýn : Cassell & Co Wellington House, 2001, s. 187 – 188; MONAGHAN, *Encyclopedia of Goddesses*, s. 232.

³¹ MARCH, *Cassell's Dictionary*, s. 588 – 591.

³² Laiovo prekliatie malo zasiahnuť tri generácie jeho rodu, a teda priamo Laia, jeho syna Oidipa a napokon aj jeho vnúčatá. Kliatba bola zapríčinená únosom elidského princa Chryssipa, syna nemenej významného hrdinu gréckych mýtov, Pelopa. Dôvodom pre jeho únos malo byť zalúbenie, ktoré Laios našiel v tomto mladom a pôvabnom chlapcovi. Chryssipos napokon spáchal v dôsledku svojho poníženia samovraždu



Obrázok 7 Jean Auguste Dominique Ingres: Oidipus a Sfinga (1808) (Zdroj: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/04/IngresOidipusAndSphinx.jpg/800px-IngresOidipusAndSphinx.jpg>)

Po následnej porážke sfingy ohrozujúcej mesto Téby (Obrázok 7), ktorá zabila každého, kto správne nezodpovedal jej hádanku, mu bola za manželku prisľúbená ovdovená bývalá kráľovná. S ňou splodil štyroch vlastných potomkov. Starec, ktorého Oidipus zabil, však nebol nik iný, ako jeho vlastný otec. Synovia, ktorých Oidipus splodil s vlastnou matkou, Iokastou,³³ Eteokles a Polyneikes, napokon sám v dôsledku hádok o nadvládu nad Tébami prekliat a súrodenci zahynuli v bratovražednom súboji.³⁴

nabodnutím sa na svoj meč. Mýtus nám priamo odkazuje na fenomén *pederastie*, pedofilného homosexuálneho vzťahu medzi dospelým mužom a mladým, pohlavne nedospelým chlapcom, avšak nevztahovala sa vyslovene len na sexuálny rozmer vzťahu, ako je tomu v prípade vzťahu Laia a Chryssipa, ale rovnako aj na poskytovanie kultivácie ducha a rozumových schopností. HARTL, – HARTLOVÁ, *Veľký psychologický slovník*, s. 328; LAUDER, Maureen. *Pederasty*. [on-line]. <<https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/pederasty>>. [17.01.2024]; MARCH, *Cassell's Dictionary*, s. 208; ZAMAROVSKÝ, *Bohovia a hrdinovia*, s. 201; Ibid. s. 319.

³³ MARCH, *Cassell's Dictionary*, s. 558 – 559.

³⁴ MARCH, *Cassell's Dictionary*, s. 645 – 646.



Obrázky 8 a 9 Návrat odcudzeného syna má potenciál zahubiť nielen vlastného otca alebo svoj rod, ale rovnako môže spôsobiť skazu spoločnosti ako celku (Zdroj: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

Hoci môžeme pozorovať významné rozdiely v prístupe otcov jednotlivých hrdinov, v oboch prípadoch sa stretávame s faktorom odvrhnutia potomka z dôvodu, že predstavuje bezprostredné ohrozenie existencie a moci otca, prípadne aj konkrétnej spoločnosti. (Obrázky 8 a 9). Uvedené motívy zohrávajú významnú úlohu z hľadiska modelu Otta Ranka, nakoľko definujú vývoj osobnosti hrdinu a dynamiku vzťahu k otcovi (Obrázok 10, konkrétne etapy 4, 5, 10). Do značnej miery sa fenomény odvrhnutia hrdinu v detskom veku na základe veštby, jeho dospievanie u náhradných rodičov, svadba s manželkou kráľa či záhadnej smrti hrdinu (okrem iných) vyskytujú aj v modeli Lorda Raglana (FitzRoy Richard Somerset, štvrtý barón Raglan, Obrázok 11). Jeho model obsahuje 22 etáp, ktoré zodpovedajú 22 bodom udeľovaných na základe toho, koľkými etapami počas svojho života a pôsobenia hrdina prechádza (autorom analyzovaný Oidipus dosiahol počet 21 bodov, nakoľko absentuje božský pôvod hrdinu, Parida vo svojom diele autor neklasifikoval). Uvedení autori, napriek tomu, že sa v mnohých bodoch z hľadiska ich dôležitosti rozchádzajú, poukazujú na to, že dynamika vzťahu otec-syn udáva tón celého mýtu, ktorý je budovaný práve na hrozbe spodobnenej v osobe syna.³⁵ Tento naratív môžeme rovnako potvrdiť aj posledným príkladom, ktorým je – ako sme zmienili na začiatku uvedeného rozboru – najvyšší boh panteónu gréckej mytológie Zeus (a vo svojej podstate

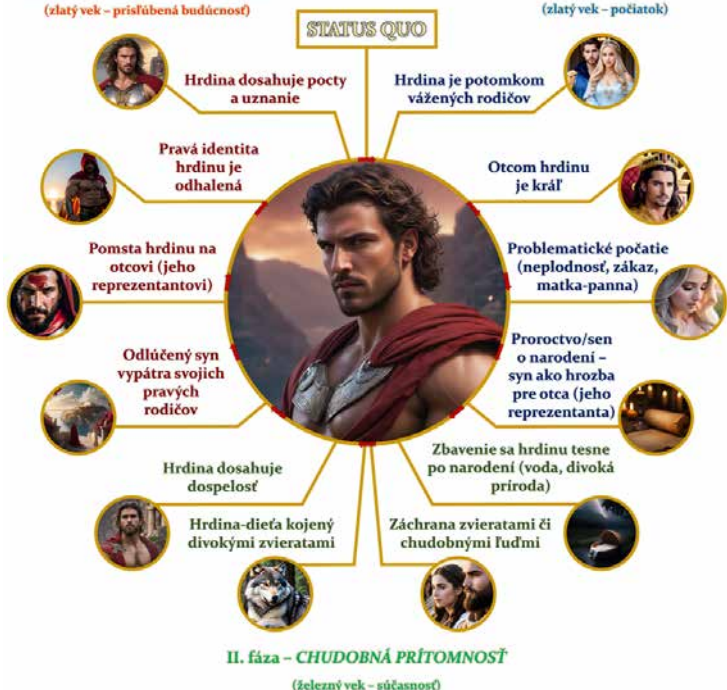
³⁵ KOZÁK, *Monomýtus*, s. 194 – 197.

III. fáza – VZNEŠENÁ BUDÚCNOSŤ

(zlatý vek – prisľúbená budúcnosť)

I. fáza – VZNEŠENÁ MINULOSŤ

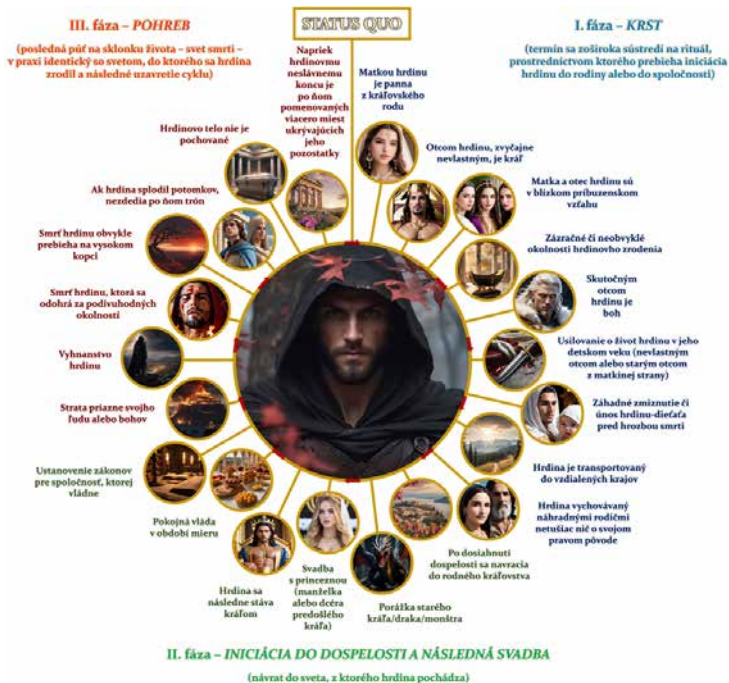
(zlatý vek – počiatok)



Obrázok 10 Grafické znázornenie monomýtu rozčleneného do 12 etáp popísaných v diele Otta Ranka (Zdroj – textová časť: vlastné spracovanie podľa GRIMES, Katherine M.. A Rankian Analysis of the Hero of Hogwarts. In THURY, Eva M. – DEVINNEY, Margaret K.. Introduction to Mythology: Contemporary Approaches to Classical and World Myths. Oxford : Oxford University Press, 2017., KOZÁK, Jan A. Monomýtus – Syntetické pojednání o teorii mýtu. Praha : Malvern, 2021. Zdroj – obrázková časť: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

celá jeho rodová línia). V prípade Dia sa síce nejedná o hrdinu/smrteľníka, avšak práve jeho príklad predstavuje nesmierne zaujímavý vzorec dynamiky archetypu otca – či už z hľadiska vzťahu k nemu, ale rovnako aj v prípade toho, že sa Zeus sám stáva otcem potomka ohrozujúceho jeho moc a postavenie.

Pri popise Diovho nástupu na trón je nevyhnutne nutná akási retrospektíva, nakoľko je celý jeho rod poznačený zdanlivo nikdy nekončiacimi súbojmi o dominanciu. Hesiodova *Theogonia*, ktorú sme spomínali už v úvode našej práce, nie je len výkladom pôvodu bohov,



Obrázok 11 Grafické znázornenie monomýtu rozčleneného do 22 etáp popísaných v diele Lorda Raglana (FitzRoy Richard Somerset, štvrtý baron Raglan) (Zdroj – textová časť: vlastné spracovanie podľa GRIMES, Katherine M.. A Rankian Analysis of the Hero of Hogwarts. In THURY, Eva M. – DEVINNEY, Margaret K.. Introduction to Mythology: Contemporary Approaches to Classical and World Myths. Oxford : Oxford University Press, 2017., KOZÁK, Jan A. Monomýtus – Syntetické pojednání o teorii mýtu. Praha : Malvern, 2021. Zdroj – obrázková časť: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai/>)

ale rovnako aj popisom epickej rodinnej drámy predstavujúcej tri generácie božstiev usilujúcich sa o nadvládu nad svetom prostredníctvom zbavenia sa nadradeného postavenia vlastného otca. Uranus, otec titánov a ďalších božských bytostí, ktoré však svojou povahou či výzorom nezodpovedali jeho predstavám, vzbudzovali v jeho očiach nehanebnosť či obľudnosť, týchto potomkov izoloval. Gaiu, ktorá všetkých svojich potomkov milovala rovnako, jeho konanie rozzúrilo a iniciovala tak zosadenie svojho božského partnera. A kto mohol byť lepším kandidátom na tento akt, ako práve jeden z jeho vlastných potomkov – titán Kronos? Číhal na svojho otca a v nestráženej chvíli

Urana prepadol, vykastroval ho a zbavil ho moci, ktorú si uzurpoval pre seba.³⁶ Táto mytologická dráma však zďaleka nekončí pri tom, že by Kronova vláda trvala naveky, ale práve naopak – rovnaké konanie, aké zapríčinilo jeho vzostup, bolo dôvodom jeho pádu.

Kronos so svojou sestrou a manželkou Reiou splodil vlastných potomkov, avšak obdržal veštbu – jedno z jeho detí sa proti nemu vzbúri a následne ho oberie o vládu presne tak, ako to on sám vykonal na svojom otcovi. Po narodení teda každého zo svojich potomkov, dcéry Héry, Demeter a Hestiu a synov Háda a Poseidóna, prehltol. Ako božské bytosti žili aj naďalej v jeho útrobach, avšak rovnaký osud sa vyhol najmladšiemu zo súrodencov, Diovi.³⁷ Reia svojho syna ochránila tak, že namiesto dieťaťa odovzdala manželovi kameň zabalený do plienok a Dia ukryla na ostrov Kréta.³⁸ Jungiánsky analytik Waren Colman poukazuje práve na túto patriarchálnu nadradenosť vzťahu medzi otcom a synom, a to ako na neustále sa opakujúci fenomén. Čerpajúc z prác Junga nás Colman upozorňuje na to, že otec ako ten, ktorý pojedá svojich vlastných potomkov – *prima materia* – ich stavia do role závislých a podriadených na svojej osobe. Syn je naopak predstavený ako ten, ktorý symbolizuje procesy obnovenia či omladenia a len s pomocou matky či ženy, ktorá predstavuje tento rozmer obsiahnutý v archetype matky, je možné premôcť beštiálneho, hrôzu naháňajúceho otca. Neustály konflikt medzi osobou otca a syna je základom pre následný vývoj, nakoľko nespracovaný vzťah medzi nimi je pravdepodobným dôvodom pre neustále opakovanie sa vzorca patriarchálnej nadvlády otca a podriadenosti jeho potomka voči nemu.³⁹

A práve tento model by sme mohli rovnako odsledovať aj v príklade, ktorý nám grécke mýty uvádzajú v prípade trojice Uranos-Kronos-Zeus. Vďaka pomoci, ktorú Diovi poskytla na jednu stranu jeho matka Reia a na stranu druhú aj bohyňa Metis, sa Zeus vymyká deštruktívnym vzťahom medzi otcom a synom. Reia Dia zachránila pred

³⁶ HESIODOS – MOST, *Theogony*, s. 15 – 17.

³⁷ V modeli lorda Raglana je pozoruhodné, že nepracoval len s osudmi smrteľných hrdinov, ale rovnako do svojho výpočtu zahrnul napríklad aj samotného Dia, ktorý na jeho škále dosiahol „celkové skóre“ 15 bodov. KOZÁK, *Monomýtus*, s. 196.

³⁸ HARD, Robin. *The Routledge Handbook of Greek Mythology*. Londýn : Routledge, 2003. & New York : Routledge, 2003, s. 67 – 68.

³⁹ COLMAN, Waren. Tyrannical omnipotence in the archetypal father. In *Journal of Analytical Psychology*. Hoboken : Wiley-Blackwell Publishing Ltd., 2000, roč. 45, č. 4, s. 523.

nevyhnutným osudom, ktorý ho dozaista čakal a následne, po tom ako dospel, mu svoje rady poskytla aj bohyňa rozumu Metis, ktorá je v niektorých mýtoch uvádzaná ako Diova prvá manželka.⁴⁰ V dôsledku jej intervencie Zeus preštil svojho otca a ponúkol mu nápoj, ktorý Krona donútil vyvrátiť väznených potomkov,⁴¹ v dôsledku čoho nastáva nová éra bojov, tzv. *Titanomachia*, medzi Titánmi a bohmi Olympu, trvajúca celé jedno desaťročie. Boje boli zavŕšené Diovim víťazstvom⁴² – *de facto* porážkou nielen jeho božského otca a jeho prívržencov, ale rovnako aj zavrnutím starých poriadkov a nastolením tých nových. Zeus teda unikol deštruktívnym následkom patriarchálnej nadriadenosti, avšak stále môžeme pozorovať možnosť opakovania sa vzorca tým, že sa mal stať otcom potomka/konkurenta.

Hesiodos v *Theogónii* totiž uvádza, že Diovi bolo predpovedané zvrhnutie vlastným potomkom, ktorého počal s Metis. Aby si svoje náročne dosiahnuté postavenie „poistil“ a zabránil tak vývoju udalostí, ktoré po predchádzajúce generácie sužovali jeho rodinu, svoju tehotnú božskú manželku prehltol. Tak, ako Diovi súrodenci prežívali v útrobach ich otca Krona, následne prežívala Metis v Diovom tele a stala sa akýmsi poradným hlasom usmerňujúcim jeho rozhodnutia. Zeus následne sám z vlastnej hlavy „porodil“ dcéru Aténu odetú v plnej zbroji, ktorá ako dcéra pre neho nebola žiadnou hrozbou.⁴³ Takto definovaná dynamika vzťahu otec-syn nám dozaista nie je neznáma, pretože na nej stojí aj jedna z najznámejších (hoci pomerne kontroverzných a vedecky vyvrátených) teórií o pôvode náboženstva. Je ňou teória Sigmunda Freuda predstavená v diele *Totem und Tabu mit dem Untertitel : Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker* publikovanom v roku 1913. Podľa Freuda náboženstvo vzniká v dôsledku vraždy, konzumácie tela, ľútosti nad skutkom a následnom zbožštení otca jeho synmi. Freudovský otec si nárokuje všetky ženy prináležiace k „mikrokozmu“, ktorý vytvoril a svojich synov z neho ako odporcov vytláča. Synovia sa proti otcovi následne spoja a zavraždia ho – na jednu stranu v dôsledku túžby po ženách, ku ktorým im je zamedzený prístup, na druhú stranu aj v dôsledku strachu z dominancie, ktorú má otec nad ich životmi.

⁴⁰ HESIODOS – MOST, *Theogony*, s. 75.

⁴¹ GRIMAL, Pierre – KERSHAW, Stephen – MAXWELL-HYSLOP, A. R. (Transl.). *A Concise Dictionary of Classical Mythology*. Oxford : Basil Blackwell, 1990, s. 273.

⁴² HARD, *The Routledge Handbook*, s. 68.

⁴³ HESIODOS – MOST, *Theogony*, s. 75.

Skutok, ktorý zrealizovali, v nich však vyvoláva ľútosť, čo následne vedie k ešte markantnejšiemu strachu z otca. Strach sa postupom času transformoval do postavy neosobného boha, s ktorým súvisel aj zákaz zabitia a konzumácie totemového zvieraťa predstavujúceho osobu otca.⁴⁴ Podľa psychoanalytika Johna Steinera je tento prístup ukážkou paranoidno-schizofrenického nazerania na svet vyžadujúceho podriadenie sa dieťaťa dominancii otca. V psychike dieťaťa je internalizovaný ako jadro *super-ega* prostredníctvom identifikácie otca ako prenasledujúceho objektu. To rovnako súvisí aj s potenciálnym strachom z vlastného potomka či potomkov ako reálneho ohrozenia vlastnej moci a dominancie⁴⁵ ako určitého cyklického, neustále sa opakujúceho fenoménu.

Práve v osobe Dia sa tento pomyselný „kruh“ uzatvára, pretože sa definitívne a umne vysporiadal nie len s vlastným otcom, s ktorým mal značne problematický vzťah, ale odvrátil aj hrozbu opakovania cyklu, v ktorom by bol ako vládca nahradený potomkom – obzvlášť za predpokladanej pomoci jeho božskej matky ako zosobnenia rozumu. Možno hovoriť o určitom radikálnom prístupe, avšak v gréckej mytológii sa stáva unikátnym príkladom definitívnej autority a dominantného postavenia jedinca, ktorý prešiel oboma etapami. Ako slabý syn Zeus čelil bezprostrednej hrozbe, avšak v úlohe otca sa nesmierne „šalamúnsky“ zbavil potenciálneho uzurpátora a poistil si tak nedotknuteľnosť vlastnej pozície. A ani tento konkrétny prístup otca k jeho potomkovi nie je z hľadiska mýtu vo všeobecnosti bezvýznamným, nakoľko dominantná postava otca môže byť priamou príčinou tragického konca hrdinu. Nemecký filológ Ferdinand Dettmer tento prístup uvádza na príklade tragickej smrti boha Baldura. Predovšetkým báseň *Völuspá*⁴⁶ a dielo Snorriho Sturlsona uvádzajú

⁴⁴ FREUD, Sigmund. *Totem a tabu : O niektorých paralelách v duševnom živote divochov a neurotikov*. Bratislava SAV, 1966. s. 152 – 153.

⁴⁵ COLMAN, Tyrannical omnipotence, In *Journal of Analytical Psychology*, s. 524.

⁴⁶ *Völuspá* je názov básne čerpajúcej motívy zo severskej mytológie. Dielo nám rozpráva o udalostiach od vzniku sveta, jeho formácii, jeho následnému zániku v ohni tzv. „Súmraku bohov“ alebo „Údelu bohov“ – *Egnaroku/Ragnaröku*, avšak napokon nás informuje aj o opätovnom znovuzrození sveta. Báseň je predstavená ako monológ Völvy/Vedmy k bohu Odinovi. Jej vznik je kladený približne do roku 1000 po Kr., pričom jej najstaršia verzia sa nám dochovala v zbierke *Codex Regius* (známy tak tiež aj pod názvami *Kráľovská kniha*, *Sæmundova Edda*, *Poetická Edda* alebo *Staršia Edda*). Vo všeobecnosti je však jej autorstvo prisudzované islandskému historikovi, básnikovi, politikovi a godimu/náčelníkovi Snorrimu Sturlsonovi žijúcemu v neskoršom období, a to na prelome 12. a 13. storočia po Kr.. Sturlsonovo dielo je vo ve-

ako jeho vraha vlastného brata, slepého brata Höda, ktorého tricks-terská postava boha Lokiho naviedla vystreliť na Baldura šíp z vetvičky imela. Detter však odkazuje na omnoho temnejší motív, ktorý do negatívneho svetla nestavia ani Höda a ani Lokiho, ale naopak Odina – otca Baldura a Höda. Podľa neho Baldurova smrť nie je náhodnou, ale je obeťou, je zasvätená práve Odinovi. Množstvo autorov s týmto vysvetlením nesúhlasí, nakoľko dostupné zdroje uvádzajú Odinovú snahu vykúpiť Baldura z podsvetia⁴⁷ a taktiež aj skutočnosť, že mýtus o Baldurovej smrti neobsahuje základné body súvisiace s komplexnosťou vraždy syna jeho otcom. Obvykle tieto mýty pozostávajú z nasledovných pasáží (Obrázok 12):

1. *Hrdina sa počas svojej cesty stretáva so ženou, s ktorou má sexuálny pomer, v dôsledku ktorého počnú potomka-syna, avšak hrdina ženu opúšťa ešte predtým, ako sa ich spoločný potomok narodí.*
2. *Pred samotným odchodom hrdina daruje žene predmet, akýsi poklad, prostredníctvom ktorého v budúcnosti syna rozpozná.*
3. *Hrdinov potomok dospieva nadprirodzene rýchlo a následne odchádza na svoju vlastnú výpravu po svete s cieľom nájsť od-lúčeného otca.*

deckých kruhoch značne kritizované pre značnú mieru synkrétizmu, ktorá je v básni *Völuspá* nesmierne citelnou (paralely života a smrti Ježiša Krista a boha Baldura, všeobecne čerpanie motívov z Biblie ale aj z mýtov spojených s vojnou Achájcov proti Tróji a iné). V súčasnosti je súčasťou zbierky *Poetická Eda* ako jedna z 37 piesní tvoriacich jej aktuálnu podobu. ANDERSON, Rasmus Björn. *Norse Mythology: Or, The Religion of Our Forefathers, Containing All the Myths of the Eddas, Systematized and Interpreted*. [online]. Chicago : S. C. Griggs; Londýn : Trubner, 1879, s. 124. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/NorseMythology/page/n3/mode/2up>>. [22.01.2024]; ŠIMONOVÁ, Michaela: *Európske mytológie – Kelti, Germáni, Slovania*. Bratislava : STIMUL, 2017. s. 55. [on-line]. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kpr/ucebne_texty/FIF_MS_mytologia_ksg.pdf>. [15.01.2024]; VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopédie mytológie germánských a severských národů*. Praha : Libri, 2006, s. 52; Ibid. 56 – 57.

⁴⁷ Za účelom prepustenia Baldura z podsvetia bol vyslaný jeho brat Hermóðr, ktorému bol na túto cestu zverený Odinov osemnohý kôň Sleipnir. Vládkyňa podsvetnej ríše Hel na túto ponuku pristúpila len pod podmienkou, že všetko živé a mŕtve bude Baldurovu smrť oplakávať, avšak nestalo sa tak, keďže ľútosť nad Baldurovou smrťou neprejavila obryňa Tökk, za ktorú sa vydával Ištivý Loki. LECOUTEUX, Claude. *Encyclopedia of Norse and Germanic Folklore, Mythology, and Magic*. Rochester : Inner Traditions, 2016, s. 154. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/encyclopedia-of-norse-and-germanic-folklore-mythology-and-magic-by-claude-lecouteur>>. [11.01.2024]; VLČKOVÁ, *Encyklopédie mytológie*, s. 218.

4. Syn sa stretáva so svojim odlúčeným otcom, avšak odmieta mu prezradiť svoje meno.
5. Syn zahynie v súboji so svojim otcom.⁴⁸



Obrázok 12 Základná schéma mýtu, v ktorom otec zabíja svojho nerozpoznaného syna (Zdroj – textová časť: vlastné spracovanie podľa LIBERMAN, Anatoly. Some Controversial Aspects of the Myth of Baldr. . In Alvíssmál. Berlín : VWB – Verlag für Wissenschaft und Bildung, 2004, roč. 11. Zdroj – obrázková časť: vlastné spracovanie; <https://wepik.com/ai>)

S ohľadom na vyššie uvedené, môžeme v konečnom dôsledku vzťah otca a syna chápať ako ambivalentný, nakoľko je otcovská postava tým, koho sa potomok, a teda hrdina, usiluje poznať, chce sa s ním identifikovať. Nepriateľský vzťah je taktiež pozorovateľný aj *vice versa* – otec je tým, ktorý sa odmieta vzdať urputne vybojovanej moci, a tak sa utieka k nekalým činom s cieľom eliminovať rebelujúceho potomka. Otec je pochopiteľne mocnejším – minimálne z pozície potomka, ktorý sa ho pokúša dosiahnuť. Súčasne otec predstavuje charakter

⁴⁸ LIBERMAN, Anatoly. Some Controversial Aspects of the Myth of Baldr. In *Alvíssmál*. Berlín : VWB – Verlag für Wissenschaft und Bildung, 2004, roč. 11. s. 37. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/857347/Some_Controversial_Aspects_of_the_Myth_of_Baldr>. [14.01.2024]

skazený, požierajúci, spojený s deštrukciou a nenávisťou.⁴⁹ Zmieňovaný antropofágický aspekt otcovskej postavy či hrozba, ktorá z jeho pôsobenia na život potomka vyplýva, je odrazom „ega obete“, a teda jedinca ako jeho potomka. Profilovanie „ega obete“ má byť odvodené od situácie prežitej v detskom veku, ktorú na jednej strane obeť zanecháva „za sebou“, prekonáva ju, ale na druhú stranu si túto špecifickú situáciu premieta do svojej súčasnej existencie. Na danú spomienku teda vzniká fixácia. Podľa Campbella je nevyhnutné odpútať sa od svojho ega, pretože práve nemožnosť spoliehať sa na otca a vnímať ho ako milosrdného a zameranie sa na jeho vyslovene negatívny charakter v našom vnímaní, je dôvodom, pre ktorý nie sme schopní vnímať otca realisticky.⁵⁰ Avšak ako nás upozorňuje internetový portál *The Jungian Confrerie* – výbor odborníkov z oblastí analytickej psychológie, arteterapie a spirituality⁵¹ – jedinci sa musia vyrovnáť so svojim vzťahom k otcovskej postave prostredníctvom procesu individuácie, prostredníctvom ktorej dokážu uznať nielen negatívne aspekty archetypu otca, ale rovnako aj jeho pozitívne vplyvy. Psychoterapia zameraná na túto kľúčovú problematiku, ako uvádzajú odborníci, môže eventuálne viesť k vyriešeniu problémov súvisiacich s rebéliou a negatívnym postojom voči autoritám prostredníctvom skúmania ich vzťahu k otcovi a otcovmu správaniu ako formatívnemu vplyvu na osobnosť jedinca.⁵²

Aj v tejto oblasti platí zásada, že v množstve fenoménov, ktorým sme vystavení, je prítomná ambivalencia. Hrozba, ktorou je primárne otec, môže jedinca viesť k lipnutiu na matke, avšak práve tá istá hrozba môže jedinca od matky a od bezpečia, ktoré matka predstavuje, odpútať. Ambivalencia je základnou charakteristickou vlastnosťou archetypu, hoci nie vo všetkých prípadoch je toto protikladné pôsobenie pravidlom.⁵³ Rovnaké protichodne pôsobiace sily Jung uvádza aj v prípade archetypu matky. Na jednu stranu môže archetyp pôsobiť v pozitívnych konotáciách matky, pramatky, panny či v abstraktných pojmoch akými sú cieľ cesty, zem, hora a mnohé iné. Ar-

⁴⁹ COLMAN, Tyrannical omnipotence , s. 523.

⁵⁰ CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny*. Praha : Argo, 2018, s. 113.

⁵¹ The Jungian Confrerie: *About Us*. <<https://www.jungian-confrerie.com/>>. [on-line]. [16.01.2024]

⁵² The Jungian Confrerie: *The Father Archetype*. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.jungian-confrerie.com/phdi/p1.nsf/supppages/8209?opendocument&part=23>>. [16.01.2024]

⁵³ JUNG, *Aspekty mužstvá*, s. 85 – 86.

chety typ matky však rovnako predstavuje aj početné negatívne aspekty – bohyně osudu, strigu, hrob, vodné hlbiny či dokonca aj smrť, nočné mory, démonov a mnohé iné.⁵⁴ Tejto problematike sa dotýkajú aj už zmieňovaní autori Robert Moore a Douglas Gillette upozorňujúci na možný charakter a pôsobenie hrdinu ako násilníka. Predmetný stav nazývajú „nezrelou maskulinitou“, obdobím, kedy je hrdina ešte stále fixovaný na archetyp matky a usiluje sa spod jeho vplyvu vymaniť, poraziť ho a následne si ho podmaniť, aby tak potvrdil svoju dominanciu. V tomto procese si hrdina neuvedomuje svoje slabosti, ale je im nevyhnutne vystavený a len prostredníctvom vyrovnania sa s nimi sa môže profilovať jeho skutočný charakter.⁵⁵ Osoba matky je v tomto bode tou, ktorá, ak na seba prehnane púta hrdinu, ovplyvňuje jeho následné konanie. V konečnom dôsledku – ako nás o tom informuje Jung – spôsobí, akými si spradmetňujeme naše predstavy o otcovi, jeho moci a ostatných faktoroch spojených s týmto fenoménom, nie sú založené len na našej aktuálnej predstavivosti. Sú odvodené z radov predchádzajúcich generácií, z ich vlastných predstáv, ktoré archetypálnemu otcovi určité špecifické vlastnosti a charakter prisúdili.⁵⁶

Záver

V mýtoch sa bezprostredne stretávame s mnohými faktormi, ktoré na život jedincov vplyvajú spôsobom utvárajúcim ich nazeranie a ich postoj na mnohé skutočnosti týkajúce sa vlastnej existencie. Svoju významnú úlohu zohrávajú práve archetypy ako predstavitelia určitých špecifických vlastností, charakterov a obsahu. Jedným z nich je aj nami skúmaný archetyp otca. Ako sme v uvedenom príspevku preukázali, nie je to len otcovský archetyp, ktorý môže vystupovať negatívne, ale svoj podiel vplyvu na osobnosť a konanie dieťaťa či mytologického hrdinu, na jeho úspechy a pády, môže mať rovnako aj archetyp matky. Jej funkcia ochrankyne a pomocnice je v priamom kontraste k dominantnému, autoritárskemu charakteru otca. Ak sa však jedinec stáva nespôsobilým konať samostatne a spolieha sa len

⁵⁴ JUNG, Carl Gustav. *Archetypy a kolektívne nevedomie – I. časť*. Košice : Knižničná dielňa Tímotej, 1992, s. 94 – 95.

⁵⁵ MOORE – GILLETTE, *Kráľ, Válečník*, s. 58 – 60.

⁵⁶ JUNG, *Aspekty mužství*, s. 85 – 86.

na pomoc a ochranu matky, jeho osobnosť sa stáva rovnako nevyzretou, ako je tomu v prípade nevyrovnaného vzťahu s otcom. K tomu to tvrdeniu sme pripojili niekoľko názorných príkladov, pričom ako najvýznamnejšie pôsobia práve vzťahy Urana-Krona-Dia a bezpochyby hrdinu Oidipa a jeho otca, kráľa Laia. Vzťahová dynamika medzi týmito postavami je výrazne narušená práve v dôsledku obáv – na strane otca vyplývajúcich z potenciálneho ohrozenia straty moci, na strane potomka naopak zo strachu z podriadenosti a závislosti na rozhodnutiach dominantného otca.

Preukázali sme, že chápanie archetypu otca nie je priamym dôsledkom našich aktuálnych predstáv, ale súvisí s dlhodobým a postupným vývojom spoločnosti ako celku, s prijímaním určitých vzorov a ich aplikácie do našej konkrétnej existencie v súčasných podmienkach. Vyslovene negatívne konotácie spojené so skúmaným fenoménom taktiež nie sú správne – je to, akoby sme s archetypom matky spájali len jeho pozitívne vlastnosti a aspekty, čo sme vyvrátili už v článku *Archetypálny obraz ženy-matky na príkladoch mytologických systémov starovekého sveta*⁵⁷ – žiadna skutočnosť, s ktorou sme konfrontovaní, nie je vyslovene „čierna“ alebo „biela“, ale občas je „pestrofarebná“. Otec teda nemusí byť nevyhnutne len nedostupným či vzdialeným, ako nám o tom hovorí Campbell, alebo akýmsi antagonistom usilujúcim o život jeho búriaceho sa potomka, ktorý chce otca zosadiť z piedestálu. Je významným fenoménom kreujúcim a transformujúcim osobnosť jedinca, prinášajúcim novú perspektívu a rušiacim závislosť na pohodlí vyplývajúcom z obsahu archetypu matky.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

HESIODOS – MOST, Glen W. (Ed. & transl.). *Theogony. Works and Days. Testimonia*. Cambridge : Harvard University Press, 2006.

⁵⁷ RYBANSKÝ, Robert. Archetypálny obraz ženy-matky na príkladoch mytologických systémov starovekého sveta. In KARDIS, Mária – LIPTÁKOVÁ, Dominika (eds.). *Svet v kríze : Od staroveku po súčasnosť (Recenzovaný zborník z medzinárodného vedeckého sympózia z oblasti spoločenských a humanitných vied)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2022, s. 37 – 57. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/public/media/39538/Svet%20v%20kri%CC%81ze%20-%20zborni%CC%81k%20_1.pdf>. [12.01.2024]

Zoznam bibliografických odkazov

- ANDERSON, Rasmus Bjørn. *Norse Mythology: Or, The Religion of Our Forefathers, Containing All the Myths of the Eddas, Systematized and Interpreted*. Chicago : S. C. Griggs; Londýn : Trubner, 1879. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/NorseMythology/page/n3/mode/2up>>. [22.01.2024]
- BELLINGER, Gerhard J. *Sexualita v náboženstvích světa*. Praha : Academia, 1996.
- BOLEN, Jean Shinoda. *Gods In Everyman; A New Psychology of Men's Lives and Loves*. New York : HarperCollins, 2009.
- BOWKER, John. (ed.). *The Oxford Concise Dictionary of World Religions*. Oxford : Oxford University Press, 2000.
- CAMPBELL, Joseph – MOYERS, Bill. *Sila mýtu*. Praha : Argo, 2016.
- CAMPBELL, Joseph. *Tisíc tváří hrdiny*. Praha : Argo, 2018.
- COLMAN, Andrew M.. *A Dictionary of Psychology*. Oxford : Oxford University Press, 2015.
- COLMAN, Waren. Tyrannical omnipotence in the archetypal father. In *Journal of Analytical Psychology*. Hoboken : Wiley-Blackwell Publishing Ltd., 2000, ročník 45, číslo 4, s. 521 – 539.
- DIXON-KENNEDY, Mike. *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. Santa Barbara; Denver; Oxford : Bloomsbury Academic, 1998.
- ELIADE, Mircea. *Dejiny náboženského myšlení, Svazek I. – Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha : OIKOMENTH, 2019.
- ELIADE, Mircea. *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha : Argo, 2004.
- FREUD, Sigmund. *Totem a tabu : O niektorých paralelách v duševnom živote divochov a neurotikov*. Bratislava SAV, 1966.
- GRIMAL, Pierre – KERSHAW, Stephen – MAXWELL-HYSLOP, A. R. (Transl.). *A Concise Dictionary of Classical Mythology*. Oxford : Basil Blackwell, 1990.
- GRIMES, Katherine M.. A Rankian Analysis of the Hero of Hogwarts. In THURY, Eva M. – DEVINNEY, Margaret K.. *Introduction to Mythology: Contemporary Approaches to Classical and World Myths*. Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 757 – 770.
- HART, George. *Egyptské mýty*. Praha : Levné knihy KMa, 2006.
- HARD, Robin. *The Routledge Handbook of Greek Mythology*. Londýn : Routledge, 2003. & New York : Routledge, 2003.
- HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena. *Velký psychologický slovník*. Praha : Portál, 2010.

- JONES, Lindsay. *Encyclopedia of Religion (15 Volume Set)*. Detroit : Macmillan Reference USA, 2004.
- JORDAN, Michael. *Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition*. New York : Checkmark Books, 2004.
- JUNG, Carl Gustav. *Archetypy a kolektívne nevedomie – I. časť*. Košice : Knižničná dielňa Timotej, 1992.
- JUNG, Carl Gustav. *Aspekty mužství*. Praha : Portál, 2017.
- KOZÁK, Jan A.. *Monomýtus – Syntetické pojednání o teorii mýtu*. Praha : Malvern, 2021.
- LAUDER, Maureen. *Pederasty*. [on-line]. <<https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/pederasty>>. [17.01.2024]
- The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Deus Otiosus (religion)*. [on-line].
- LECOUTEUX, Claude. *Encyclopedia of Norse and Germanic Folklore, Mythology, and Magic*. Rochester : Inner Traditions, 2016. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/encyclopedia-of-norse-and-germanic-folklore-mythology-and-magic-by-claude-lecouteux>>. [11.01.2024]
- LIBERMAN, Anatoly. *Some Controversial Aspects of the Myth of Baldr*. In *Alvíssmál*. Berlín : VWB – Verlag für Wissenschaft und Bildung, 2004, roč. 11. s. 17 – 54. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/857347/Some_Controversial_Aspects_of_the_Myth_of_Baldr>. [14.01.2024]
- MARCH, Jennifer. *Cassell's Dictionary of Classical Mythology*. Londýn : Cassell & Co Wellington House, 2001.
- McCAAL, Henrietta. *Mezopotamské mýty*. Praha : Levné knihy KMa, 2006.
- MOLTON, Mary D. – SIKES, Lucy A.. *Matka, Hetéra, Amazonka, Médium : čtyři ženské archetypy*. Praha : Portál, 2015.
- MONAGHAN, Patricia. *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*. Novato : New World Library, 2014.
- MOORE, Robert – GILLETTE, Douglas. *Král, Válečník, Kouzelník, Milovník : čtyři mužské archetypy*. Praha : Portál, 2015.
- PUHVEL, Jaan. *Srovnávací mytologie*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- PEARSON, Carol S.. *Awakening the Heroes Within: Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World (Innocent, Orphan, Warrior, Caregiver, Seeker, Lover, Destroyer, Creator, Ruler, Magician, Sage, Fool)*. San Francisco : HarperOne, 2015.

- RYBANSKÝ, Robert. Archetypálny obraz ženy-matky na príkladoch mytologických systémov starovekého sveta. In KARDIS, Mária – LIPTÁKOVÁ, Dominika (eds.). *Svet v kríze : Od staroveku po súčasnosť* (Recenzovaný zborník z medzinárodného vedeckého sympózia z oblasti spoločenských a humanitných vied). Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2022, s. 37 – 57. [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/public/media/39538/Svet%20v%20kri%CC%81ze%20-%20zbor-ni%CC%81k%20_1.pdf>. [12.01.2024]
- SEGAL, Robert Alan. *Myth : A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2004.
- ŠIMONOVÁ, Michaela. *Európske mytológie – Kelti, Germáni, Slovania*. Bratislava : STIMUL, 2017. [on-line]. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kpr/ucebne_texty/FIF_MS_mytologia_ksg.pdf>. [15.01.2024]
- VLČKOVÁ, Jitka. *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha : Libri, 2006.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech. *Bohovia a hrdinovia antických báji*. Bratislava : Perfekt, 2002.

Internetové odkazy

- <<https://www.britannica.com/topic/deus-otiosus>>. [22.01.2024]
- The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Hero (Literary and Cultural Figure)*. [on-line]. <<https://www.britannica.com/art/hero-literary-and-cultural-figure>>. [18.01.2024]
- The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Hieros gamos (religion)*. [on-line]. <<https://www.britannica.com/topic/hieros-gamos>>. [22.01.2024]
- The Jungian Confrerie: *About Us*. <<https://www.jungian-confrerie.com/>>. [on-line]. [16.01.2024]
- The Jungian Confrerie: *The Father Archetype*. [on-line]. <<https://www.jungian-confrerie.com/phdi/p1.nsf/supppages/8209?open-document&part=23>>. [16.01.2024]
- Univerzita Karlova: *Vladimir Propp: Morphology of the Folktale, 1928*. 3 s. [on-line]. Dostupné na internete: <https://dl1.cuni.cz/plugin-file.php/1156524/mod_resource/content/1/Propp%20Morphology.pdf>. [13.01.2024]

Mgr. Róber Rybanský
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta, Katedra historických vied
SK-O8O 01 Prešov, Biskupa Gojdiča 2
email: robert.rybansky@smail.unipo.sk

Žáner recenzie v odbornej a mediálnej komunikačnej sfére s dôrazom na jej klasifikáciu

The review genre in the scientific and media communication sphere with emphasis on its classification

LUKÁŠ ŠVAJLENIN

ABSTRACT: Defining the genre of the review is one of the rather difficult activities, because its dictionary definitions bring disparate perspectives, different nuances of understanding of the genre. In addition, this genre stands at the boundary between two functional styles (educational and journalistic), or two communicative spheres (scientific and media). In the following review study, we will not only try to define what a review is on the basis of the available literature, but also look at the current state of research, historical development, functions, features, definition through literary scholarship, the classification of the review in linguistic works (focusing on both traditional and interactional stylistics), and classification in an interdisciplinary conception (linguistics, journalism, literary science). In this paper we will also try to introduce classification by means of an object, in our case the object will be a book (a literary-critical review).

KEYWORDS: review, journalistic genres, communicative spheres, stylistic

Úvod

Definovať žáner recenzie patrí k pomerne náročným činnostiam, pretože jej slovníkové vymedzenia prinášajú disparátne pohľady, rozličné nuansy chápania toho žánru. Okrem toho stojí na pomedzí dvoch funkčných štýlov (náučného a publicistického), resp. dvoch komunikačných sfér (vedeckej a mediálnej). V nasledujúcej prehľadovej štúdii sa pokúsime na základe dostupnej literatúry nielen definovať čo je to recenzie, ale pozrieme sa aj na súčasný stav bádania,

historický vývoj, funkcie, znaky, vymedzenie prostredníctvom literárnovedného bádania, zaradenie recenzie v lingvistických prácach (so zameraním na tradičnú aj interaktívnu štylistiku) a klasifikovanie v interdisciplinárnom pojatí (lingvistika, žurnalistika, literárna veda). Na záver tohto príspevku sa pokúsime predstaviť aj klasifikáciu prostredníctvom objektu, v našom prípade tým objektom bude kniha (literárnokritická recenzia).

Súčasný stav bádania žánru recenzie

Ak chceme hovoriť o stave vývoja vecného žánru recenzia, naša pozornosť sa musí uberať rôznymi disciplínami. V tomto príspevku budeme vymedzovať recenziu ako žáner v interdisciplinárnom pojatí troch vedných disciplín: žurnalistika (žurnalistická žánrológia), lingvistika (štylistika) a literárna veda (literárna kritika). Vychádzať budeme z priestoru slovenskej prípadne českej, vedeckej literatúry, nakoľko recenzia v rôznych národných žánrologických a štylistických prác môže mať iné vymedzenie a vnímanie, než je v našom sociokultúrnom prostredí (napr. možno spomenúť odlišnú povahu recenzie v angloamerickom prostredí¹).

Vymedzenie pojmu recenzie v žurnalistickom (mediálnom, publicistickom) priestore je zväčša súčasťou jednotlivých vedeckých prác, slovníkov či vysokoškolských učebníc, ktoré reflektujú žurnalistické žánre – žánrológiu alebo praktických návodov (kompendií) ako písať žurnalistické (publicistické) texty. Zo starších prác, ktoré môžeme spomenúť a nájsť v nej aj definovanie recenzie ako publicistického žánru sú diela: *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii* (1968)²; slovníková práca *Malá encyklopédia žurnalistiky* (1981)³, a zaradiť sem možno aj šesťjazyčný terminologický slovník vychádzajúci pod vedením Dušany Serafínovej⁴. Od 90. rokov 20. storočia postupne vzniká-

¹ PREDMERSKÁ, Anna. Štruktúra a kompozícia postojových žánrov recenzie a kritiky (review a critique) v The Guardiane, Daily Maile a The Sune. In VOJTEK, Juraj (ed.). *Štruktúra a kompozícia žánrov anglicky písaného novinárstva*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2014, s. 191 – 225.

² MARKO, Miloš – MIHAL, Vladimír. *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii. Diel 3*. Martin : Matica slovenská, 1968.

³ JACZ, Ľudovít a kol. *Malá encyklopédia žurnalistiky*. Bratislava : Obzor, 1981.

⁴ SERAFÍNOVÁ, Dušana. *Terminologický slovník žurnalistiky slovensko-česko-rusko-anglicko-nemecko-francúzsky*. Bratislava : Alfa, 1989.

li rôzne heslovité slovníkové práce, v ktorých nachádzame aj definície žánru recenzia.⁵ Odlišným typom textov, ktoré definujú, ale aj širšie popisujú recenziu sú praktické návody pre žurnalistov a publicistov, ako si poradiť (čomu sa vyhnúť a na čo dbať) pri písaní jednotlivých textov zo žánrového hľadiska – takýchto publikácií máme v našom slovenskom (napr. Andrej Tušer, Martin Kasarda)⁶ alebo aj českom prostredí (napr. Markéta Dočekalová)⁷ prostredí niekoľko. Osobitnejšiu časť skúmania žánrov predstavujú práce vedeckého charakteru, resp. žánrologické vysokoškolské učebnice, v ktorých nachádzame stručný alebo širší popis jednotlivých žánrov. Tie pristupujú k žánru buď výskumne (T. Rončáková, M. Stanková)⁸ alebo z teoretického vymedzovania (Š. Veľas, P. Valček T. Rončáková, J. Rusnák, M. Gladiš, Z. Bučková a L. Rusňáková, D. Slančová a kol.)⁹ jednotlivých žánrov.

Slovenská lingvistika obširnejšie vymedzuje problematiku recenzie v prácach autorov zaoberajúcich sa lingvistickou disciplínou

⁵ OSVALDOVÁ, Barbora – HALDA, Jan. *Encyklopedie praktické žurnalistiky*. Praha : Libri, 1999; GREGOVÁ, Renáta – RUSNÁK, Juraj – SABOL, Ján. S. *Interpretácia textov elektronických masových médií: stručný terminologický slovník*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004; VERNER, Pavel. *Zpravodajství a publicistika*. Praha : Univerzita J. A. Komenského, 2010.

⁶ TUŠER, Andrej. Ako sa robia noviny. Bratislava : Sofia, 1999; TUŠER, Andrej. *Praktikum mediálnej tvorby*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva : Eurokódex, 2010; KASARDA, Martin. *Praktická príručka pre profesionálov*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola & Žilina: Eurokódex, 2011.

⁷ DOČEKALOVÁ, Markéta. *Tvářící psaní pro každého: jak psát pro noviny a časopisy, jak vymyslet dobrý příběh, praktická cvičení*. Praha : Grada, 2006.

⁸ RONČÁKOVÁ, Terézia. *Súčasný žurnalistický žánre: nové i staronové modely v slovenských spoločenských týždenníkoch*. Ružomberok : Verbum, 2016; STANKOVÁ, Mária. Recenzia v 21. storočí. In MIZEROVÁ, Simona – PLESNÍK, Lukáš (eds.). *Slavica Iuvenum XXII. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostrave, 2021, s. 301 – 308.

⁹ VELAS, Štefan. *Teória a prax novinárskych žánrov 2*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2000; VALČEK, Peter. *Multimediácia: virtuálny znak a text*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2002; RONČÁKOVÁ, Terézia. *Žurnalistické žánre: vysokoškolská učebnica*. Ružomberok : Verbum, 2019; RUSNÁK, Juraj. Žánrové špecifiká rozhlasového a televízneho textu. In *Tvorba a recepcia rozhlasového a televízneho textu*. Prešov – Košice, FF PU Prešov – FF UPJŠ Košice, 2014, s. 46 – 74; GLADIŠ, Marián. *Žánre v prostredí masových médií*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015; BUČKOVÁ, Zuzana – RUSNÁKOVÁ, Lenka. *Publicistika v periodickej tlači: žurnalistické žánre*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2017; SLANČOVÁ, Daniela at al. *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2022 [on -line]. Dostupné na internete: <https://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova5> [cit. 31. 1. 2024].

štylistika. V súčasnosti možno hovoriť, že sa na recenziu pozeráme z tradičného (J. Mistrík, J. Findra)¹⁰ a interaktívneho (D. Slančová)¹¹ chápania štylistiky. Štúdia Slavomíra Ondrejoviča: *Recenzia a jej žánrovo-kompozičné charakteristiky* (2000)¹², predstavuje prvý osobitne sa venujúci príspevok čisto len vymedzeniu recenzie ako žánru v intenciách lingvistického bádania.

V literárnovednom priestore definovanie recenzie najmä ako literárnokritického žánru je spojené so slovníkovými a prehľadovými prácami v rámci teórie literatúry. Definície možno nájsť v starších (M. Blahynka, J. Hrabák, E. Gombala a kol., T. Žilka)¹³, ako aj v mladších (P. Valček, F. Štraus)¹⁴ dielach. Samostatný príspevok pojednávajúci o literárnokritickej recenzii sa venoval Bolesław Chamot v príspevku *Štruktúrovanie textu recenzie. Príspevok k typológii literárnokritických textov* (1976)¹⁵. Chamot tu recenziu vníma ako meta-text (celok); recenzia je axiologický metaznak literárneho diela ako celku. Výraznejšiu nerozpracovanosť termínu recenzie v literárnovednom (lepšie povedané v literárnokritickom) odvetví si vysvetľujeme nasledovne – všeobecne nám chýbajú diela (ak nepočítame dejiny literárnej kritiky), reflektujúce teoretickú bázu literárnej kritiky synteticky, resp. výskumné diela zamerané na literárnokritické žánre, v ktorých sa odzrkadľovala aj skutočná podstata, charakter recenzie.

¹⁰ MISTRÍK, Jozef. *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : SPN, 1975; MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997; FINDRA, Ján. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2003; FINDRA, Ján. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013.

¹¹ SLANČOVÁ, Dana. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996. SLANČOVÁ, Daniela et al. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2023.

¹² ONDREJOVIČ, Slavomír. *Recenzia a jej žánrovo-kompozičné charakteristiky*. In *Kultúra slova*, 2000, roč. 34, č. 4, s. 198 – 203.

¹³ BLAHYNKA, Milan. *Recenze*. In VLAŠIN, Štěpán et al. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977, s. 314 – 315; HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha : Československý spisovatel, 1973; FINDRA, Ján – GOMBALA, Eudard – PLINTOVIC, Ivan. *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : SPN, 1979; ŽILKA, Tibor. *Poetický slovník*. Bratislava : Tatran, 1984.

¹⁴ VALČEK, Peter. *Slovník literární teorie*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006; STRAUS, František. *Průručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2005.

¹⁵ CHAMOT, Bolesław. *Štruktúrovanie textu recenzie. Príspevok k typológii literárnokritických textov*. In POPOIVČ, Anton (ed.). *Literárne vzdelanie*. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 144 – 164.

Na margo historického vývinu recenzie

Recenzia sa pokladá za jeden z najstarších publicistických žánrov vôbec. Z vývojového hľadiska má svoju prehistóriu v antických a stredovekých textoch. História súčasnej recenzie je spojená s vynálezom kníhtlače, a teda následným rozvojom a nárastom knižných publikácií. Vďaka tomu vznikali prvé knižné katalógy a časopisy. Jedným z prvých špecializovaných časopisov, prezentujúci skutočný vedecký záujem o knihu je francúzsky časopis *Journal de sçavants*, vychádzajúci od roku 1665, v ktorom nachádzame aj pravidelné knižné a literárnokritické recenzie. Všeobecne odborná literatúra uvádza, že recenzia vznikla z anotácie (krátkej hodnotiacej poznámky), predstavujúcej obsah nových literárnych diel. V nemeckom prostredí 17. storočia sa objavujú recenzie, ktoré majú predovšetkým podobu listov (t. j. dialogickú formu) a možno hovoriť, že tak predstavujú spontánnu (čitateľskú) formu kritiky. Rozmach recenzie však prichádza až od obdobia osvietenstva. V tomto období sa stáva žánrom vedeckej literatúry a od romantizmu sa postupne vyvíja aj ako umelecko-kritický žáner. Na začiatku 19. storočia, ako sa ukazuje, je kladený dôraz aj na teoretické uchopenie tohto žánru.¹⁶ Dôkazom sú diela českého cenzora Amada Berghoffera: *Ueber den Rezensenten-Unfug* (1804)¹⁷ ruského autora G. Stankeviča: *Spôsob ako rozoberať knihy a ako ich posudzovať* (1808)¹⁸ alebo nášho slovenského vzdelanca Jána Feješa: *O recenziách a recenzentoch* (1809)¹⁹. Pochopiteľne v tomto období sa termín recenzia a disciplína literárnej kritiky, vnímajúce ako synonymum, začínajú od seba striktne oddeľovať.

Vymedzenie žánru recenzia

Recenzia (z lat. recensere – prehliadka, konať prehliadku, uvažovať) predstavuje typ odborného alebo publicistického textu s hodnotiacim

¹⁶ O tom bližšie pozri napr. Blahynka, Recenzia, s. 315; ZIKA, Josef. *Knižní recenze*. Praha : Svaz českých knihovníků, 1947, s. 4 – 11.

¹⁷ K problematike Berghoffera bližšie pozri: ZIKA, *Knižní recenze*, s. 10 – 11.

¹⁸ O tom bližšie pozri napr. Blahynka, Recenzia, s. 315.

¹⁹ FEJEŠ, Ján. O recenzentoch a recenziách. In URBANCOVÁ, Hana – KRAUS, Cyril. *Antológia literárnovedných textov obdobia národného obrodenia*. Bratislava : SPN, 1982, s. 65 – 75.

a informačným aspektom na umelecké dielo rozličného typu (umelecká literatúra, divadlo, film, výtvarné dielo, fotografia), vedeckú prácu, podujatie (umelecká výstava, festival, koncert) alebo spotrebnú vec (napr. PC hra). Ide o náročnú činnosť, pretože sa jedná o prvý kontakt s uverejneným dielom alebo podujatím. Recenzent sa nemôže oprieť o hodnotové sudy iných odborníkov, ale sám musí na základe svojich bohatých znalostí a postulátov vysloviť hodnotiace stanovisko.²⁰

V nasledujúcich bodoch sa pokúsime opísať zásadné charakteristické znaky, funkcie žánru recenzie na základe bohatého lingvistického, žurnalistického a literárnovedného materiálu:

1. Hodnotiaca zložka recenzie predstavuje jej najzávažnejšiu a najvýraznejšiu súčasť. Definície tohto žánru tvrdia, že jej úlohou je predovšetkým zhodnotiť objekt svojho záujmu. Recenzent vyslovuje vlastný názor, teda vychádza (okrem iného) z vlastného estetického či svetonázorového vkusu, čím zaraďujeme recenziu k subjektívnym textom. Avšak súčasťou by mal byť aj odborný pohľad na hodnotenú vec, teda pri svojom axiologickom stanovisku vychádza autor aj z pevnej teoretickej bázy, čím získava recenzia čiastočne objektívny charakter. Recenzia je teda textom subjektívno-objektívnym.
2. Zo základných funkčných pozícií recenzie je jej informačná nasýtenosť. Recenzent adresáta informuje o nových, aktuálnych dielach alebo pestrých kultúrnych podujatiach. Ako si ukážeme ďalej, recenzia publicistického charakteru je viacej informačná ako recenzia odborného typu.
3. Tým, že adresátovi poskytuje rozhľad v aktuálnych umeleckých dielach alebo podujatiach, tak recenzia plní funkciu napĺňania kultúrnych potrieb človeka. Orientačná funkcia tohto žánru má svoje opodstatnenie najmä v súčasnosti, pre-

²⁰ Pri koncipovaní definície a znakov sme vychádzali z nasledujúcich prác: MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 96 – 97, 147; BLAHYNKA, *Recenzia*, s. 314 – 315; FINDRA – GOMBALA – PLINTOVIČ, *Slovník literárnovedných termínov*, s. 245; ŽILKA, *Poetický slovník*, s. 344 – 345; JACZ, *Malá encyklopédia žurnalistiky*, s. 399; SLANČOVÁ, *Praktická štylistika*, s. 146; OSVALDOVÁ – HALDA, *Encyklopedie praktické žurnalistiky*, s. 150; ONREJOVIČ, *Recenzia a jej žánrovo-kompozičné charakteristiky*, s. 198 – 204; VELAS, *Teória a prax novinárskych žánrov 2*, s. 20; TUŠER, *Ako sa robia noviny*, s. 102; ŠTRAUS, *Príručný slovník literárnovedných termínov*, s. 286; DOČEKALOVÁ, *Tvůrčí psaní pro každého*, s. 81; RONČÁKOVÁ, *Súčasné žurnalistické žánre*, s. 235 – 239; KASARDA, *Praktická príručka pre profesionálov*, s. 151 – 156; BUČKOVÁ – RUSŇÁKOVÁ, *Publicistika v periodickej tlači*, s. 52 – 57; SLANČOVÁ, *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v printových médiách*, s. 303 – 308.

tože vychádza enormné množstvo kníh, filmov, hudobných diel – napomáha usmerniť adresátovu pozornosť na tie diela alebo kultúrne podujatia, ktoré ho môžu zaujať.

4. Z ďalších funkcií, ktoré k recenzii prináležia sú: esteticko-výchovná a popularizačná. Vďaka rozsiahlejšej analytickej časti recenzenta (spravidla ide o jadro recenzie), kde rozoberá umeleckú hodnotu diela alebo podujatia upozorňuje na umelecké (resp. estetické) hodnoty diela, myšlienkový prínos, kultivuje estetické myslenie adresáta. Ak ide o dielo alebo podujatie vedeckého typu, prináša aktuálne informácie vo vedeckom (výskumnom) procese, a tak obohacuje spoločnosť (adresátov) o nové poznatky.
5. Recenzia patrí k žánrom, ktoré sú často súčasťou kultúrnych rubriík v denníkoch alebo iných mienkotvorných médií. Ani v publicistických typoch recenzií nie je žiadúce, aby autor kľžal len po povrchovej štruktúre a hodnotenie bolo len konštatovaním bez argumentácie (typu „páči sa mi to“ či „nepáči sa mi to“). Vhodné je umelecké či vedecké dielo, resp. podujatie zasadiť do jemu prislúchajúceho kontextu, odkázať na súvislosti (minulé či súčasné).
6. Recenzent na základe cieľového adresáta (odborného, polodborného, laika) volí jazykovo-kompozičnú stránku diela (pojmové, terminologické či výrazové prostriedky). Recenzia sama o sebe nemusí zostávať na rovine nocionálnej jazykovej bázy, ale ozvlášťňuje na základe jazyka emocionálnymi, expresívnymi výrazmi či obraznými pomenovaniami.
7. Podoba recenzie je rozmanitá, môže mať pozitívne hodnotenia (v súčasnosti preferované), negatívne podoby (až značne kritické), zdvorilostné, dobromyseľné, slušné; výnimkou nie sú ani revanšujúce, provokatívne a pod.²¹

Posledným bodom, ktorý by sme radi prezentovali je recenzia z pohľadu J. Mistriíka, ktorý hovorí, že:

8. Recenzia nie je čisto interpretáciou či kritikou. Ak by išlo o interpretáciu, tak by v recenzii recenzent vysvetlil a opísal obsah či význam práce; ak by išlo iba o kritiku, tak by vymedzil len negatívnu stránku posudzovaného objektu. Žáner recenzie „je však niečo nad tým“²².

²¹ Ibid.

²² MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 97.

Daniela Slančová hovorí o piatich kritériách (parametroch) žánru (žánrové normy): (1) *tematické* (čomu sa texty daného žánru vo všeobecnosti zaoberajú); (2) *funkčné* (aký je cieľ týchto textov), (3) *kompozičné* (charakteristika kompozície, štruktúra textov), (4) *formálne* (napr. rozsah žánru); (5) *jazykové* (požadované jazykové /lexika, syntax/ vlastnosti textov)²³. V nasledujúcej tabuľke predstavíme jednotlivé kritériá k žánru recenzia:

Tematické kritériá	Predstavuje hotové, teda publikované, umelecké dielo (literárne, filmové, divadelné, hudobné aj výtvarné); spotrebné artefakty (PC, smart-fón, spotrebiče...), zaradiť sem možno aj zážitkové (napr. reštaurácia), no aj o iné aktivity a podujatia (festivaly, výstavy...).
Funkčné kritériá	Priblíženie diela, zhodnotenie a odporúčanie. Funkcia recenzie je informovať, analyzovať, opísať či hodnotiť dielo, kultúrnu alebo spoločenskú aktivitu. Ide o základnú informáciu o diele, zložkách či koncepcii diela. Medzi ďalšie funkcie patrí poučiť, vyprovokovať záujem, estetický účinok alebo dať dielo do kontextu.
Kompozičné kritériá	Spravidla má trojčlennú kompozíciu: informačný úvod, analytické a argumentačné jadro, hodnotiaci záver. Mikrokompozíciu recenzie Rončáková diferencuje na dvojčlennú štruktúru: predstavenie a zhodnotenie diela. Zásadnou stratégiou je informačná a deskriptívna textová stratégia spolu s prvkami explikatívnej.
Formálne kritériá	Recenzia sa vyznačuje strednou alebo dlhšou extenziou. Extenzia závisí od typu periodika. Recenzia môže obsahovať fotografie či iný obrazový materiál.
Jazykové kritériá	Závisí od typu recenzie. Všeobecne v recenzii po jazykovej stránke nachádzame miernu subjektívizáciu, expresívnosť. Objekt môže byť hodnotený cez pozitívne alebo negatívne stanovisko. Nachádzajú sa citácie z diel, ktoré sú v prospech argumentačnej stránky diela či autentickejši. Odborná recenzia využíva odbornú a náročnejšiu lexiku či syntax, publicistická naopak jednoduchšiu.

Tab. č. 1. Kritériá recenzie²⁴

²³ SLANČOVÁ, *Praktická štylistika*, 116 – 118; RONČÁKOVÁ, *Žurnalistické žánre*, s. 28, 44 – 45;

Podrobne opísané žánrové parametre (kritériá) možno nájsť v diele SLANČOVÁ a kol., *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v printových médiách*, s. 125 – 139.

²⁴ Texty v tabuľke sú sumároch týchto diel: SLANČOVÁ, *Praktická štylistika*, s. 115; SLANČOVÁ, *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v printových médiách*, s. 308; RONČÁKOVÁ, *Súčasný žurnalistický žánre*, s. 235.

Recenzia z pohľadu lingvistiky a žurnalistiky

Zaradenie recenzie v rámci textotvornej orientácie súvisí aj so zaradením tohto žánru v rámci funkčných štýlov, vymedzených v štylistických prácach.²⁵ Žánre vznikali a konštituovali sa súbežne so štýlmi, ktoré „získali svoju príslušnosť k štýlom eo ipso, od pôvodu“²⁶. Žánre, ktoré sú radené do viacerých funkčných štýlov „síce spája funkcia, no ich podoby so zreteľom na štýlotvorné činitele sú dosť rozdielne“²⁷. Recenzia sa zaraďuje, ako jeden z mála žánrov, nielen do jedného štýlu, ale do *náučného štýlu* a aj *publicistického štýlu*.²⁸

Náučný štýl sa uplatňuje na sprostredkovanie informácií, poznatkov nadobudnuté cez vedecké skúmanie, reflexiou alebo skúsenosťami. Vzhľadom na to, že komunikuje odborné znalosti, predpokladá sa, že texty náučného štýlu sú založené na komunikácii odborníka/vedca (autora) s odborníkom/vedcom (adresát), tzn. že obe komunikujúce strany majú odborné vzdelanie.²⁹

J. Mistrík náučný štýl zo žánrového hľadiska diferencuje na *výkladové a opisné*.³⁰ Recenziu zaradil do opisných žánrov spolu so žánrami ako kritika a posudok. Charakterizuje ich ako žánre s jednoduchšou opisnou kostrou, „v ktorých sa existencia a podoba javov iba konštatujú, nedotýkajú sa vzťahov týchto javov“³¹. Klasifikácia alebo analýza žánrov náučného štýlu majú zložitý vývoj, pretože niektoré súvisia s publicistickým štýlom, medzi nimi je aj recenzia.³² Divergentnosť žánru recenzia je umocnená aj členením náučného štýlu na: *vedecko-náučný* a *populárno-náučný štýl*. Kým v prvom type ide o typ textu, kde prevládajú odborné termíny a logickosť kompozície, tak v druhom type je možné využívať prvky publicisticky či beletrie. Recenziu v tomto členení zaraďuje Mistrík, rovnako aj Findra medzi *populárno-náučné žánre*.³³

²⁵ MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 14, 17 – 18; FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 290, 292 – 293.

²⁶ MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 15.

²⁷ Ibid.

²⁸ MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 71; MISTRÍK, *Štylistika*, s. 446, 474.

²⁹ MISTRÍK, *Štylistika*, s. 421; FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 256.

³⁰ MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 17.

³¹ Ibid s. 94.

³² Ibid s. 15.

³³ MISTRÍK, *Štylistika*, s. 430, 445 – 44; FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 290.

Publicistický štýl sa pomerne veľmi dlho chápal ako súčasť náučného štýlu (čiastočne aj rétorického), k jeho vyčleňovaniu došlo v 50. rokoch 20. storočia.³⁴ Publicistický štýl možno definovať ako „*spôsob cielavedomého výberu a tematického usporiadania tých spisovných jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú na pohotovú, presnú a presvedčivú informáciu verejnosti o najaktuálnejších otázkach*“³⁵. Účelom publicistických textov je pružne „*informovať o aktuálnych otázkach spoločenského, politického, kultúrneho, hospodárskeho i športového života doma i v zahraničí*“³⁶.

V tradičnej štylistike členíme žánre publicistického štýlu na: *analytické, spravodajské a beletristické žánre*.³⁷ Recenzia svoje miesto v tejto trichotomickej podobe zastáva v analytickom žánrovom priestore.

Mistrík, uvedomujúc si postavenie recenzie v dvojacom štýlovom vymedzení, upresňuje: „*Recenzia a posudok písané pre noviny sú funkčne populárnejšie, atraktívnejšie a expresívnejšie ako keď sa píše pre úradnú potrebu. Ako útvary sa štruktúrne zhodujú s paralelnými útvarmi náučného štýlu. Novinová recenzia a posudok majú prítiažlivé titulky*“³⁸. Findra argumentuje zaradenie recenzií k analytickým publicistickým žánrom nasledovne: „*S publicistikou ich spája jednak to, že autori sa usilujú o všeobecnú zrozumiteľnosť, a jednak to, že v nich dominuje informačná funkcia. Prinášajú analytické (hodnotiace) informácie o hotových dielach alebo kultúrnych a spoločenských aktivitách. [...] Ako pravidelné rubriky majú v novinách svoje stabilné umiestnenie a rátajú s vyhranenou skupinou adresátov*“³⁹.

V žurnalistických žánrologických teóriách rozoznávame aj dichotomické členenie, na žánre *spravodajské* (informačné) a *publicistické* (tie sa členia na *publicistiku racionálneho typu* a *publicistiku emocionálneho typu*).⁴⁰

V závislosti na to, že recenzia patrí pod publicistické žánre racionálneho typu, potrebujeme si ho bližšie špecifikovať. Publicistika všeobecne pracuje s aktuálnymi fenoménmi nielen v pozícii tlmočenia nových informácií (ako pri spravodajstve), ale jej predmetnou

³⁴ O tom viacej pozri: DAROVEC, Miloslav. K problematike publicistického štýlu. In *Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk*. Bratislava : SAV, 1963, s. 143 – 150.

³⁵ MISTRÍK, Štylistika, s. 460.

³⁶ FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 262.

³⁷ MISTRÍK, *Štylistika*, s. 468.; FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 292.

³⁸ MISTRÍK, Jozef. *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1970, s. 146.

³⁹ FINDRA, *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 293 – 294.

⁴⁰ TUŠER, *Ako sa robia noviny*, s. 89.

zložkou je aj zovšeobecňovať. Publicistika racionálneho typu obsahuje explicitné hodnotenie či logicko-pojmové a vedné podanie.⁴¹ Priradenie recenzie k publicistickému žánru racionálneho typu možno zaznamenať už u Miloša Marka, ktorý opísal a klasifikoval niekoľko žánrových variantov (subžánrov) recenzií: *recenzia odbornej literatúry, recenzia beletrie a výtvarného umenia, recenzia divadelných a filmových diel, recenzia hudby*.⁴²

Podobne ako v rámci tradičnej štylistiky, tak aj v koncepcii interaktívnej štylistiky prešovskej školy má recenzia dvojaký výskyt. Interaktívna štylistika zaraďuje recenziu do dvoch komunikačných sfér⁴³: a to komunikačnej sféry a) vedeckej, b) mediálnej.⁴⁴

Komunikačná sféra vedy predstavuje rôznorodé vedecké oblasti. Veda totižto „*patrí medzi sociálne inštitúcie súvisiace s poznáním a poznávaním orientované na tvorbu a zdieľanie vedomostí a znalostí*“⁴⁵. K sociálnej inštitúcii vedy sa viažu tri komunikačné sféry: *vedecká komunikačná sféra* (vzťah odborníka s odborníkom); *popularizačná komunikačná sféra* (komunikačný vzťah odborník – laik); *praktická odborná komunikačná sféra* (komunikujúci sú odborník a používateľ).⁴⁶ V rámci tejto komunikačnej sféry D. Slančová zaraďuje recenziu do *vedeckej komunikačnej sféry*. Z hľadiska recenzovaného objektu teda ide o recenziu na vedecké, odborné dielo. Autorka recenziu k žánrom popularizačnej komunikačnej sféry nezaraďuje, avšak – ako sme si ukázali na princípe tradičnej štylistiky – je prítomná aj v oblasti popularizácie, pretože z hľadiska recenzovaného objektu sem možno zaradiť také recenzie, ktoré vytvára na umelecké dielo (v našom prípade) odborný kritik – táto recenzia sa považuje za odbornú, ale z hľadiska svojej jazykovo-kompozičnej stavby sa prejavuje skôr ako popularizačno-odborná než vedecká.⁴⁷

⁴¹ VELAS, Teória a prax novinárskych žánrov 2, s. 17.

⁴² Pozri. MARKO – MIHAL, *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii*, s. 104 – 107.

⁴³ Pod komunikačnou sférou sa tu myslí „*komunikačný priestor príslušný istej sociálnej inštitúcii*“. SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia. Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In *Styl*, č. 11, s. 181.

⁴⁴ SLANČOVÁ, Daniela et al. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2023, s. 84, 171. [on-line] Dostupné na internete: <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova7>> [cit. 31. 1. 2024]

⁴⁵ Ibid, s. 73.

⁴⁶ Ibid, s. 73

⁴⁷ Ibid. s. 84.

Mediálna komunikačná sféra upriamuje svoju pozornosť na informovanie o nových, aktuálnych faktoch – javoch. Rovnako tak slúži aj na ovplyvnenie verejnosti – verejnej mienky, relax, zábavu a inšpiráciu. Média sú otvorené, prítomné a dostupné, čo vytvára strategické a významné postavenie mediálnej komunikačnej sféry v spoločnosti. Tradičné diferencovanie médií vyčleňujeme na: *médiá printové* (noviny, časopisy) a *médiá elektronické* (rozhas, televízia).⁴⁸ Sociálnu inštitúciu médií možno diferencovať na dve čiastkové komunikačné sféry, obe sú založené na vzťahu média a publika: a) *tradičných médií* a b) *internetových*.⁴⁹

Ak sa pozrieme do žánrovej skladby mediálnej komunikačnej sféry v oblasti printových médií, nachádzame tu vyčlenenú aj recenziu.⁵⁰ Napriek tomu, že autori nevyčleňujú recenziu v rámci oblasti rozhlasu a televízie mediálnej komunikačnej sféry, existuje aj tzv. *rozhlasová/televízna recenzia*.⁵¹

Všeobecná typologická klasifikácia recenzie

Typologické zázemie žánru recenzie môžeme sledovať prostredníctvom žurnalistických a štylistických prác.

Jedným zo zaužívaných delení recenzie v žurnalistickom prostredí je Velasova diferenciácia:

Recenzia – posudok: predstavuje typ recenzie nachádzajúcej sa v univerzálnych (nešpecializovaných) časopisoch. Pre adresáta ide o prvé stretnutie s recenzovaným objektom, teda dostávajú sa mu základné informácie a fakty. Recenzenti obídu estetickú, výchovnú a hodnotiacu stránku posudzovaného objektu, pretože sa vypovedá najmä o kvalite diela, jeho estetike či atraktivite. Recenzent dáva

⁴⁸ Ibid, s. 152.

⁴⁹ Ibid, s. 155 – 156.

⁵⁰ Ibid, s. 171.

⁵¹ Ide o typ recenzie, ktorá sa vyskytuje v rozhlasovom alebo televíznom mediálnom priestore. Je to odborný publicistický text neraz pripravovaný odborníkom na danú oblasť (napr. literárnym vedcom, filmovým či hudobným kritikom a pod.). Je typické, že takáto recenzia je dopĺňaná o ukážky recenzovaného objektu (napr. prečítanie časti literárneho diela, krátka sekvencia z filmu alebo hudobného diela...). Porov. GREGOVÁ, Renáta – RUSNÁK, Juraj – SABOL, Ján. *Interpretácia textov elektronických masových médií*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004, s. 101 – 102.

prednosť pred celistvejším hodnotením výberu z motívov diela: tento výber je subjektívny, no zo zreteľom zaujať.⁵²

Recenzia – kritika: tento variant je venovaný kvalifikovanému adresátovi, preto je jej výskyt skôr v špecializovaných časopisoch. Informovanosť a faktografickosť nie sú také rozvláčne ako v predošlom type a ťažisko sa presúva viacej na analyzovanie diela a jeho hodnotenie. Autori recenzií sa nevyhýbajú odborným termínom ani zložitejšej jazykovo-kompozičnej stavbe textu.⁵³

Recenzia s ukážkami: venuje sa väčšinou umeleckému literárnemu dielu alebo aj inscenácii či filmom, preto okrem informačnej a hodnotiacej stránky pre ilustráciu, názornosť sa pridáva aj ukážka z diela. Ukážka slúži ako podklad k argumentácii recenzentovho stanoviska.⁵⁴

V niektorých žurnalistických prácach (Marko 1968; Pravdová, Koltaiková, 2007; Rončáková 2019; Bučková, Rusňáková 2017) sa táto klasifikácia zužuje na dva typy: *recenzia-posudok* (informačný posudok) a *recenzia-kritika* (odborná kritika).

Problémom Velasovej klasifikácie je jej terminologické (sémantické) pomenovanie, ktoré hybriduje dva žánre. V prvom prípade ide o žáner recenzie so žánrom posudok; v druhom ide o žáner recenzie so žánrom kritika. Avšak toto hybridovanie je len na rovine terminologického pomenovania, ich vymedzenie toto spojenie nevystihuje a vyznieva v kontexte súčasného chápania publicistickej a odbornej recenzie ako zavádzajúce.

D. Slančová vymedzuje zo žánrového hľadiska recenziu na dva typy:

- *publicistická recenzia:* ide o žáner žurnalistickej komunikácie kratšieho, resp. stredného rozsahu. Oproti odbornej recenzii sa vyznačuje sugestívnosťou, recenzent sa snaží doceliť zvýšenú pozornosť recipienta. Publicistická recenzia dodržiava zákony publicistického štýlu, po jazykovej stránke nie je náročná a dbá na to, aby nezahľcovala adresáta terminologickou či pojmovou lexikou. Čitateľsky je tento typ príťažlivý, pretože recenzia nie je po percepčnej stránke zložitá. Mala by si však zachovať odbornú stránku, neskĺznuť len k informačnému charakteru. Z jazykového hľadiska sa nemusí recenzent obá-

⁵² VELAS, *Teória a prax novinárskych žánrov* 2, s. 20; TUŠER, Ako sa robia noviny, s. 102 – 103.

⁵³ VELAS, *Teória a prax novinárskych žánrov* 2, s. 20.

⁵⁴ Ibid, s. 20.

vať využiť niektoré nápadnejšie výrazové prostriedky⁵⁵ (Slančová 1996, s. 146).

- **odborná recenzia:** odborné recenzie spravidla majú hlbší ponor do hodnoteného objektu. Autori pracujú s bohatým kontextom, s dôrazom na analýzu. Dávajú prednosť hodnotiacemu stanovisku, pred faktami a informovanosťou. Ide o náročnejší text, aj po lexikálnej, veto-skladobnej terminologickej a pojmovej stránke. Využívajú sa odborné termíny z danej oblasti. Ak má byť recenzia odborná, tak sa vyžaduje, aby bola čo najobjektívnejšia a symetricky analyzovaná. Odborník dielo posudzuje aj s istou vedeckou skepsou, nedôverou⁵⁶ (Slančová a kol. 2022, s. 307 – 308; Mistrík 1975, s. 94.)

Pri rekognoskácii štúdií o recenziách nám chýba klasifikácia recenzie na základe recenzovaného objektu. Recenzia, ako sme si ukázali vo vymedzení recenzie, môže byť z hľadiska objektu rôzna, preto je namieste rozlišovať a klasifikovať ju aj na základe objektu alebo témy. V predkladanej tabuľke (č. 1) sa zameriavame na typy možných recenzií aj z hľadiska komunikačnej sféry, ktorá tu dominuje.

<i>komunikačná sféra</i>	<i>typológia recenzie</i>	<i>komunikačná oblasť</i>
komunikačná sféra vedy	recenzia na vedecké dielo	prírodných vied technických vied spoločenských vied humanitných vied atď.
komunikačná sféra vedy & mediálna komunikačná sféra	recenzia umelecko-kritická (spontánna, profesionálna kritika)	literárna kritika muzikológia výtvarné umenie teatrológia kinematografia
	recenzia na produkt	gastronómie dermatológie zábavy (napr. PC hry) atď.

Tab. č. 2. Dominancia komunikačnej sféry v rámci troch typov recenzie (zdroj: autor)

Ako môžeme vidieť v našom rozdelení dominujú tri typy recenzie: 1. na vedecké dielo, ktorá je vlastná len jednému komunikačnému

⁵⁵ SLANČOVÁ, *Praktická štylistika*, s. 146.

⁵⁶ SLANČOVÁ, *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách*, s. 307 – 308; MISTRÍK, *Žánre vecnej literatúry*, s. 94.

priestoru, a to komunikačnej sféry vedy; 2. na umelecké dielo a 3. na produkt. V druhom a treťom prípade ide o prienik dvoch komunikačných sfér: mediálnej a vedy. Umelecko-kritický typ recenzie alebo recenzia produkt predstavujú priesečník medzi vedou a mediálnym práve kvôli tomu, že tieto typy majú prirodzene dva druhy možných recenzentov: odborníka, teda možno hovoriť o poznávacej /vedeckej/ aktivite a novinára alebo laika, možno hovoriť o aktivite informovania. Na pozadí toho sa vyčleňuje aj publicistická a odborná recenzia.

Pokus o klasifikáciu recenzie na rovine literárnej kritiky (literárnovedné hľadisko)

Z literárnovedného hľadiska P. Valček žáner recenzie rozdeľuje na:

- a. *publicistická (žurnalistická) recenzia*: typ recenzie informujúcej o novom, aktuálnom literárnom diele; v mienkotvorných médiách recenzia vychádza operatívne, čo najskôr od vydania diela, pretože by inak stratila na svojej aktuálnosti;
- b. *odborná recenzia*: literárne dielo analyzuje a hodnotí z odborného, kvalifikovaného, literárnokritického aspektu. Odborné recenzie vychádzajú aj s časovým odstupom.⁵⁷

Dichotomická klasifikácia⁵⁸ predpokladá aj dvoch kritikov: odborníka (literárneho kritika) a novinára (kultúrneho publicistu). V súčasnosti to však nie je také jednoduché: ako upozorňuje Petr Mareš recenzentská prax vďaka internetu s dichotomickým rozdelením kritika na odborného a kultúrneho žurnalistu je nedostačujúca, a je potrebné rátať so zložitejším modelom.⁵⁹ Možno rozlišovať na základe Nete N. Kristensen a Unni From štyri typy kritikov z kultúrneho prostredia: a) intelektuálny kritik (akademická sféra, silné estetické východiská); b) profesionálny kultúrny žurnalista (inštitucionalizované médium); c) arbiter vo veciach vkusu (autoritu nadobúda svojou dl-

⁵⁷ VALČEK, Peter. *Slovník literární teorie K – Ž*. Bratislava : Vydavatelstvo spolku slovenských spisovatelů, 2004, s. 203.

⁵⁸ Z interdisciplinárneho prehľadu troch vedných oblastí (lingvistika – žurnalistika – literárna veda) sa nám ukazuje klasifikácia v dichotomickom členení na *odbornú* a *publicistickú* najuniverzálnejšia.

⁵⁹ MAREŠ, Petr. Recenze a komentáře. Texty o filmu v digitální éře. In *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha : Academia, 2022, s. 131.

hodobou publikačnou – recenzentskou – činnosťou); d) „amatérsky expert“ (subjektívne názory laika).⁶⁰

V mediálnom komunikačnom priestore, ale aj v komunikačnom priestore vedy nachádzame rôzne tematické typy recenzií, a to nielen umelecko-kritické. Na materiáli špecializovaných literárnych časopisoch môžeme nájsť okrem recenzie na umelecké texty (próza, poézia, dráma) aj recenzie na vedeckú monografiu. V rámci kultúrnych rubrik univerzálnych (mienkotvorných) novín zase nachádzame recenzie na akýkoľvek typ knihy (umelecký text, beletriu a žánrovú literatúru, kniha na spoločensko-politické problémy, knihy o lifestyle), preto môžeme pri recenzovaní knihy hovoriť o niekoľkých typoch:



Obr. 1. Klasifikácia recenzie na základe objektu – knihy (zdroj: autor)

Ak hovoríme o recenzii na vedecké dielo, myslí sa tým vedecká monografia, ktorá v sebe zahŕňa najvyššiu poznávaciu funkciu. Ide o dielo, ktoré prináša nové poznatky z rôznorodých vedeckých oblastí. Túto formu recenzie vidáme predovšetkým v časopisoch zaoberajúce sa príslušnou vednou oblasťou. Typ recenzie na umelecký text môžeme vnútorne diferencovať podľa publikačného výskytu na odbornú a publicistickú literánokritickú recenziu. Prinášajú informácie a hodnotia diela od najvyššej až po najnižšiu umeleckú hodnotu. Tieto recenzie môže prirodzene vystupovať v publicistickej (informačnej) podobe (publicistická literánokritická recenzia), ale najčastejšie ju vidáme v špecializovaných literárnych časopisoch

⁶⁰ KIRSTENSEN, Nete Nørgaard – FROM, Unni. From Ivory Tower to cross-media personas: The heterogeneous cultural critic in the media. In *Journalism Practice*, 2015 vol. 9, no. 6, p. 853 – 871. Cit. podľa MAREŠ, Recenze a komentáře. Texty o filmu v digitální éře, s. 131.

(odborná literárnokritická recenzia), ktoré píšu zväčša tzv. literárni kritici(odborníci na umelecké texty). Pochopiteľne aj v rámci špecializovaných literárnych periodík môžeme nájsť recenzie publicistického charakteru (napr. v Knižnej revue, na portáli Knihy na dosah a pod.). Posledným typom je recenzia na spoločensko-populárne dielo: predstavuje druh recenzie, venujúce sa knihe, ktorá sa z tematického hľadiska zaoberá spoločenským alebo politickým témam, popularizačným alebo lifestyleovým námetom. Tento typ recenzie sa viac-menej nachádza v mienkotvorných (menej v špecializovaných) periodikách.

Záver

Cieľom príspevku *Žáner recenzie v odbornej a mediálnej komunikačnej sfére s dôrazom na jej klasifikáciu* bolo podať prehľadovú štúdiu, t. j. sumarizačný opis stavu vedného bádania o recenzii bez nároku vyčerpať vedecký materiál. Autorovou snahou bolo priblíženie základných bodov k recenzii ako žánru, ktorý je dnes s ohľadom na jeho hodnotiacu funkciu jedným z najvyužívanejších žánrov keď sa informuje o umeleckých a vedeckých aktivitách, a to na rovine odborného priestoru a aj v mediálnom priestore. Druhým nemenej dôležitým aspektom autorovho úsilia je podať klasifikáciu recenzie cez optiku objektu, ktorým sa pre nás stala kniha. Ide o klasifikáciu nenárokujúca byť konečným a uzavretým modelom, je najmä autorovou snahou predostrieť problém rozlišovania typu kníh a snahou vyrovnáť sa s termínom literárnokritická recenzia ako súčasť mediálnej a odbornej (literárnokritickej) komunikačnej sféry.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- BUČKOVÁ, Zuzana – RUSŇÁKOVÁ, Lenka. *Publicistika v periodickej tlači: žurnalistické žánre*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2017.
- BLAHYNKA, Milan. Recenze. In VLAŠIN, Štěpán et al. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977, s. 314 – 315.
- DAROVEC, Miloslav. K problematike publicistického štýlu. In *Jazyko-vedné štúdie VII*. Spisovný jazyk. Bratislava : SAV, 1963, s. 143 – 150.

- DOČEKALOVÁ, Markéta. *Tvůrčí psaní pro každého: jak psát pro noviny a časopisy, jak vymyslet dobrý příběh, praktická cvičení*. Praha : Grada, 2006.
- FEJEŠ, Ján. O recenzentoch a recenziách. In URBANCOVÁ, Hana – KRAUS, Cyril. *Antológia literárnovedných textov obdobia národného obrozenia*. Bratislava: SPN, 1982, s. 65 – 75.
- FINDRA, Ján – GOMBALA, Eudard – PLINTOVIČ, Ivan. *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : SPN, 1979.
- FINDRA, Ján. *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004.
- FINDRA, Ján. *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Osveta, 2013.
- GREGOVÁ, Renáta. – RUSNÁK, Juraj – SABOL, Ján. S. *Interpretácia textov elektronických masových médií: stručný terminologický slovník*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004.
- GLADIŠ, Marián. *Žánre v prostredí masových médií*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015.
- HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha : Československý spisovateľ, 1973.
- CHAMOT, Boleslaw. Štruktúrovanie textu recenzie. Príspevok k typológii literárnokritických textov. In POPOIVČ, Anton (ed.). *Literárne vzdelanie*. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 144 – 164.
- JACZ, Ľudovít a kol. *Malá encyklopédia žurnalistiky*. Bratislava : Obzor, 1981.
- KASARDA, Martin. *Praktická príručka písania pre profesionálov*. Bratislava : Paneurópska vysoká škola & Žilina : Eurokódex, 2011.
- KIRSTENSEN, Nete N. – FROM, Unni. From Ivory Tower to cross-media personas: The heterogeneous cultural critic in the media. In *Journalism Practice*, 2015, vol. 9, no. 6, p. 853 – 871.
- MAREŠ, Petr. Recenze a komentáře. Texty o filmu v digitální éře. In *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha : Academia, 2022, s. 123 – 170.
- MARKO, Miloš – MIHAL, Vladimír. *Žurnalistika v tlači, rozhlase a televízii. Diel 3*. Martin : Matica slovenská, 1968.
- MISTRÍK, Jozef. *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : SPN, 1975.
- MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997.
- ONDREJOVIČ, Slavomír. Recenzia a jej žánrovo-kompozičné charakteristiky. In *Kultúra slova*, 2000, roč. 34, č. 4, s. 198 – 203.
- OSVALDOVÁ, Barbora. – HALDA, Jan. *Encyklopedie praktické žurnalistiky*. Praha : Libri, 1999.
- PREDMERSKÁ, Anna. Štruktúra a kompozícia postojových žánrov recenzie a kritiky (review a critique) v The Guardiane, Daily Maile

- a The Sune. In VOJTEK, Juraj (ed.). *Štruktúra a kompozícia žánrov anglicky písaného novinárstva*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2014, s. 191 – 225.
- RUSNÁK, Juraj. Žánrové špecifiká rozhlasového a televízneho textu. In *Tvorba a recepcia rozhlasového a televízneho textu*. Prešov – Košice, FF PU Prešov – FF UPJŠ Košice, 2014, s. 46 – 74.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. *Súčasný žurnalistický žánre: nové i staronové modely v slovenských spoločenských týždenníkoch*. Ružomberok : Verbum, 2016.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. *Žurnalistické žánre: vysokoškolská učebnica*. Ružomberok : Verbum, 2019.
- SERAFÍNOVÁ, Dušana. *Terminologický slovník žurnalistiky slovensko-česko-rusko-anglicko-nemecko-francúzsky*. Bratislava : Alfa, 1989.
- SLANČOVÁ, Dana. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996.
- SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia. Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In *Styl* č. 11, s. 181.
- SLANČOVÁ, Daniela et al. *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2022 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova5>> [cit. 31. 1. 2024].
- SLANČOVÁ, Daniela et al. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2023. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova7>> [cit. 31. 1. 2024].
- STANKOVÁ, Mária. Recenzia v 21. storočí. In MIZEROVÁ, Simona – PLESNÍK, Lukáš (eds.). *Slavica Iuvenum XXII. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostrave, 2021, s. 301 – 308.
- STRAUS, František. *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2005.
- TUŠER, Andrej. *Ako sa robia noviny*. Bratislava : Sofia, 1999.
- TUŠER, Andrej. *Praktikum mediálnej tvorby*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva : Eurokódex, 2010.
- VALČEK, Peter. *Multimediácia: virtuálny znak a text*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2002.

- VALČEK, Peter. *Slovník literárnej teórie K – Ž*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2004.
- VALČEK, Peter. *Slovník literárnej teórie A–Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006.
- VERNER, P. *Zpravodajství a publicistika*. Praha : Univerzita J. A. Komenského, 2010.
- VELAS, Štefan. *Teória a prax novinárskych žánrov 2*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2000.
- ZIKA, Josef. *Knižní recenze*. Praha: Svaz českých knihovníků, 1947.
- ŽILKA, Tibor. *Poetický slovník*. Bratislava : Tatran, 1984.

Mgr. Lukáš Švajlenin
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra žurnalistiky
SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
email: lukas.svajlenin463@edu.ku.sk; svajlenin.lukas@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-9642-9648

Wissenschaft und Leben aus dem Glauben

Science and Living by Faith

PETER VOLEK

ABSTRACT: When passing on the faith, it is important to combine words with the testimony of life. A witness to faith can also be given in science and art. Evangelical values in the life and work of society's leaders can renew society. An example of this is, the activity of prof. Vladimír Krčméry (1960-2022), who devoted himself to migrant and development aid. KAAD (Catholic Academic Service for Foreigners) also wants to contribute to the scientific and spiritual renewal of second and third world countries by supporting promising scholarship holders.

KEYWORDS: faith and reason, leadership, Vladimír Krčméry, Andrej Hlinka, migrant and development aid

Einführung

Das Christentum hat in unserem Land - in der Slowakei - eine über eintausend Jahr lange Tradition. Schon unsere Apostel, die hl. Cyril und Method haben viel dazu beigetragen, dass das Christentum nicht nur im Privatbereich der Familien bleibt, sondern dass es sich auch im öffentlichen Leben zeigt. Dazu haben sie auch mit ihrer Tätigkeit beigetragen: mit der Übersetzung der Heiligen Schrift, der liturgischen Bücher, der juristischen Bücher, mit dem Prolog zum Johannesevangelium „Proglas“. In diesem Werk, dem hl. Cyril zugerechnet, ist geschrieben, dass die Völker ohne Bücher nackt sind, und so können sie nicht den Widersacher unserer Seelen besiegen.¹

¹ Vgl. KONŠTANTÍN FILOZOF. *Proglas*. Bratislava : Herba, 1998, p. 37 – 38. In dieser slowakischen Übersetzung von Proglas durch Eugen Pauliny und Verdichtung von Viliam Turčány wie in den anderen Dichtungen der slowakischen Sprache wird Proglas als Dichtung verstanden. Kristína Pavlovičová versteht seine literarische Form in seiner Erfassung in der kirchenslawischen Sprache als Predigt. Vgl. PAVLOVIČOVÁ, Kristína. Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovenského Proglasu. In *Slovenská literatúra*, 2015, Jg. 62, Iss 3, s. 165 – 189; Heft. 4, s. 269 – 290. Vgl. Kritik

Zu dieser Aufgabe, der Durchdringung der Kultur und der Gesellschaft durch die evangelischen Werte, sind wir auch heute verpflichtet. Es bedeutet, am Puls des Lebens und der Gesellschaft zu bleiben und zugleich in den Werten der frohen Botschaft verwurzelt zu sein, sie in die heutige Gesellschaft mit ihren vielfältigen Ansprüchen zu bringen. Das bedeutet zugleich auch eine Öffnung der zeitgenössischen Wissenschaft, Technik, Bildung und Kunst, um sie weiter entwickeln können mögen. Dazu sind viele Kräfte notwendig. Einen Beitrag dazu kann auch KAAD (Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst) mit ihrem vielversprechenden Programm der Unterstützung der Nachwuchskräfte in vielen Bereichen der Wissenschaft und Kunst leisten und hat dies schon getan. Dafür sind wir sehr dankbar und wollen diese Hilfsbereitschaft hervorheben und versprechen, dass wir die damit verbundenen Gaben für den Fortschritt unserer christlichen Intellektuellen Kräfte weiterentwickeln wollen.

Die Erneuerung der Gesellschaft durch das neue Denken

Die Erneuerung der Gesellschaft kann man durch das neue Denken beeinflussen. Dieses neue Denken soll sich nicht nur im Privatbereich der einzelnen Personen, sondern auch als eine Quelle ihres eigenen Faches, z. B. in der Geschichte, Soziologie, Anthropologie, Ökonomie, zeigen.² Dieser Einfluss ist verschieden in den vielfältigen Fächern der Wissenschaften. In der Naturwissenschaft und Technik kann er eher eine Bereicherung der Weltanschauung des Forschers sein. In der Medizin kann er sich in der holistischen Vision des Menschen als Person zeigen. Der größte Einfluss des Glaubens kann sich in den Human- und Sozialwissenschaften zeigen, wie das auch Beispiele von Turner zeigen. Es ist gut, in diesen Fachbereichen an die alte katholische Tradition anzuknüpfen und zugleich einen neuen Zugang, neue Perspektiven zu suchen. So sind z. B. die verschiedenen Versionen des Thomismus entstanden, z. B. die phänomenologische, existentielle oder analytische Version. Diese können ihren Einfluss in

dazu von ZAMBOR, Ján. Dekonstrukcia Proglasu. In *Slovenská literatúra*, 2015, Jg. 62, Heft, Iss. 6, s. 512 – 514.

² Vgl. TURNER, James. Catholic Intellectual Traditions and Contemporary Scholarship. In *Journal of Catholic Education*, 1998, Vol. 2, Iss. 1, p. 38.

der Philosophie, Ökonomie, Anthropologie ausüben. In den letzten Jahrzehnten wurde z. B. auch eine trinitarische Ontologie entwickelt, die sich in der Theologie und Philosophie zeigt.³ In der trinitarischen Ontologie wird statt im Ich im Wir gedacht, im Dialog mit dem anderen in Gott, im Dialog der Erfahrung der gegenseitigen Liebe nach dem Vorbild der Personen in der Trinität, mit der Trinitisierung der Beziehungen, also ihrer Gestaltung nach dem Beispiel der Personen in der Trinität. Das neue Denken kann sich auch in der Interdisziplinarität und Transdisziplinarität zeigen, mit Einbeziehung der Theologie. Dieses neue Denken können besonders junge Forscher entwickeln und vertiefen.

Die Jugend ist das Versprechen der Zukunft. Von den zeitgenössischen Jugendlichen, die im Inland und im Ausland studieren, sich in der Forschung engagieren und in der Heimat bleiben oder zurückkommen, kann eine Verbesserung und Entwicklung unserer akademischen Welt, Praxis, Lebenswelt, Ökonomie, Wissenschaft und Kunst kommen. Sie sollen Kontakte und Zusammenarbeit mit den führenden Kräften der Wissenschaft und Kunst in der Gesellschaft knüpfen und von ihnen den persönlichen, sozialen und gesellschaftlichen Erfolg erhoffen. Wir haben viele gute Beispiele dafür. Ich möchte eine große Persönlichkeit und ihre Vorgänger darstellen.

Professor Vladimír Krčméry (1960-2022) und seine Ahnen

Prof. MUDr. Vladimír Krčméry, DrSc. (1960-2022) hat durch seine Kontakte, aber auch seinen tiefen Glauben, der ihn zur Hilfe an den Bedürftigen, z. B. den Migranten, führte, vielfältige soziale Hilfe bei uns in der Slowakei und die Entwicklungshilfe in der Welt (Kenia, Tansania, Südsudan, Haiti, Kambodscha, Irak) initiiert. Dazu hat er mit weiteren engagierten Menschen in der Slowakei die St. Elisabeth-Hochschule gegründet, mit Zweigen in Afrika und Asien. Er hat seine Wirkung in der Tropenmedizin ausgeübt, die er auch wissenschaftlich in seinen Publikationen vertiefte. Er hat mit seinen

³ Vgl. CODA, Piero. Manifesto per un'ontologia trinitaria. In CODA, Piero – CURI, Maria B., DONÀ – Massino, MASPERO. *Giulio Manifesto. Per una riforma del pensare*. Roma : Città Nuova, 2022, s. 41 - 56; CODA, Piero, BERGAMO – Antonio, BUFFO, Raul. *Lessico di ontologia trinitaria*. Roma : Città Nuova, 2023.

Mitarbeitern auch einige neue wissenschaftliche Zeitschriften gegründet.⁴ Er hat auch im Partnergremium der Regierung während der Pandemie COVID-19 in der Slowakei gearbeitet und viele jungen Menschen zur Einsatzbereitschaft und zum Engagement in der Entwicklungszusammenarbeit inspiriert. Seine Ideen aus der Entwicklungszusammenarbeit und Medizin hat er auch in wissenschaftlichen Publikationen weitergegeben.⁵ Er hat viel Kraft aus dem Gebet und den Sakramenten geschöpft und ist am 20. 12. 2022 im Alter von 62 Jahren gestorben. Er hatte ein beeindruckendes Beispiel für ein opferbereites Leben in seinem Onkel MUDr. Silvester Krčméry⁶ (1924-2013), der trotz Verfolgung und Haft in der Zeit des Kommunismus den Glauben behalten und durch Laienapostolat besonders an den Hochschulen weitergegeben hat. Die kleinen Zirkel der Hochschulstudenten haben dazu beigetragen, dass der Glaube dieser Studenten gestärkt wurde und sie dann im Glaubensapostolat weiterwirkten. Viele der Ahnen von Professor Krčméry sind am Friedhof in Ružomberok bestattet. Sein Ahne Tischler Eliáš Krčméry (+1752) übersiedelte um 1723 von der Deutschen Lipsche (jetzt Partizánska Lupča) bei Ružomberok nach Ružomberok und konvertierte dort von der evangelischen zur katholischen Kirche im Jahre 1732. Er wurde der Vater des Familienzweiges in Ružomberok.⁷ Der älteste bekannte Ahne der Familie Krčméry war Ján Krčméry (um 1680-1724), der im

⁴ Eine von diesen Zeitschriften ist *Acta Missiologica*.

⁵ Vgl. z. KRCMERY, Vladimir – SOKOLOVA, Jaroslava – KULKOVA, Nada – LIŠKOVA, Anna – SHAHUM, Andrea – BENCA, George. Nasopharyngeal bacterial colonisation in HIV-positive Children in Cambodia. In *Tropical Medicine and International Health*, 2013, Vol. 18, Iss. 10, p. 12267 – 1268; POLONOVA, Jaroslava et al. Unexpectedly Low Incidence of COVID-19 Among Refugees of War from Ukraine to Slovakia in First Month of Conflict (Original Research). In *Clinical Social Work and Health Intervention*, 2022, Vol. 13, Iss. 2, p. 17 – 19; SIKUTA, Jan – DRGOVA, Jaroslava – KMIT, Igor – KRCMERY, Vladimir. Discussion on COVID-19 Prevention apart of Public Health: Several Judgments of national and international Courts Helps to prepare us for the next Wave of Pandemics (Letter to the Editor). In *Clinical Social Work and Health Intervention*, 2022, Vol. 13, Iss. 6, p. 32 – 36.

⁶ Vgl. KRČMÉRY, Silvester. *This Saved Us*. Bratislava : Signum, 1995, SENCČÍK, Štefan. Faith in God as Ultimate Strength: a Slovak physician who resisted 'brain washing'. In *Ultimate Reality and Meaning*, 1997, Vol. 20, Iss. 2-3, p. 179 – 190.

⁷ Vgl. ĎURIŠKA, Zdenko. Rod Krčméryovcov v Ružomberku. MAŤOVČÍK, A. (ed.). Biografické štúdie 23. Martin : Matica Slovenská, 1996, s. 151 – 152; ĎURIŠKA, Zdenko. Osobnosť Štefana Krčméryho v genealogických súvislostiach. In MAŤOVČÍK, A. (ed.). *Biografické štúdie* 21. Martin : Matica Slovenská, 1994, s. 104.

Deutschen Lipsche wohnte und evangelisch war.⁸ Es gibt viele Persönlichkeiten auch vom evangelischen Zweig der Familie Krčméry, der bekannteste ist der Schriftsteller Štefan Krčméry (1892-1955). Ich möchte hier nur die katholische Seite aus Ružomberok darstellen. Martin Krčméry (um 1720-1790), der Sohn von Eliáš Krčméry, war auch Tischler wie sein Vater und Abgeordnete im Stadtrat von Ružomberok. Er hatte vier Söhne Ondrej (um 1750-1786), Ján (um 1756-1809), Adam Vavrínek (um 1750-1804, war auch ein Abgeordneter im Stadtrat in Ružomberok), Martin (um 1759-1827) und zwei Töchter, Mária und Magdaléna. Michal Krčméry (1802-1856), der Sohn von Ján Krčméry, trat in den Franziskanerorden mit dem Namen Vaclav und schrieb zwei lateinische Gedichte. Adam Krčméry (um 1784-1847), der Sohn von Adam Vavrínek Krčméry, war Erbe der Familie in Ružomberok.⁹ Sein Sohn Karol Eliáš Krčméry (1826-1902), der Urgroßvater von Silvester Krčméry, war im 19. Jahrhundert der Bürgermeister von Ružomberok, 1888 Mitgründer der Wirtschaftsbank in Ružomberok und Unterstützer der slowakischen Sprache im Unterricht im Gymnasium in Ružomberok.¹⁰

Er hat auch Interesse an der slowakischen Sprache und am slowakischen Volk bei Andrej Hlinka (1864-1938)¹¹ erweckt, der zur

⁸ Vgl. ĎURIŠKA, Zdenko. Osobnosť Štefana Krčméryho v genealogických súvislostiach. In MAŤOVČÍK, Augustín. (ed.). *Biografické štúdie* 21. Martin : Matica Slovenská, 1994, s. 104.

⁹ Vgl. hier auch weiter ĎURIŠKA, Zdenko. Rod Krčméryovcov v Ružomberku. In MAŤOVČÍK, Augustín. (ed.). *Biografické štúdie* 23. Martin : Matica Slovenská, 1996, p. 152 – 158. Die Angaben über die Kinder von Karol Eliáš Krčméry bei Zdenko Ďuriška sind nicht vollständig (2 Söhne – Atanázus Silvester, Karol, und zwei Töchter – Lukrécia, Kristína), ich habe sie ergänzt mithilfe der Unterstützung durch <<https://www.familysearch.org/search/>> [27. 2. 2024]

¹⁰ Vgl. ĎURIŠKA, Zdenko. Krčméryovci. Krčméry Václav (vl. Menom Michal). Krčméry, František Serafin. Krčméry, Karol. Krčméry, Atanázus Silvester. Krčméry, Karol. Krčméry, Viliam. In ĎURIŠKA, Zdenko – ŠKRINÁROVÁ, Ľubica (ed.). *Ružomberok II: Rody a osobnosti*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2014, s. 156 – 159.

¹¹ Andrej Hlinka (1864-1938) war katholischer Priester aus Černová bei Ružomberok, Pfarrer in Ružomberok (1905-1938), Gründer einer politischen Partei, Abgeordneter in Prag und kämpfte für die Autonomie der Slowakei. In Ružomberok baute er ein Kulturhaus (1927-1928), ein Waisenhaus (1935) sowie das Pfarrhaus in Černová. Er gründete in Ružomberok die Druckerei Lev [Löwe] im Jahre 1916, wo auch die Zeitschrift *Duchovný pastier* [Der Seelsorger] seit ihrem Beginn in den Jahren 1917-1918 erschienen ist und die bis jetzt erscheint. Der erste Herausgeber von *Duchovný pastier* war Jozef Buday, Pfarrer in Moravské Lieskové. Vgl. OLEXÁK, Peter. Politik a kňazstvo. Prípád Andreja Hlinku. In LETZ, Róbert – STANO, Pavol (eds.). *Národe môj. Pamätnica 150. výročia narodenia Andreja Hlinku*. Bratislava : PostScriptum,

Zeit seines gymnasialen Studiums in Ružomberok von ihm slowakische Bücher entlehnt hatte.¹² Andrej Hlinka wohnte während seines Gymnasialstudiums in Ružomberok (1877-1881) bei der Familie Holländer, gegenüber vom heutigen Kulturhaus, gebaut von Andrej Hlinka in den Jahren 1927-1928, als er Pfarrer in Ružomberok war.¹³ Die Familie von Karol Krčméry wohnte damals im Nachbarnhaus. Karol Eliáš Krčméry war im Jahre 1894 der Gründer des Katholischen Kreises in Ružomberok, wo Andrej Hlinka, damals Pfarrer in Liptovské Sliache, sein Sekretär war.¹⁴ Der Vorsitzende des Katholischen Kreises in Ružomberok war der Großgrundbesitzer Štefan Rakovský (1858-1931) aus Liptovská Štiavnica. Der Katholische Kreis in Ružomberok war zweisprachig, slowakisch und ungarisch. Von Anfang an hatte er auch einen Chor, der zuerst vom Organisten Josef Chládek (1856-1928) dirigiert wurde, der auch einige Musikwerke komponiert hatte.¹⁵ In den Jahren 1974-1996 dirigiert den Chor Štefan Olos SDB (1917-1998), der in der Zeit des Sozialismus nicht als

2015, s. 57, 61. KENDERA, Radislav: *Ružomberok. Historicky posledné prirodzené národné centrum Slovenska*. Ružomberok : Ján Šindléry – TESFO, 2012, s. 140, 142; *Duchovný pastier*, Vol. 1, 1917 - 18, Iss. 1.

¹² Vgl. JÁNOŠÍK, Peter. Kňaz s pochodňou boja i s ratoľstou pokoja. In *Slovenské národné noviny*, 28. 9. 2014.

¹³ Vgl. SIDOR, Karol. *Andrej Hlinka. 1864-1938*. Bratislava: Lúč, 2008, s. 13 – 14.

¹⁴ Vgl. LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : PostScriptum, 2014, s. 19 – 20.

¹⁵ Vgl. MATEJOVÁ, Miriam. *Výskum, prezentácia a propagácia hudobnej pozostalosti Jozefa Chládku (1856-1928), ružomerského regenschóriho a skladateľa*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2008; MATEJOVÁ, Miriam. *Výber skladieb z tvorby Jozefa Chládku*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2008; MATEJOVÁ, Miriam. Jozef Chládek (1856 – 1928): Tanz album I. diel. In *Disputationes scientificae Universitatis catholicae in Ružomberok*, 2014, Jg. 14, Heft. 1, s. 138 – 164; MATEJOVÁ, Miriam. Jozef Chládek (1856 – 1928): Tanz album II. diel. In: *Disputationes scientificae Universitatis catholicae in Ružomberok*, 2014, Jg. 14, Heft 2, s. 194 – 219; MATEJOVÁ, Miriam. Tanz album - novoobjavené dielo Jozefa Chládku (1856-1928) – ružomerského regenschóriho a kantora. In BOŽEKOVÁ, Martina – KUCIANOVÁ Anna (eds.). *Pramene slovenskej hudby IV*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014, s. 85 – 93; ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. *Chrámová hudba v Ružomberku v 19. a 20. storočí*. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011, s. 58 – 63.

Priester öffentlich wirken konnte.¹⁶ Der Chor wirkt bis heute.¹⁷ Karol Eliáš Krčméry hatte drei Söhne, Atanázius Silvester (1850-1877), Karol (1859-1949), Konštantín (1862) und vier Töchter, Lukrécia (1853-1891), Kristína (1855-1923), Mária (1858) und Terézia Mária (1863). Sein Sohn Atanázius Silvester war Professor in Gymnasium in Lučenec (1872-1873), Satoraljaihelyi (1873-1875), Nagykalló (1875-1876) und Kremnica (1876-1877), er war Historiker und ist jung gestorben. Sein zweiter Sohn Karol Krčméry wurde Philologe und der Vorsitzende der Volksbank in Ružomberok. Karol Krčméry hatte zwei Söhne, Karol Krčméry (1887-1934) und Ladislav Krčméry (1897-1970). Karol Krčméry (1887-1934) war ein Arzt in Cluj, Prag und Direktor des Krankenhauses in Trnava in den Jahren 1920-1934. Im Jahre 1934 ist er tragisch gestorben.¹⁸ Er hatte vier Töchter Anna, Mahulena, Karolína, Irena und den Sohn Karol. Der Sohn Karol Krčméry war ein Augenarzt in Šaľa, wo ich aufgewachsen bin, und er war auch mein Augenarzt, hatte zwei Töchter und war später tätig in Galanta. Ladislav Krčméry war Ingenieur und Direktor der Slowakischen Elektrizitätswerke. Er wohnte seit 1926 in Banská Bystrica. Im Jahre 1943 habilitierte er sich als erster Slowake im Fach Elektrizitätswerke.¹⁹ Er hatte sechs Kinder, die Söhne Karol (1922-2003), Silvester (1924-2013), Cyril und Vladimír (1931-2014) und die Töchter Margita (1925) und Gabriela (1935). Karol Krčméry (1922-2003) war Jurist, arbeitete in der BBC und in der UNO.²⁰ Ing. Vladimír Krčméry DrSc. (1931-2014) war wegen der Zusammenarbeit mit Professor

¹⁶ Vgl. HAGAROVÁ, O. Hudobné spracovanie jubilejných rokov v diele prof. Štefana Olosa, SDB. In TYROL, Anton, Kluska, Branislav (eds.). *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Séria humanitná. Zborník 3*. Ružomberok: EDIS, 2000, s. 19 – 23; RAPOŠOVÁ, Mária. *Muzikant boží don Štefan Olos, SDB. Život, modlitba, spev a hudba*. Hubová: Obecný úrad v Hubovej, 2017.

¹⁷ Vgl. POVAŽANOVÁ, Valéria. Z dejín chrámového spevokolu v Ružomberku v rokoch 1894 – 1974. In *Pamätnica chrámového spevokolu v Ružomberku 1894-1994*. Martin: Vydavateľstvo Neografie, 1994, s. 6; ZÁHRADNÍKOVÁ, Zuzana. *Chrámová hudba v Ružomberku v 19. a 20. storočí*. Ružomberok: Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011, s. 47 – 51, 65 – 72. Der Chor wirkt seit 1895 bis heute unter dem Namen „Andrej“.

¹⁸ Vgl. OSYKOVÁ, Linda. Budovanie zdravotníctva a zdraviu prospešných zariadení v Trnave v medzivojnovom období. In. *Studia Historica Nitriensia*, 2018, Vol. 22, Iss. 1, s. 160.

¹⁹ Vgl. SABOL, Miroslav. Vývoj vzdelávania elektrotechniky na Slovensku. In *Forum historiae*, 2011, p. 16 – 28.

²⁰ Vgl. ĎURIŠKA, Zdenko. Rod Krčméryovcov z Ružomberka. MAŤOVČÍK, A. (ed.). *Biografické štúdie 23*. Martin: Matica Slovenská, 1996, s. 162 – 163.

Kolakovič zwei Jahre im Gefängnis, war Biochemiker, arbeitete am Problem der Antibiotikaresistenz und war Vater von Professor Vladimír Krčméry (1960-2022).²¹

Professor Vladimír Krčméry (1960-2022) hat einen Teil seines Studiums im Ausland (Großbritannien, USA) absolviert und ist wieder in die Slowakei zurückgekommen.²² Durch die Kooperation mit vielen Partnern ist es ihm gelungen, die Medizin und Sozialarbeit zu Hause und in den Ländern im globalen Süden zu fördern. Das ist auch das Ziel von KAAD. Durch die Rückkehr von Wissenschaftlern ist es möglich, den Transfer der Forschung, Technologien, Ideen zu verwirklichen und so den Menschen in der Slowakei wie auch in den Ländern vom globalen Süden zu einem besseren Leben zu verhelfen. Durch die Kontakte mit deutschen Universitäten ist es möglich, auch die Kooperation und Zusammenarbeit zu verbessern. Ein weiteres Ziel von KAAD ist es, Führungskräfte vorbereiten, die den Fortschritt in der Forschung mit der geistigen Formation und mit den Zielen der integralen Entwicklung des Menschen verbinden. Ich hoffe, dass auch von den KAAD-Alumni ähnliche Persönlichkeiten für die Zukunft erwachsen. Es gelingt durch die Verbindung von Vernunft und Glaube, durch eigene Mühe und Gottes Hilfe.

Quellen zur Erneuerung der Gesellschaft

András Máté-Tóth empfiehlt für die Vertiefung der Identität der Katholiken in Ostmitteleuropa das Leben aus den Evangelien, aus der katholischen Soziallehre und aus der Eucharistie als Quelle des geistlichen Lebens und die Verwirklichung der Konzilsdokumente, also des Zweiten Vatikanischen Konzils.²³ Die katholische Soziallehre beruht auf den Grundsäulen der Gerechtigkeit, Solidarität und Subsidi-

²¹ Vgl. ŠPÁNIK, Stanislav. Venované pamiatke Ing. Vladimíra Krčméryho, DrSc. In *Bonitas*, 2015, Jg. 1, Heft 1, s. 8 – 16.

²² Vgl. Prof. MUDr. Vladimír Krčméry DrSc. Dr h.c. mult. In *Humanum*, 2010, Vol. 5, Iss. 22, p. 6. Ich habe Professor Vladimír Krčméry (1960 – 2022) auf der Schiwoche in Februar 1997 in Terchová getroffen, später bei den Sitzungen des Wissenschaftsrates der Katholischen Universität in Ružomberok in den Jahren 2014 – 2018.

²³ Vgl. MÁTÉ-TÓTH, András. Plädoyer für eine erneuerte katholische Identität. Die fundamentalistische Versuchung in Ostmitteleuropa. In: *ET-Studies*, 2020, Vol. 11, Iss. 1, p. 99 – 118.

arität und der Würde jeder menschlichen Person.²⁴ Diese Prinzipien sollen im sozialen Leben verwirklicht werden. Zur Gerechtigkeit gehören unter anderem ein gerechter Lohn wie auch die Bekämpfung der Korruption und der Mafia. Der Fortschritt in der Wissenschaft soll dem Gut des Menschen dienen, auch durch die Verwirklichung des Gemeinwohls. Die Solidarität zeigt sich in der Bekämpfung der Armut, durch die Aufnahme von Obdachlosen in die Gesellschaft, durch die Bekämpfung der Abhängigkeiten von Alkohol, Drogen, Glücksspielen, durch die Verbesserung des Gesundheitswesens. Die Hilfe an den Abhängigen oder Armen soll so geleistet werden, dass sie sich selbst um sich kümmern sollen, falls sie nicht schwer behindert sind. Die Subsidiarität zeigt sich in der Eigenverwaltung der Regionen, der Städten und Dörfer und vieler Institutionen. Die Würde ist jeder menschlichen Person gegeben, deshalb soll man mit jedem Menschen respektvoll umgehen, auch im sozialen Leben.

Schluss

Für die Verwirklichung des eigentlichen Fortschritts benötigen wir Persönlichkeiten, die die Richtung angeben, die ersten Schritten auf diesem Weg machen und durch ihr Beispiel auch für die anderen ein Licht auf ihrem Weg werden. Solche Persönlichkeiten können aus den begabten Jugendlichen kommen, die den festen Willen dazu haben, durch ihr Denken und Tun der Wissenschaft, Kunst und dadurch auch der Gesellschaft neue Impulse zu geben. Wichtig ist auch die geistige Formation, damit das Herz mit der Vernunft in Einklang gebracht wird.

²⁴ Vgl. HITTINGER, Russell. The Coherence of the Four Basic Principles of Catholic Social Doctrine: An Interpretation. In ARCHER – Margaret S. – DONATI, Pierpaolo (eds.). *Pursuing the Common Good: How Solidarity and Subsidiarity Can Work Together*. The Proceedings of the 14. Plenary Session. Vatican City : The Pontifical Academy of Social Sciences 2008, p. 75 – 123; RAUSCHER, Anton: Die moderne Katholische Soziallehre. In: *Roczniki nauk społecznych*, 1990, Jg. 18, Heft 1, s. 39 – 55.

VERZEICHNIS DER BENUTZTEN QUELLEN

- CODA, Piero – BERGAMO, Antonio – BUFFO, Raul. *Lessico di ontologia trinitaria*. Roma : Città Nuova, 2023.
- CODA, Piero: Manifesto per un'ontologia trinitaria. In: CODA, Piero – CURI, Maria B. – DONÀ, Massino – MASPERO, Giulio. *Manifesto. Per una riforma del pensare*. Roma : Città Nuova, 2022, s. 41 – 56.
- ĎURIŠKA, Zdenko. Osobnosť Štefana Krčméryho v genealogických súvislostiach. In MAŤOVČÍK, Augustín. (ed.). *Biografické štúdie* 21. Martin : Matica Slovenská, 1994, s. 103 - 124..
- ĎURIŠKA, Zdenko. Rod Krčméryovcov v Ružomberku. MAŤOVČÍK, A. (ed.). In *Biografické štúdie* 23. Martin : Matica Slovenská, 1996, s. 150 - 169.
- ĎURIŠKA, Zdenko – ŠKRINÁROVÁ, Ľubica (ed.). *Ružomberok II: Rody a osobnosti*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2014.
- HAGAROVÁ, O. Hudobné spracovanie jubilejných rokov v diele prof. Štefana Olosa, SDB. In TYROL, Anton, Kluska, Branislav (eds.): *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Séria humanitná. Zborník* 3. Ružomberok : EDIS, 2000, s. 19 – 23.
- HITTINGER, Russell. The Coherence of the Four Basic Principles of Catholic Social Doctrine: An Interpretation. In ARCHER, Margaret S. – DONATI, Pierpaolo (eds.). *Pursuing the Common Good: How Solidarity and Subsidiarity Can Work Together. The Proceedings of the 14. Plenary Session*. Vatican City : The Pontifical Academy of Social Sciences, 2008, s. 75 – 123.
- JÁNOŠÍK, Peter. Kňaz s pochodňou boja i s ratoľstou pokoja. In *Slovenské národné noviny*, 28. 9. 2014
- KONŠTANTÍN FILOZOF. *Proglas*. Bratislava : Herba, 1998.
- KRČMÉRY, Silvester. *This Saved Us*. Bratislava : Signum, 1995.
- KRCMERY, Vladimir et al. Nasopharyngeal bacterial colonisation in HIV-positive Children in Cambodia. In *Tropical Medicine and International Health*. 2013, Vol. 18, Iss. 10, p. 12267 – 1268.
- LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : Post-Scriptum, 2014.
- MATEJOVÁ, Miriam. Jozef Chládek (1856 – 1928): Tanz album I. diel. In *Disputationes scientificae Universitatis catholicae in Ružomberok*, 2014, Jg. 14, Heft 1, S. 138 - 164.

- MATEJOVÁ, Miriam. Jozef Chládek (1856 – 1928): Tanz album II. diel. In *Disputationes scientificae Universitatis catholicae in Ružomberok*, 2014, Jg. 14, Heft 12, S. 194 – 219.
- MATEJOVÁ, Miriam. Tanz album - novoobjavené dielo Jozefa Chládku (1856-1928) – ružomerského regenschóriho a kantora. In BOŽEKOVÁ, Martina, KUCIANOVÁ Anna (eds.). *Pramene slovenskej hudby IV*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 85 – 93.
- MATEJOVÁ, Miriam. *Výber skladieb z tvorby Jozefa Chládku*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2008.
- MATEJOVÁ, Miriam. *Výskum, prezentácia a propagácia hudobnej pozostalosti Jozefa Chládku (1856 – 1928), ružomerského regenschóriho a skladateľa*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2008.
- MÁTÉ-TÓTH, András : Plädoyer für eine erneuerte katholische Identität. Die fundamentalistische Versuchung in Ostmitteleuropa. In *ET-Studies*, 2020, Vol. 11, Iss. 1, p. 99 – 118.
- OLEXÁK, Peter. Politik a kňazstvo. Prípady Andreja Hlinku. In LETZ, Róbert - STANO, Pavol (eds.). *Národe môj. Pamätnica 150. výročia narodenia Andreja Hlinku*. Bratislava: PostScriptum, 2015, s. 57 – 61.
- KENDERA, Radislav. *Ružomberok. Historicky posledné prirodzené národné centrum Slovenska*. Ružomberok : Ján Šindlery – TESFO, 2012.
- OSYKOVÁ, Linda. Budovanie zdravotníctva a zdraviu prospešných zariadení v Trnave v medzivojnovom období. In *Studia Historica Nitriensia*, 2018, Vol. 22, Iss. 1, s. 103 – 124.
- PAVLOVIČOVÁ, Kristína. Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovenského Proglasu. In *Slovenská literatúra*, 2015, Jg. 62, Heft 3, s. 512 – 514.
- POLONOVA, Jaroslava et al. Unexpectedly Low Incidence of COVID-19 Among Refugees of War from Ukraine to Slovakia in First Month of Conflict (Originalresearch). In *Clinical Social Work and Health Intervention*, 2022, Jg. 13, Heft. 2, s. 17 – 19.
- RAUSCHER, Anton. Die moderne Katholische Soziallehre. In: *Roczniki nauk społecznych*, 1990, Jg. 18, Heft 1, s. 39 – 55.
- RAPOŠOVÁ, Mária. Muzikant boží don Štefan Olos, SDB. Život, modlitba, spev a hudba. Hubová : Obecný úrad v Hubovej, 2017.

- SABOL, Miroslav. Vývoj vzdelávania elektrotechniky na Slovensku. In *Forum historiae*, 2011, s. 16 – 28.
- SENČÍK, Štefan. Faith in God as Ultimate Strength: a Slovak physician who resistid 'brain washing'. In: *Ultimate Reality and Meaning*, 1997, Vol. 20, Iss. 2 – 3, p. 179 – 190.
- SIDOR, Karol. Andrej Hlinka. 1864 – 1938. Bratislava : Lúč, 2008.
- SIKUTA, Jan – DRGOVA, Jaroslava – KMIT, Igor – KRČMERY, Vladmir. Discussion on COVID-19 Prevention apart of Public Health: Several Judgments of national and international Courts Helps to prepare us for the next Wave of Pandemics (Letter to the Editor). In. *Clinical Social Work and Health Intervention*, 2022, Vol. 13, Iss. 6, p. 32 – 36.
- ŠPÁNIK, Stanislav. Venované pamiatke Ing. Vladimíra Krčméryho, DrSc. In: *Bonitas*, 2015, Jg. 1, s. 8 – 16.
- TURNER, James. Catholic Intellectual Traditions and Contemporary Scholarship. In *Journal of Catholic Education*, 1998, Vol. 2, Iss. 1, p. 35 – 45.
- ZAHRADNÍKOVÁ, Zuzana. Chránová hudba v Ružomberku v 19. a 20. storočí. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2011, s. 58 – 63.
- ZAMBOR, Ján. Dekonstrukcia Proglasu. In. *Slovenská literatúra*, 2015, Jg. 18, Heft 6, p. 512 – 514.

Prof. Dr. phil. fac. theol. Peter Volek
 Katholische Universität in Ružomberok,
 Die Philosophische Fakultät, Institut für Philosophie
 SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
 email: peter.volek@ku.sk
 ORCID ID: 0000-0002-9119-962X

Rehoľné spoločnosti v Trnavskej apoštolskej administratúre počas pôsobenia biskupa Pavla Jantauscha (1922 – 1947).

Religious orders in the Apostolic Administration of Trnava during the working of Bishop Pavol Jantausch (1922 – 1947).

STANISLAV ŽLNAY

ABSTRACT: This contribution describes and analysed working of religious communities in the territory of the apostolic administration of Trnava during the period of working the first apostolic administration and later bishop Pavol Jantausch (years from 1922 to 1947). It focuses on men's and women's orders and their moments, primary on the beginnings of their activities. The aim of this contribution is also point at the relationship between monkery and the bishop Paul Jantausch and at the religious and the pastoral need and contribution of their work for the apostolic administration. It reveals the inner life and character of religious communities in the described period, too. Separately catch his relationship with the sisters of St. Norbert – Premontre sisters, who brought to Slovakia and where ended his life's journey.

KEYWORDS: religious orders, church, Pavol Jantausch, apostolic administration.

Tento príspevok popisuje a analyzuje pôsobenie rehoľných spoločenstiev na území Trnavskej apoštolskej administratúry v období pôsobenia jeho prvého apoštolského administrátora a neskôr biskupa Pavla Jantauscha, roky 1922 až 1947. Sústreďuje sa na mužské aj ženské rehole, predovšetkým na začiatky ich pôsobenia a udalosti, momenty, ktoré ich vytvárali. Cieľom príspevku je aj poukázať, na vzťah Pavla Jantauscha k rehoľníkom a aj na pastoračnú potrebu a prínos ich diela pre administratúru. Odhaľuje aj vnútorný život a charakter niektorých rehoľných komunít v popisovanom období. Samostatne zachytáva jeho vzťah k sestrám sv. Norberta – premonštrátkam, ktoré priviedol na Slovensko a u ktorých sa jeho životná cesta skončila.

Od prvých okamihov po príchode do Trnavy, po vymenovaní za apoštolského administrátora a zoznámení sa so situáciou v administratúre, Pavol Jantausch zistil, že veľké množstvo farností ostalo bez kňazov.¹ Hľadal možné riešenia, ako zaplniť prázdne miesta a zároveň, aj ako oživiť pastoračnú službu pre veriacich. Situáciu mu sťažovalo obrovské a rozsiahle územie, rozprestierajúce sa takmer na jednej štvrtine územia Slovenska. V novom štátnom útvere, Česko-Slovenskej republike, potreboval kňazov, ktorí boli lojálni k republike, ale aj takých, ktorí by dokázali morálne a duchovne povzbudiť veriaci ľud. Svoju nádej vkladal do rehoľníkov, od ktorých očakával hlavne pomoc v pastorácii, avšak aj v sociálnej alebo charitatívnej oblasti bolo veľa práce. Zaiste vhodným by bolo aj rozšírenie národného cítania, vzdelanosti a intelektu na území administratúry.

Prvou rehoľou, ktorú ešte vo funkcii apoštolského administrátora pozval pôsobiť na svoje územie, boli saleziáni. V roku 1924 zverejnil obežník administratúry správu o zriadení saleziánskeho inštitútu na Slovensku, v Šaštíne.² Tu sa začali písať slovenské saleziánske dejiny. Už o tri roky, v roku 1927, bola vyhlásená Sedembolestná Panna Mária za patrónku Slovenska a Šaštín sa stal vyhľadávaným pútnickým miestom. Nárast pútnikov znamenal vyššie pastoračné nároky a povinnosti. Jantausch uvažoval, že tamojšiu farnosť daruje do správy saleziánom, ale orgány štátnej moci to nepovolili. Táto myšlienka ho neopustila a vďaka jeho húževnatosti sa nakoniec uskutočnila, aj keď o niekoľko rokov neskôr, počas existencie Slovenskej republiky. V tom čase sa politická situácia upravila, bola viacej naklonená k potrebám cirkvi a obnovili sa rokovania so saleziánmi. Za rehoľu vyjednával komisár Jozef Bokor, ktorý vypracoval posudok, avšak na prekvapenie Jantauscha, ho upozornil, že takýto prevod farnosti je nevýhodný pre administratúru, ale výhodný pre rehoľu. A to preto, že saleziáni požadovali, aby pri prevode dostali do vlastníctva aj všetky pozemky a budovy, teda aj samotný chrám. Celá vec o prevzatí farnosti sa podarila dohodnúť a podpísať až v roku 1943.³

¹ Po zriadení Trnavskej apoštolskej administratúry a jej právnym vyčlenením spod Ostrihomskej arcidiecézy, mnohí kňazi nevedeli prijať toto rozhodnutie. Viacerí buď odišli do Maďarska, alebo starší na dôchodok. Bez kňaza ostalo prázdnych približne 100 farností. Odsun kňazov sa netýkalo iba tohto územia. Všetci biskupi a kňazi, museli byť občanmi novovzniknutej Česko-Slovenskej republiky a ovládať jej štátny jazyk, aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa viacerí rozhodli opustiť svoju diecézu a aj republiku.

² *Litterae Cirkulares Tyrnaviensis* 1924, II., č. 1725, s. 15. – *Institutum Salezianorum*.

³ Správa štátnych lesov a majetkov odovzdal do vlastníctva Kongregácie sv. Františka Salezského na Slovensku tieto nehnuteľnosti v Šaštíne: r. k. kostol, r. k. faru umiestne-

So saleziánmi mal biskup ešte jeden zámer. Na predmestí Trnavy nazvanom Kopánka, zamýšľal zriadiť farnosť a vybudovať kostol. Bola to štvrť chudobných robotníkov a podľa jeho mienky, to bolo ideálne miesto pre uplatnenie ich pastoračných schopností. V lete 1941 im udelil povolenie na zriadenie rehoľného domu a rok na to, sa s inšpektorom Bokorom dohodli na odovzdaní novo zriadenej farnosti. Jantausch im napísal: „*je potrebná výchova mládeže najchudobnejšej časti Trnavy.*“⁴

Ako farský kostol zatiaľ slúžila kaplnka saleziánskeho domu. Už koncom roka 1942 bol kostol postavený, hoci ešte nie celkom hotový. Direktor oratória informoval o stave biskupa a požiadal ho o povolenie, vykonávať služby Božie v ešte neposvätenom chráme a zároveň informoval, že slávnosť posvätenia by chceli organizovať na jar. Podľa dohody, farnosť bola zriadená zakladajúcou listinou zo dňa 20. júla 1942, s platnosťou od 1. augusta 1942. Farským kostolom bola zatiaľ kaplnka saleziánskeho ústavu.⁵

Vo svojich plánoch stále počítal so saleziánmi a povzbudzoval ich, aby svoju činnosť rozšírili aj do Bratislavy. Ponúkol im možnosť stavby nového kostola v novej farnosti, v časti zvanej Tehelné pole, kde

nú v 1/3 kláštora, kláštornú budovu, park pred kostolom, námestie pred kostolom, cestu pred kostolom, zastavanú plochu pred kostolom, záhradu vedľa farskej záhrady, nádrž v záhrade, záhradu vedľa kláštora, roľu vedľa predošlej záhrady. Rehoľa sa musela zaviazat', že v kláštornej budove ponechá bezplatne miestnu správu štátnych lesov a všetky byty, kým nebudú postavené pre nich nové priestory. Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave (ATA), fond Trnavská apoštolská administratúra (1922 – 1947), 1942: *Rehoľníci Saleziáni – Dohoda o prevzatí r. k patr. kostola a kláštora v Šaštíne*. Rel 2/82, č. 3614.

Dohoda o prevzatí farnosti Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne bola podpísaná medzi biskupom Pavlom Jantauschom a saleziánskym inšpektorom na Slovenku Jozefom Bokorom. Následne o mesiac po jej podpise, schválila *Sacra congregatio concilii* dňa 21. augusta 1943 túto dohodu. Začiatkom roku 1945, 19. januára, vydal dekrét o spravovaní farnosti rehoľou spoločnosti sv. Františka Saleského. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1944: *Conventio et Decretum*. č. 330.

⁴ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1941: *Religiosi: Salesiani, consensus ad erigendam novam domum Tyrnaviae, in suburbio Kopánka*. Č. 394, z 7. augusta 1941.

⁵ V zmluve sa rehoľa zaviazala, že prebrala povinnosť starať sa náležite o pastoračnú veriacich, o riadne vykonávanie bohoslužieb podľa noriem cirkevného práva a nariadení miestnej cirkevnej vrchnosti. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1941: *Rehoľníci. Saleziáni – Povolenie bohoslužieb. Úschova Najsv. Sviatosti. Oltárne kamene. Kostol na Kopánke*. Rel 2/269, č. 10490; ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1942: *Trnava-Kopánka-Tulipán. Listina o zriadení nových farností*. Č. 5617; ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1943: *Trnava-Kopánka, dohoda o odovzdaní fary saleziánom*. Č. 4165.

im pre budúci kostol už zakúpil pozemok.⁶ Ale mesto tam plánovalo park, preto sa celá stavba zdržovala. Do svojho úplne prvého domu v Bratislave sa nasťahovali v roku 1932 a o rok na to, 8. decembra 1933, bol dómsky farárom Ľudovítom Okánikom požehnaný nový kostol Panny Márie Pomocnice.⁷

V Bratislave si zjavne našli svoje uplatnenie a už dva roky po požehnaní kostola, žiadali povolenie zbierok na prístavbu, ktorá mala slúžiť pre mestskú opustenú mládež.⁸

Na ich spokojnosti a ovocí práce sa odzrkadlilo, že už po piatich rokoch pôsobenia v Bratislave, sa pustili do stavby ďalšieho kostola. Tento krát na Dornkapli (bratislavská mestská časť Trnávka). Pre túto stavbu žiadali od administratúry financie, pre skoršie dokončenie, pretože už v ňom slúžili sväte omše, hoci ešte nebol úplne dokončený a zariadený. Náklady na stavbu odhadli na 800 000 Kčs.⁹

Okrem saleziánov aj jezuiti dostali povolenie otvoriť si svoje nové domy v Piešťanoch a v Ivánke pri Dunaji, neďaleko Bratislavy.¹⁰

Ďalšou rehoľou na území administratúry, ktorá si tu založila svoje provinčné sídlo boli redemptoristi. Na založenie provincie dostali schválenie od štátu až vo februári 1945, pretože minister školstva Aladár Kočiš mal voči ním výhrady, ale biskup Jantausch sa písomne redemptoristov zastal:

⁶ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1930: *Novae parochiae erectione in m. conventio cum Salezianii*. Int 18/40.

⁷ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1930: *Tirnav inter Ordinariatum et Societatem Sales. quam domum Bratislav. Sales convertio*. Int 18/357, č. 9549.

⁸ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1935: *Bratislava Sales. Collectione ad opus Salas propag.* Int 18/140, č. 9589. Generálny vikár saleziánom poslal 8 000 Kč, ale zbierky nepovolil.

⁹ „Od 8. dec. minulého roka celebrujeme pravidelne v novom kostole, hoci ešte neni vôbec zariadený, ani vymalovaný. Vyše 200 ľudí ho navštevuje a badať pekný prírastok z nedele na nedeľu. Aj chudobní dornkapeláci sa dajú napraviť, ba badáme tam o mnoho väčší záujem o náboženstvo, ako s samom meste.“ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1938: Bratislava Dornkapel, stavba kostola podporu. Int 15/18, č. 4788, z 14. apríla 1938.

¹⁰ Do Piešťan prišli v roku 1945. Pozri: ONDRUŠ, Rajmund. *Svedok a služobník generácií. P. Ľudovít Eiselle SJ (1882 – 1979)*. Trnava : Dobrá kniha, 2000, s. 149 – 162. ; ŽLNAY, Stanislav. *Komu asi prvému zazvoní? Príbeh farára a starostu mesta Piešťany Alexandra Šindelára*, Piešťany : Balneologické múzeum I. Wintera, 2017, s. 66 – 70. V Ivánke zriadili dom v roku 1942, v zámku po Františkovi Hunyadym. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1942: *Rehoľníci: Spoločnosť Ježišova, osadenie v Ivánke pri Dunaji*. Rel 2/139, č. 9665.

„Kongregácia Najsvätejšieho Vykupiteľa čiže redemptoristov na Slovensku už 10 rokov pekne účinkuje na území Apoštolskej administratúry trnavskej. Títo redemptoristi majú aj v iných diecézach na Slovensku svoje domy a i tam blahodarne pracujú. Prihovám sa k Vašej Excelencii za prajné riešenie novej žiadosti slovenských redemptoristov o štátny súhlas k zriadeniu provincie (viceprovincie) a jednotlivých rehoľných domov. Som presvedčený, že redemptoristi na Slovensku prinesú hojné ovocie pre blaho cirkvi a dobro nášho slovenského národa.“¹¹

Snahy redemptoristov v pastoračii podporoval aj naďalej. Niekoľko dní pred svojou smrťou stihol ešte schváliť stavbu kostola sv. Cyrila a Metoda v Bratislave. Hoci nemali na stavbu potrebný pozemok, v mene biskupa kanonik Ambróz Lazík žiadal primátora mesta Bratislavy Jozefa Kyselého, aby predali rehoľi vhodný pozemok. Kto nakoniec kostol posvätil sa nepodarilo zistiť, ale tento spomínaný kostol redemptoristov stojí a funguje dodnes.¹²

Rozrastala sa nielen Bratislava, ale aj Trnava a aj tu Jantausch plánoval zriadiť novú farnosť s novým kostolom. V mestskej časti, prezývanej Tulipán, ktorá sa nachádzala na okraji mesta, za železničnou traťou, sa už v roku 1937 vytvorila z tamojších veriacich stavebná skupina, ktorá sa chytila iniciatívy výstavby kostola.¹³ Dali zhotoviť stavebnú dokumentáciu a zakúpili malý domček zo záhradkou, na Tulipánskej ulici č. 10, kde mal nový kostol stáť. Keďže nemal biskup dostatok kňazov, požiadal o prevzatie stavby kostola saleziánov.¹⁴ Tí dostali, zo svojej centrály v talianskom meste Turín, povolenie na pastoračné pôsobenie v Trnave a aj na stavbu kostola. Ale stavebný

¹¹ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1945: *Rehoľníci, redemptoristi. Štátne uznanie kongregácie*. Rel 2/9, č. 1272.

¹² ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1947: *Bratislava – Rehoľníci, redemptoristi. Stavba kostola sv. Cyrila a Metoda + Stavebný program*. Int 15/11, č. 6068.

¹³ Členmi stavebnej skupiny boli: predseda Imrich Tibenský, zapisovateľ Pavel Nádas-ký, pokladník Michal Klčovanský, revízor Ján Janoš, Ján Sitta, Vincent Žgančík, Anton Zaoral, Štefan Šinčík, Július Kažimír, Vít Bahíl, Martin Bednárík, Michal Bobek, Jozef Brezovský, Ján Fridrich, Michal Lošonský.

Direktor František Sersen sa vyjadril, že keď by mali byť saleziáni požiadaní o finančnú spoluprácu na stavbu kostola, majú to od predstavených zakázané. Saleziánsky ústav v Bratislave mal záujem stavať kostol na vojenskom cvičišti, pretože tam je aj materiál na stavbu kostola aj ľudia. Výhradou voči Tulipánu bolo, že vybraný pozemok je malý. Tulipánčania sa na Sersena sťažovali, že bol voči ním chladný a neprijemný. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1938: *Trnava-Tulipán, stavba kostola*. Int 15/144, č. 6333.

¹⁴ Z akého dôvodu im a prečo práve túto lokalitu nie je známe.

výbor odoslal biskupskej kúrií uznesenie postupu pri stavbe a následnom spravovaní: protestovali, aby kúpený dom so záhradou, ktorý sa mal zbúrať a na jeho pozemku mal byť postavený nový kostol, sa stal majetkom saleziánov. Požadovali, aby ostal majetkom kostola na Tulipáne. Výbor si stanovil, aby nehnuteľnosť bola používaná iba na kresťansko katolícke ciele. Trochu nezvyčajným pri stavbe kostola bolo to, že od začiatku boli nezhody medzi veriacimi a saleziánmi. Samotný direktor saleziánskeho ústavu v Bratislave František Sersen, neuznával stavebný výbor a odmietol jeho požiadavky. Podľa jeho vyjadrenia, Tulipán robil na neho zlý dojem a vzdal sa nároku naň.

Nakoniec túto lokalitu zveril biskup františkánom a dohodli sa, že do konca roka kostol zastrešia a v ďalších rokoch úplne dokončia. Rád sa tiež zaviazal, že kým nebude erigovaná farnosť, postará sa o každodennú omšu. Jantausch im prisľúbil, že keby sa trnavská fara za jeho života uprázdnila, zriadi farnosť na Tulipáne a časť pozemkov z mestskej fary prevedie na tulipánsku a dokonca nebol ani proti tomu, aby sa tulipánska fara v budúcnosti prepísala na františkánov a spravovali by ju ako ich majetok.¹⁵

Pre rehole na Slovensku, znamenalo obdobie konca 30tych a začiatkom 40tych rokov nárastom povolaní a viaceré sa ponúkali do služby, alebo žiadali o povolenie zriadiť svoju provinciu.¹⁶ V roku 1938 udelila vláda štátny súhlas k pôsobeniu na území republiky kongregácií *Bratov Tešiteľov Gethsemanských*, k zriadeniu rehoľných domov v Mariánke a Pajštúne. Avšak s podmienkou, že všetci jej členovia budú vždy iba československí štátnymi občanmi. Taktiež si ne-

¹⁵ Rád dostal do správy kaplnku, dom a záhradu v Trnave, č. 886 v katastri obce Trnava. K tomu ešte dom s vinicou v Suchej nad Parnou, č. 138, katastra obce Suchá nad Parnou.

Františkáni prisľúbili, že každý deň odslúžia aspoň tichú sv. omšu. Vo verejný sviatok a každú nedeľu spievanú aj s kázňou. Po erigovaní fary, by sa bohoslužby zaviedli tak, ako sú na farách. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1938: *Trnava – „Tulipán“ – stavba nového kostola, dohoda s rádom sv. Františka*. Int 15/143, č. 12868.

¹⁶ V roku 1938 pôsobili v Trnavskej apoštolskej administratúre tieto mužské rehole: benediktíni (Komárno, Fiš, Diakovce), Spoločnosť Ježišova – jezuiti (Bratislava, Trnava, Piešťany), piaristi (sv. Jur), františkáni (Bratislava, Hlohovec, Malacky, Nové Zámky, Skalica, Antol, Trnava), kapucíni (Bratislava, Pezinok), milosrdní bratia sv. Jána z Boha (Bratislava, Skalica), školskí bratia (Bojná, Urmín), spoločnosť sv. Františka Saleského – saleziáni (Bratislava, sv. Benedik, Šaštín, Trnava), Kongregácia bratov Tešiteľov z Gethseman (Mariánka, Pajštún), Kongregácia Najsvätejšieho Vykupiteľa – redemptoristi (Bratislava). Pozri: Schematismus venerabilis cleri Administrationis Apostolicae Tyrnaviensis 1938. Tyrnaviae: Typis societatis sancti Adalberti, 1938, s. 236-240.

mohli ich rehoľné domy nárokovat' žiadnu podporu zo štátnych alebo verejných prostriedkov.¹⁷

Už začiatkom roka 1939, požiadal biskup provinciála rehole Milosrdných bratov v Prahe o zriadenie slovenskej provincie. Toto zriadenie však musela najprv odsúhlasiť generálna kúria v Ríme a potom Ministerstvo školstva.¹⁸

Úplne novou rehoľou, prichádzajúcou na toto územie bola Misijná spoločnosť, tzv. lazaristi. Pre svoju činnosť dostali schválenie a ich prvým pôsobiskom, ako aj prvým sídlom, sa stal vysokoškolský internát Svoradov v Bratislave. Oficiálnym dátumom ich schválenia a pôsobenia sa stal 20. október 1942, kedy udelilo ministerstvo povolenie.¹⁹

V administratúre boli potrebné aj rehoľné sestry. Niektoré komunity tu boli usadené už pred Jantauschovým menovaním, napr. uršulínky. Ako učiteľský rád, učili v trnavskej meštianskej dievčenskej škole a v ľudovej dievčenskej škole, okrem toho ešte v ústave pre vzdelanie opatrovateliek v Cíferi. V roku 1934 podala predstavená Felicitas Herbstová biskupovi návrh na schválenie otvorenia uršulínskeho gymnázia v Bratislave. Biskup súhlasil a to bolo následne otvorené 1. septembra.²⁰

Medzi kompetencie biskupa patrila aj kontrola rehoľných domov a spoločností. Ak sa niektorá rehoľa nesprávala podľa noriem kanonického práva, alebo nedávala dobrý príklad veriacim, mohol im odobrať povolenie pôsobiť na svojom území a vyhnať ich. Aby

¹⁷ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1938: *Kongr. Br. Tešiteľov Gethsemanských, prepustenie na území republiky Československej*. Rel 2/232, č. 4080.

¹⁸ ATA, fond Trnavská apoštolská administratúra, 1939: *Konvent Milosrdných bratov, zriadenie samostatnej provincie, opis vyvlastňovacej dohody*. Rel 2/134, č. 2675.

¹⁹ Slovenská provincia lazaristov (Congregatio Missionis) mala dva domy: Svoradov (nevlastnili ho, iba v ňom sídlili) a apoštolský dom v Banskej Bystrici. O zriadenie slovenskej provincie sa pričínili vtedajší vizitátor rehole páter Ján Hutýra. Nakoľko sa zriadenie provincie riešili cez vojnu, Hutýra mal sťažený kontakt s generálnym predstaveným v Paríži. Jantauschovi nemohol tak predložiť schválenie generálneho predstaveného na zriadenie provincie, ale iba dovoľenie na pôsobenie v Svoradove od bývalého generálneho predstaveného Karola Souvay. V prvých rokoch mali lazaristi iba dvoch kňazov a dvoch bratov. ATA, fond Trnavská apoštolská administratúra, 1942: *Rehoľníci, misijná spoločnosť Lazaristov, zriadenie provincie a rehoľných domov*. Rel 2/26, č. 9393. Pozri: BUCKOVÁ DKL, Mariana: Páter Hutýra a Svoradov. In LETZ, Róbert et al. *Svoradov. Dejiny katolíckeho internátu v 20. storočí*. Bratislava : Kňazský seminár sv. Gorazda v Nitre, 2023, s. 255 – 271.

²⁰ BOSÁK, Lubomír – KYŠKA, Patrik. Biskup s veľkým srdcom. Bratislava : LÚČ, 2017, s. 189.

sa takýmto krokom predchádzalo, nariadoval vykonávať vizitovanie kláštorov.

Jedným z miestom vizitácie sa stal kláštor sestier uršulínok v Bratislave. V roku 1938 nariadil vykonať „*mimoriadne prisnu vizitáciou*“. Touto úlohou poveril svojho pomocného biskupa Michala Buzalku a za zapisovateľa vybral špirituála seminára Izidora Holoviča.²¹

Vizitáciu nariadil aj pre bratislavský kláštor sestier Notre Dame. Za komisára určil špirituála Holoviča, ktorý mal po jej vykonaní, dohliadnuť na prevedenie reforiem.²²

Ďalšia biskupská vizitácia sa týkala opäť Bratislavy a kláštora uršulínok. Za jej vykonávateľa vybral prodekana Bohosloveckej fakulty Štefana Zlatoša. Výsledok písomne poslal predstavenej kláštora biskup osobne. Skonštatoval, že stav v kláštore je uspokojivý a prekvapil jeho očakávania.²³ Vyčítal kláštoru, že správanie u niektorých rehoľníčok nie je dostatočné a narušujú klauzúru vychádzkami. Ešte viac ich povzbudzoval do vrúcnej modlitby, nábožného slávania sv. omše a svedomitým prístupom k práci. Odporúčal im, aby neprijímali všetky darčeky od návštev a tiež, aby sa kláštor lepšie staral o majetok konventu, pretože vykazoval obrovské dlhy, spôsobené neekonomickým hospodárením. Predstavenej kláštora prikázal odstrániť chybné a zlé veci a dodal, že o výsledku vizitácie pošle informácie aj generálnemu aj provinciálnemu predstavenstvu.²⁴

²¹ Dôvodom vizitácie a problémom v kláštore bola osoba pána Nedeljaka. Kto to bol a čo robil v kláštore alebo aký mal k nemu vzťah, či väzby, sa nepodarilo zistiť. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1939: *Bratislava, kláštor Alžbetiniek, vizitácia*. Rel 2/35, č. 79. ; *Bratislava-Mníšky Alžbetinky, kanonická vizitácia*. Rel 2/27, č. 83.

²² Holovič o stave v kláštore napísal biskupovi: „*V kláštore je už normálny život, čo teraz aj prípis predstavenej potvrdzuje, ktorý pripojene posielam. Chyby, na ktoré sa žaluje, sú takého rázu, že aj v najlepšíšom kláštore sa vyskytujú a nie sú stále.*“ Predstavená v spomínanej správe napísala, že od účinkovania komisára v kláštore, nedošlo k žiadnym porušeniam predpisov. Žiaducim by ešte bolo zmeniť požehňavanie v kostole, pretože doposiaľ je iba nemecké a už väčšina sestier sú Slovenky. Už sa nedejú hlučné hádky, podarila sa odstrániť neláska medzi sestrami a nenávisť ku Slaviansstvu. Veľká snaha po germanizácii poškodila celý kláštorový život. Predstavená bedlivo bdie nad dodržiavaním stanov rehole a kláštora. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1940: *Reholnice – Notre Dame – zpráva o živote kláštora*. Rel 2/81, č. 8088.

²³ Dôvodom vykonania vizitácie bolo, že máter Jozefa Mrafiková bez príčiny utiekla z kláštora.

²⁴ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1943: *Reholnice, uršulinky, žiadosť o cirkevnú vizitáciu*. Rel 2/69, č. 3020.

Aj ženské rehole zaznamenali v 30tych a 40tych rokoch nárast po-
volaní.²⁵ V tomto čase dal Jantausch povolenie na príchod do Trnavy
sestrám „saleziánkam“, aby viedli domácnosť v saleziánskom ústave
– malom seminári na Hollého ulici. Upozornil ich na podmienku
danú štátom, že všetky členky kongregácie musia byť slovenskej štát-
nej a národnej príslušnosti a že o ich výživu sa musia sami postarať.²⁶

Sestry sv. Kríža si v Trnave so súhlasom biskupa zriadili sloven-
skú provinciu, v mestskej časti Tulipán. Založili tu detskú opatrovňu
Jozefínium a pracovne sa zamestnali v nemocnici, kde v roku 1938
zriadili aj nemocničnú kaplnku.²⁷

Svoju vlastnú slovenskú provinciu sa rozhodli zriadiť a o jej schvá-
lenie požiadali aj školské sestry Notre Dame, na základe schválenia
príslušnej kongregácie. Jantausch súhlasil so zriadením

a založením dvoch rehoľných domov: v Novom Meste nad Váhom
a Topoľčanoch.²⁸

So žiadosťou o zriadenie slovenskej provincie pre sestry Najsvä-
tejšieho Spasiteľa sa na biskupa obrátila predstavená Emília Líšková.

²⁵ V roku 1938 pôsobili v Trnavskej apoštolskej administratúre tieto ženské rehole: Kanonicky sv. Augustína Notre Dame (Bratislava), Reholá sv. Uršule – uršulínky (Bratislava, Cífer, Modra, Trnava, Veľké Leváre), Reholá sv. Alžbety – alžbetínky (Bratislava), Kongregácia sestier kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul – vincentky (Banská Bela, Bratislava, Dolné Semerovce, Malacky, Moravský sv. Ján, Piarg, Šahy, Topoľčany, Trnava, Urmín, Veľký Meder), Kongregácia milosrdných sestier sv. kríža (Biskupice pri Dunaji, Ivánka pri Dunaji, Bratislava, Jelka, Komjatice, Pečeňady, Salka, Levice, Skalica, Schildern, Trnava, Zavar), Kongregácia sestier Ducha svätého (Bratislava, Horné Orešany, Suchá nad Parnou, Račisdorf, Piešťany), Kongregácia sestier božského Vykupiteľa (Bratislava, Nasvad, Nádszeg, Nové Zámky, Pered, Tvrdošovce), Kongregácia sestier sv. Norberta – premonštrátky (Dvorníky, Trnava, Vrbové), Kongregácia milosrdných sestier sv. Karola Boromejského (Piešťany), Kongregácia sociálnych sestier (Komárno, Biskupice pri Dunaji), Kongregácia školských sestier Notre Dame (Nové Mesto nad Váhom, Topoľčany), Anglické sestry (Piešťany). Schematismus venerabili cleri administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1938, s. 241-256.

²⁶ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1940: *Rehoľnice S.S. – súhlas k otvoreniu domu Dcéry Pomocnice kresťanov v Trnave*. Rel 2/43, č. 2874.

²⁷ ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny Trnavy (zväzok prvý)*. Trnava : mesto Trnava, 2010, s. 302.

²⁸ Za provinciálnu predstavenú bola vymenovaná Benedikta Dolinská, za vedúcu noviciátu Svätomíra Weidingerová. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1939: *Rehoľnice – Kongr. školských sestier de Notre Dame, uznanie zriadenia samostatnej provincie na Slovensku*. Rel 2/45, č. 7517. ; MŠANO – *Rády cirkevné: Kongregácia školských sestier de Notre Dame na Slovensku, uznanie zriadenia samostatnej provincie na Slovensku*. Rel 2/39, č. 7945.

Žiadala ho, aby sa prihovoriť aj u Svätej stolice a ako dátum vyhlásenia slovenskej provincie odporučila 12. septembra, vtedy majú sestry meniny. Bola to odvážna žiadosť, ale predsa sa podarilo Jantauschovi toto pranie naplniť a v tento požadovaný dátum bola provincia aj vyhlásená. Za mesto existencie materského domu si vybrali Bratislavu.²⁹

Sestry uršulínky informovali ordinariát, že si postavili dom v Suchej nad Parnou (prezývali ho letovisko). Zariadili si v ňom súkromnú kaplnku a žiadali o jej posvätenie. Túto úlohu biskup zveril do rúk kanonikovi Jozefovi Strakovi.³⁰

Sestry alžbetínsky sa rozhodli zriadiť v Bratislave štátny rádioterapeutický ústav. V tejto záležitosti si Jantausch vypýtal vyjadrenie od svojho pomocného biskupa Buzalku. Ten mu napísal:

„Prídu Alžbetínsky z Bratislavy požiadať o povolenie, aby sa môhol u nich zariadiť „štátny radiotherapeutický ústav“ so kontraktom na 10 rokov, tak moje dobrozdanie k tomu ako bisk. komisár týmto pripojujem, aby sa vec čím skorej vyriešila. Dôvody: ak toto nepreveznú, nebudú mať toľko chorých (pre viedenský posudok!), aby sa mohli uzdraviť a dlhy splácať, ktoré do domu investovali.“³¹

Za pomoci a s povzbudením kňaza Jána Ovšonku, sa ďalšia ženská rehoľa hlásila do služieb v administratúry. V máji 1943 povolil v obci Častá, charitatívnym sestrám nemeckého rádu, zriadiť reholný dom.³²

²⁹ Congregacio Filiarum a Sanctissimo Salvatore de Bratislava, Congregacio tribus constat provinciis Slovaca a 12. Sept. 1941. Pozri: Schematismus venerabilis cleri Administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1944, s. 223. ; ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1941: *Dcéry Najsv. Spasiteľa – erigovanie sprovincie*. Rel 2/120, č. 5552. ; ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1942: *Reholnice – Kongr. dcer Najsv. Spasiteľa, zriadenie samostatnej slov. provincie*. Rel 2/102, č. 10332.

Sestry „spasiteľky“ pracovali v zdravotníckych zariadeniach v Bratislave (detská nemocnica, detská opatrovňa), Horné Orešany (zotavovňa) a v Piešťanoch (štátna nemocnica a epidemická nemocnica). Po druhej svetovej vojne sa generálna rada rehole vrátila z Horných Orešian do Bratislavy. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1945: *Bratislava – reholnice, Dcéry Najsv. Spasiteľa. Návrat do Bratislavy*. Rel 2/57, č. 5265.

³⁰ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1941: *Reholnice O.S.U. – posvätenie domácej kaplnky v Suchej*. Rel 2/283, č. 10624. *Conventus habet etiam Villam recreationis et oeconomiae in Valle Ružová Dolina in Suchá nad Parnou*. Pozri aj: Schematismus venerabilis cleri Administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1944, s. 214.

³¹ ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1940: *Reholnice – Alžbetínsky – zriadenie št. radiotherapeutického ústavu*. Rel 2/109, č. 6931.

³² V dedine Častá (dnes okres Pezinok) si za pomoci kňaza Jána Ovšonku kúpila rehoľa (Congregatio Sororum Charitatis Ordinis Teutonicus) domček so záhradou a plánovali tam zriadiť reholný dom a noviciát. Zaujímavosťou je, že podľa archívnych dokumentov, kňaz Ovšonka pôsobil v 40tych rokoch v Poľsku. ATA, Trnavská apoš-

Samostatnou kapitolou v biskupskej službe Pavla Jantauscha boli sestry sv. Norberta – premonštrátky. Prvýkrát prišiel s nimi do kontaktu už v druhom roku svojho pôsobenia v Trnave, v roku 1923. Vycestoval do Olomouca na pohreb arcibiskupa Antonína Cyrila Stojana. V blízkosti Olomouca sa nachádzal kláštor týchto sestier, ktoré sa tiež zúčastnili pohrebu. Dozvedel sa, že sú medzi nimi aj slovensky a hneď sa ich vypytoval, či by nemali záujem prísť do Trnavy, starať sa o poriadok v kňazskom seminári. Túto žiadosť predostrel aj strahovskému opátovi Metodějovi Zavoralovi. Jeho prianie sa skutočne splnilo Naozaj sa jeho prianie splnilo a k 1. septembru 1924 prišli tri sestry do Trnavy.³³ Zo začiatku sa starali o chod seminára a od roku 1926 prebrali aj domácnosť biskupa. Tú dostali na odporúčanie jeho sestry Pavlíny, ktorá bola slobodná a starala sa o jeho domácnosť, kým vládala. Ešte pred smrťou bratovi poradila:

„*Farárko, keď ja zomriem, vezmi si do domácnosti tie sestričky, čo sú v seminári!*“³⁴

Keďže sestričky už istý čas pôsobili na Slovensku, no stále nemali svoje oficiálne sídlo, ani žiaden kláštor, rozhodol sa, jeden im dať postaviť. Miesto, kde mal stáť, vybral svoje rodné mestečko Vrbové a budúcemu domovu sestier dal meno podľa vtedajšieho pápeža: „Kláštor Pia XI.“³⁵ Väčšinu finančných prostriedkov na stavbu poskytol biskup, daroval aj svoje dedičstvo po rodičoch. Na podporu projektu vyzval aj svojich známych a rôznych dobrodincov. Medzi tými, čo prispeli bol aj sám pápež Pius XI., americkí Slováci a aj bra-

tolská administratúra, 1943: *Rehoľnice, Karitatívne sestry Nem. rádu, zriadenie rehoľ. domu v častej*. Rel 2/45, č. 3399. ; Rel 2/44, č. 4591.

³³ Prvými premonštrátkami v Trnave boli Jana Nepomucena Pavlína Mravcová, Vojtecha Terézia Polakovičová a jedna Česka Augustína Justína Skládalo. Pozri: MIŠUTH, Viktor. *Kongregácia sestier premonštrátok, Dejiny*. Suchá nad Parnou : RUAH, 2017, s. 60.

³⁴ Pavlína Sidónia Alojzia Jantauschová (1879 – 1925). Pozri: BOSÁK – KÝŠKA, Biskup s veľkým srdcom, s. 17.

Biskup na svoju sestru aj po smrti spomínal. Vravieval o nej, že bola nábožná, múdra a veľmi dobrosrdečná duša. Pri spomienkach na ňu, sa mu oči zalievajú slzami.

³⁵ Pozemok na stavbu kláštora stál 100 000 Kčs. Projekt kláštora nakreslil piešťanský architekt Stanislav Bresciani a stavbu previedla firma Pittel & Brausewetter, viedenskú stavebnú firmu s pobočkou v Trnave. Bresciani s ňou spolupracoval pri niektorých stavbách v Piešťanoch (táto stavebná firma existuje dodnes). Blížšie k stavbe kláštora: Archív Balneologického múzea I. Wintera v Piešťanoch (ABMIW), krabica č. 151: *Rozpočet na stavbu vrbovského kláštora – arch. Bresciani. ; Architektúra a pamiatky kláštora Pia XI. vo Vrbovom (Marian Klčo)*, s. 1-8.

tia Winterovci, nájomcovia piešťanských kúpeľov.³⁶ Základný kameň bol posvätený biskupom Jantauschom 22. júna 1930. Avšak stavba neprebiehala bez komplikácií, poznačila ju hospodárska kríza, čo sa odzrkadlilo v nedostatku stavebného materiálu, ktorý sa navyše aj veľmi ťažko zhaňal. Aj v čase krízy, bola stavba pomerne rýchlo hotová a už v októbri sa nasťahovali prvé sestry. Avšak od prvého dňa, ako sa kláštor začal používať, stavba vykazovala viaceré chyby (napr. praskanie stien) a bolo nutné budovu prestavať. Oprava trvala dlhšie než samotná stavba, kompletne sa museli znovu osadiť okná, podlahy a aj strešná krytina. Až v roku 1932 boli všetky práce dokončené a kláštor slávnostne posvätený, opäť samotným Jantauschom, aj za účasti generálnej matky Bronislavy Márie Večerkovéj.³⁷

Okrem prvého premonštrátskeho kláštora vo Vrbovom, dal postaviť, ako podporovateľ sestier, aj druhý ich kláštor v Dvorníkoch (dnes okres Hlohovec). Sem prišli štyri sestry ešte v roku 1935 na pozvanie miestneho kňaza Augustína Falatha a v začiatkoch bývali vo farskej budove. Stavba kláštora bola dokončená v priebehu dvoch rokov a v roku 1937 ho Jantausch posvätil. Posviacky sa zúčastnil už spomínaný opát pražského kláštora na Strahove, Metoděj Zavoral.³⁸

Tretia komunita sestier na území administratúry, sa vytvorila s premiestnením seminára do Bratislavy v roku 1936. Rovnako ako v Trnave, aj tu boli sestry potrebné pri službe v seminári (varenie v kuchyni, starostlivosť o pranie). Pracovalo v ňom 11 premonštrátok a predstavenou tejto bratislavskej komunity bola Vojslava Bučányová.

³⁶ Likvidačná komisia schválila pôžičku 250 000 Kčs na výstavbu, ktorá sa bude splácať podľa splátkového kalendára. ATA, Cirkevné majetky: *Zápisnica zo zasadnutia komisie r. k. cirkevných majetkov na Slovensku, 19.12.1939*. Bod č. 33, s. 9. ; Archív Kongregácie sestier premonštrátok, Trnava (AKSP), fond Kláštor Vrbové: *Kronika kláštora sestier premonštrátok r. 1930 – 1990*. Vybudovanie kláštora SS. Praem. vo Vrbovom, s. 6-8.

Zoznam darcov na kláštor: ABMIW, krabica č. 151: *Architektúra a pamiatky kláštora Pia XI. vo Vrbovom (Marian Klčo)*, s. 4.

³⁷ Prvými premonštrátkami vo Vrbovom boli Milada Marie Veselá (predstavená kláštora) a Vojtecha Terézia Polakovičová. Pozri: MIŠUTH, *Kongregácia sestier premonštrátok, Dejiny*, s. 62-63.

³⁸ V kláštore bola jedna izba vyhradená aj pre biskupa Jantauscha (V jednom priani k Vianociam mu sestričky napísali: „*Tešíme sa na skorý príchod Vašej Excelencie do Dvorníkov. V izbe občas kúrievame.*“). V čase jeho posviacky pôsobili v Dvorníkoch okrem farára-dekana Falatha, ešte jeho kaplán Michal Klimo a štyri sestry: Bernadeta Turazová, Klotilda Fialová, Klaudia Ilavská, Valburga Miklovičová. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1938: *Reholnice – Kongr. III. r. sv. Norberta (Premonštrátky)*. Založenie kláštora v Dvorníkoch. Rel 2/129, č. 14626.

Aj premonštrátky si po vzniku Slovenskej republiky, zriadili vlastnú slovenskú provinciu, vznikla 8. apríla 1939, so sídlom vo Vrbovom.³⁹ Jantaush následne dohodol s vtedajšou generálnou predstavenou Večerkovou, že všetky slovenské sestry prídu na Slovensko. Keďže tu už sídlila provincia, premonštrátky sa rozhodli, že tu zriadia aj noviciát. Ani s jeho založením, vo Vrbovom, nemal problémy a vydal povolenie.⁴⁰

V Bratislave sa cez vojnu, tiež prispením Jantauscha, vytvorila už druhá komunita premonštrátok. V rokoch 1940 až 1945, počas existencie zastupiteľského úradu Svätej stolice v Bratislave, Apoštolskej nunciatúry, viedli domácnosť. Dobré a priateľské vzťahy medzi vtedajším chargé d'affaires Ggiuseppem Burziom, Jantauschom a premonštrátkami dokresľuje, že v roku 1941 požiadal od sestier do kaplnky nunciatúry bohostánok – tabernaculum.⁴¹

Výskumom archívnych dokumentov sa podarilo zistiť, kedy biskup Pavol Jantausch posledný krát navštívil „svoj“ vrbovský kláštor.

³⁹ RUSNÁKOVÁ, Mária Pia. *Slovenská provincia Kongregácie sestier premonštrátok. Dejiny a prítomnosť*. Vrbové : Slovenská provincia Kongregácie sestier premonštrátok, 2000, s. 47 – 51.

Počas existencie Slovenskej republiky sa rehoľa rozrástla a pôsobila aj mimo územia administratúry. V Nitre na biskupskej kúrii, v kňazskom seminári a biskupskej kúrii v Banskej Bystrici, Kysuckom Novom Meste, vedenie domácnosti v Chtelnici, štátnej nemocnici v Likierni (okres Rimavská Sobota, rok 1946).

⁴⁰ V noviciáte sa zúčastňoval každej obliečky kandidátok, ktorým aj liturgicky predsedal. Prvá obliečka sa uskutočnila 14. augusta 1939. AKSP, Kláštor Vrbové: *Kronika kláštora sestier premonštrátok r. 1930 – 1990*, s. 28 – 33.fond

Bývalý vrbovský kaplán a superior kláštora, Roman Justín Štibráni, o Jantauschovi napísal:

„Naša kongregácia bola zorníčka jeho oka. Takmer všetci sme rástli pod jeho starostlivým otcovským pohľadom. Pod jeho opaterou. Mliekom a medom tiekli jeho ústa, keď hovoril k nám či v súkromnom rozhovore s ním, či v nedelňných a sviatočných prednáškach – kázňach. Či v okamihoch pre nás najvýznamnejších v sv. sľuboch a obliečke, ktoré sestry skladali do jeho rúk. Ó, tá hĺbka jeho myšlienok, tá nádhera jeho výrazov, tá dojímavosť jeho príkladov, to bohatstvo jeho životných skúseností a praktických rád pre život. Nadovšetko tá jeho neprekonateľná láska a štedrosť voči nám. Kto z nás trpel a jeho by to nebolelo? Kto z nás padol a jeho by to nepáľilo? Ó, veľa, veľa je toho, za čo sme mu zaviazaní trvalou vďakou po stránke duchovnej i hmotnej. Preto sa sluší, aby sme my jeho dielky radostí i bolesti zachovali mu trvalú pamiatku vo svojich srdciach vo svojom účinkovaní a v dejinách našej kongregácie.“ ABMIW, krabica č. 151: Výpis z kroniky provinciatúry sestier vo Vrbovom (1947), s. 4.

⁴¹ V roku 1941 apoštolská nunciatúra sídlila v centre Bratislavy na Kapitulskej ulici. ATA, Trnavská apoštolská administratúra, 1941: Bratislava – Apoštolská nunciatúra – Prehlásenie o majetku kaplnky. Rel 2/155, č. 549.

Bolo to v stredu, 18. júna 1947. V tom čase už bol veľmi slabý a zlo-
mený, akoby cítil, že je to jeho posledná návšteva, čo aj bola.⁴²

Sestry sv. Norberta sprevádzali Pavla Jantauscha až do jeho po-
sledného výdychu, do dňa 29. júna 1947. O štvrtej hodine popoludní
zomrel v trnavskej nemocnici zomrel. Jeho posledné slová boli: „*Vo
všetkom treba plniť Božiu vôľu. I v smrti.*“⁴³

Tak ako bol celý Jantauschov biskupský život úzko spätý s pre-
monštrátkami, tak sa aj pri nich zakončil. Zomrel symbolicky, v deň
svojich mením, keď bola v liturgickom kalendári spomienka sv. Pav-
la. Smutná správa o úmrtí obľúbeného biskupa zastihla veriacich
v deň jeho menín a ohlásilo ju odbájanie zvona Burián, jedného zo
zvonov Dómu sv. Mikuláša v Trnave.⁴⁴ Pohreb sa konal v stredu 2.
júla 1947 v Dóme, kde bol aj pochovaný. Ale jeho telesné pozostatky
ostali v trnavskom dóme iba dočasu, kým sa podľa jeho vlastného že-
lania, nezhotoví vo vrbovskom kláštore krypta. Presne jeden rok, 365
dní, spočinulo telo zosnulého trnavské apoštolského administrátora
v Trnave. Vo Vrbovom uložili jeho telo do krypty v kláštornej kapln-
ke s nápisom: CLAUSTRI HUIUS CONDITOR ET BENEFACTOR
MUNIFICENTISSIMUS.⁴⁵

⁴² So zvyšujúcim sa vekom, skúšalo biskupa zhoršujúce sa zdravie, trápil hlavne ho
hlavne slabnúci zrak.

„*V poslednom čase im veľmi zoslábol zrak. Boli dišpenzovaný od modlitby breviára,
miesto neho modlia sa denne tri ružence. K slúženiu sv. omše majú zvláštny misál,
v ktorom každé písmeno má veľkosť asi 4-5 cm². Lekári im sľubovali, že operáciou zno-
va nadobudnú zrak.*“ AKSP, Kláštor Vrbové: *Kronika kláštora sestier premonštrátok
r. 1930 – 1990*, s. 58.

⁴³ Starali sa o neho sestry Vojtecha a Agnesa. ABMIW, krabica č. 151: *Výpis z kroniky
provinciálátu sestier vo Vrbovom (1947)*, s. 4.

⁴⁴ Pavol Jantausch, akoby svoju smrť tušil, vravieval: „*77 rokov, tie dve kopy, ma skosia.*“
Pozri: BOSÁK – KÝŠKA, *Biskup s dobrým srdcom*, s. 249.

Na úmrtnom oznámení bolo napísané: Zaopatrený sviatosťou umierajúcich, na sviat-
ok sv. apoštolov Petra a Pavla, dňa 27. júna 1947, 16tej hodiny, v roku 77 veku, 53
roku kňazstva, 25 roku apoštolského administrátora, 22 roku biskupa, po krátkej
chorobe odovzdal svoju dušu Stvoriteľovi. Smútime nad smrťou nášho najdrahšie-
ho, ktorého zbožnú dušu odporúčame do modlitieb kléru a veriaceho ľudu. Telesné
ostatky budú vystavené dňa 2. júla do desiatej hodiny rannej pred rezidenciou Apoš-
tolskej administratúry v kapitulárnom kostole sv. Mikuláša, biskupa tam bude po
obradoch v krypte kostola v nádeji na vzkriesenie pochované telo. Pozri: ATA, fond
Pavol Jantausch: *Úmrtie*, z 4. júla 1947. V obežníku bola uverejnená správa o úmrtí
biskupa: *Litterae circulare Ordinariatus Tyrnaviensis 1947, IX.*, s. 65-67.

⁴⁵ Tohto kláštora zakladateľ a dobrodinec najväčší.

Na svoju hrobku určil biskup 11 081 Kčs, ktoré biskupská kancelária po jeho smrti
poslala vrbovského kláštora. Zhotovením hrobky bol poverený piešťanský akade-

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív Balneologického múzea I. Wintera v Piešťanoch, fond Krabica č. 151.
Archív Kongregácie sestier premonštrátok v Trnave, fond Kláštor Vrbové.
Archív Trnavskej arcidiecézy v Trnave :
fond Trnavská apoštolská administratúra (1922 – 1977).
fond Cirkevné majetky.
fond Pavol Jantausch.

Zoznam bibliografických odkazov

BOSÁK, Ľubomír – KÝŠKA, Patrik. *Biskup s veľkým srdcom*. Bratislava : LÚČ, 2017.
BUCKOVÁ DKL, Marianna. Páter Hutýra a Svoradov. In LETZ, Robert et al. *Svoradov. Dejiny katolíckeho internátu v 20. storočí*. Bratislava : Kňazský seminár sv. Gorazda v Nitre, 2023, s. 255-271.
Litterae Cirkulares Tyrnaviensis 1924.
Litterae Cirkulates Ordinariatus Tyrnaviensis 1947.
MIŠUTH, Viktor. *Kongregácia sestier premonštrátok*, Dejiny. RUAH, Suchá nad Parnou, 2017.
ONDRUŠ, Rajmund. *Svedok a služobník generácií. P. Ľudovít Eiselle SJ (1882 – 1979)*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.
RUSNÁKOVÁ, Mária, Pia. *Slovenská provincia Kongregácie sestier premonštrátok. Dejiny a prítomnosť*. Vrbové : Slovenská provincia Kongregácie sestier premonštrátok, 2000.
Schematismus venerabilis cleri Administrationis Apostolicae Tyrnaviensis 1938. Tyrnaviae :
Typis societatis sancti Adalberti, 1938.
Schematismus venerabilis cleri Administrationis apostolicae Tyrnaviensis 1944. Tyrnaviae :
Typis societatis sancti Adalberti, 1944.

mický sochár Valér Vavro. Pozri: ATA, fond Pavol Jantausch: *Hrobka*. ; *Venovanie peňazí na svoju hrobku*, z 7. júla 1947.

ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny Trnava (zväzok prvý)*. Trnava: mesto Trnava, 2010.

ŽLNAY, Stanislav. *Komu asi prvému zazvoní? Príbeh farára a starostu mesta Piešťany Alexandra Šindelára*. Piešťany : Balneologické múzeum I. Wintera, 2017.

Mgr. Stanislav Žlnay, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku

Filozofická fakulta, Katedra histórie

SK-034 01 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B

email: stanislav.zlnay103@edu.ku.sk

ORCID ID: 0009-0005-4625-2371

